

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Xəlilzadə Azər İmran
(MAGİSTRANTIN A.S.A)

**“Qeyri-ərzaq mallarının keyfiyyətinin saxlanmasına kömək edən amillər”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifri və adı: 060644

**İstehlak mallarının eksperimentasiyası və
marketingi**

**İxtisaslaşma:
eksperimentasiyası**

İstehlak mallarının keyfiyyət

Elmi rəhbəri:

Magistr proqramının rəhbəri:

dos.t.e.n.S.İ.Abdullayeva

dos.t.e.n.S.İ.Abdullayeva

Kafedra müdiri

prof.Ə.P.Həsənov

BAKİ - 2016

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	2
I.ƏDƏBİYYAT İCMALI	
I.1.Malların keyfiyyətinin qorunmasına təsir edən amillər.....	8
I.2.Əmtəələrin keyfiyyətinin qorunub saxlanmasında markalanmanın rolu.....	16
I.3.Əmtəələrin keyfiyyətinin qorunub saxlanmasında qablaşdırma və taranın rolu.....	29
I.4. Əmtəələrin keyfiyyətinin qorunub saxlanmasında daşınmanın rolu.....	53
I.5. Əmtəələrin keyfiyyətinin qorunub saxlanma şərtlərinin və şəraitin rolu.....	70
II EKSPERTİMENTAL HİSSƏ	
II.1.Tədqiqat obyektinin seçilməsi və elmi cəhətdən əsaslandırılması.....	80
II.2.Tədqiqat obyektinin keyfiyyətinin təyini metodları.....	84
II.3. Sınaq nəticələrinin riyazi-statistik üsullarla hesablanması.....	85
III TƏDQIQATIN NƏTİCƏLƏRİ	
III.1. Toxuculuq, geyim malları və trikotaj mallarının keyfiyyətinin qorunub saxlanmasında markalanma, qablaşdırma, daşınma və saxlanmanın rolu...87	
III.2. Trikotaj mallarının keyfiyyətinin qorunub saxlanmasına kömək edən amillər	91
III.3. Gön-ayaqqabı mallarının keyfiyyətinin qorunub saxlanmasına kömək edən amillər	94
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	96
ƏDƏBİYYAT.....	102

REFERAT

İstehsalçı müəssisənin bütün təsərrüfat siyasətini adi bazarda bazar taleyini əmtəə təyin edir. Əmtəə istehsalçısının bütün fəaliyyətinin mərkəzi yerlərindən biri sözsüz olaraq bir sıra işlərin, mal ilə əlaqədar olan işlərin: yəni, onu yaratmaq, istehsal, bazarda realizə etmək, servis xidməti, reklam işlərinin işlənilib hazırlanması, həmçinin istehsaldan çıxarılması kimi əməliyyatların məcmusundan ibarətdir.

Mallar sənaye müəssisələrindən ticarət təşkilatlarına yeridilməsi zamanı müxtəlif təsirlərə məruz qalırlar. Əmtəəşünasların və digər ticarət işçilərinin vəzifələri malların daşınması və saxlanması zamanı keyfiyyətin qorunub saxlanılmasından ibarətdir.

Malların qablaşdırılması. İstehlakçılara yüksək keyfiyyətli malların çatdırılmasında qablaşdırmanın birinci dərəcəli əhəmiyyəti vardır. Təsadüfi halları nəzərə almamaqla bütün sənaye malları ticarət şəbəkələrinə qablaşdırılmış halda daxil olur.

Malların daşınması. Malların daşınma şərtlərinin düzgün yerinə yetirilməsi malların keyfiyyətinin saxlanılmasına, xarici görünüşünə və xassələrinə böyük təsiri vardır.

Malların saxlanması. Malların saxlanması zamanı ola bilsin ki, keyfiyyəti aşağı düşsün. Malların optimal saxlanmasının müəyyən edilməsi əmtəəşünasların vəzifələrindən biridir.

Malların saxlanması zamanı keyfiyyəti dəyişməsin deyə hər qrup mallar üçün müəyyən şərait (rejim) yaratmaq lazımdır ki, bunlar da malların fiziki, kimyəvi və bioloji xassələrini nəzərə almalıdır.

Malların saxlanılmasına təsir edən amillərə eyni zamanda onlarla yaxşı rəftar etmə, xüsusilə kövrək malların stellajlarda, rəflərdə, mal altılıqlarında düzgün yığılması da aiddir. Malların yerləşdirilməsi zamanı elə etmək lazımdır ki, onlarda qalıq deformasiyası alınmasın.

Mallar anbarlarda müəyyən istilik rejimində saxlanılmalıdır, məsələn, elektrik cihazları, tozsoranlar, tikiş və paltaryuyan maşınları, trikotaj malları, foto, radio, televizorlar, musiqi alətləri, dəqiq cihazlar, zərgərlik məmulatları $65\pm 5\%$ nisbi rütubətdə və 18°S –dən aşağı olmayan temperaturda saxlanılmalıdır.

Qeyri ərzaq mallarının keyfiyyətinin qorunub saxlanılmasında onlara qulluq edilməsinin də rolu vardır.

Yuxarıda göstərilən amillərin istehlak xassələrinə təsirini nəzərdən keçirək. Bu təsirlərin nəticəsində malda baş verən dəyişmələrin mahiyyətinə xüsusi fikir verilməlidir.

Fiziki-kimyəvi amillər – Bu amillərə malın rütubəti, temperatur, işıq, havanın oksigeni və digər komponentləri (havadakı kükürd qazı, kükürd oksidi və s.)

Rütubət. Bir sıra malların rütubəti dəyişdikdə onun istehlak xassələri dəyişir. Rütubətin yüksəlməsi malın xarici görünüşünə və digər xassələrini dəyişməklə, məsələn mebel qabarır, yapışqanı açılır, musiqi alətlərin, metal avadanlıqların korroziyası baş verir, güzgülərdə tutqunlaşma, inşaat materiallarında keyfiyyət dəyişməsi, ətriyyat mallarında bulanma, tutqunlaşma, parçalara rəng ahənginin dəyişməsi, lak-boyaq örtüklərinin parlaqlığının azalması baş verir.

Malın nəmlənməsi şəh nöqtəsindən əvvəl baş verir, qablaşdırıcı və mal özü xarab olur.

Yüksək temperaturda nisbi rütubət azalır, hiqroskopik mallarda quruma baş verir, məsələn pambıq, yun parçalar, gön məmulatlar yığılır, quruyur.

Həmçinin temperaturun yüksəlməsi ilə bəzi xüsusən, kimyəvi mallar üçün mallarda quruma, yumşalma, bərkimə, buxarlanma baş verir.

Temperatur mənfi dərəcə olduqda bəzi məmulatlar (məsələn, polivinil xloriddən olan plastiklər) bərk və kövrək olur. Belə temperaturda sulu məhlullar, sulu-emulsiyalar, boyaqlar, digər məhlullar saxlanılırsa, daşınarsa,

xüsusilə qorxuludur. Çünki məhlul donduqda həcmi 9% artır, bu isə taranı (metal, şüşə butulka, keramik, qab və s.) dağıdır, sındırır.

İşıq – İşıq şüaları – elektromaqnit rəqs dalğaları olub müəyyən dalğa uzunluğunda və tezlikdə cisimlər tərəfindən (məmulat) udulur və öz enerjisini ona ötürür, beləliklə də onların xassələrini dəyişir (rəngini, elastikliyi və s.).

Məmulata işıq təsirinin intensivliyi işığın şüasının enerjisindən asılıdır. Məlum olduğu kimi şüalanmanın dalğa uzunluğunun yaranması (bir qərs dalğasının keçmə məsafəsi) – λ və tezliyi (saniyədə rəslərin miqdarı) – ν - sabit əmsal hesab edilir – işıq sürətinə – C -ə bərabərdir.

$$\lambda \cdot \nu = C$$

Belə ki, şüa enerjisi onların tezliyi ilə mütənasib yaxud dalğa uzunluğu ilə tərs mütənasibdir, o zaman aydın olur ki, qısdalğalı böyük enerji daşıyır və məmulatda böyük dəyişikliyə səbəb olur.

Havanın oksigeni – Havanın tərkibində olan oksigen onun ən aktiv hissəsi olmaqla malların xassələrin dəyişmənin baş verməsinə səbəb olur. Havanın oksigeni metalların oksidləşməsi baş verir ki, buda korroziya (dəmirin paslanması və s.) və böyük material itkilərinə səbəb olur.

MEXANİKİ TƏSİRLƏR. Malların istehlak xassələrində bir sıra dəyişmələrin baş verməsi, onların zərər olması və daşınma, saxlanma, həmçinin istismar zamanı köhnəlməsi mexaniki təsirlərlə müəyyən olunur.

BİOLOJİ AMİLLƏR. Saxlanma, daşınma və istifadə zamanı bioloji xarakterlərdə zədələnmələrin baş verməsi mümkündür. Malların xassələrinin dəyişməsi və onların zərər olması mikroorqanizmlərin həyat fəaliyyəti ilə, (çürümə bakteriyaları, kif göbələkləri) bəzi növ həşəratlar (güvə, gön yeyən-qurd, mebel-qurdu) və gəmiricilər səbəb olur.

DAĞIDICI AMİLLƏRİN TƏSİRİNDƏN MALLARIN ÜMUMİ QORUNMA METODLARI. Malların dağıdıcı amillərin təsirindən qorunması metodlarını aşağıdakılara bölürlər:

1. Mallar ilə ehtiyatlı (qoruyucu) davranma;

2. Saxlanma və daşınma zamanı səmərəli iqlim şəraitinin yaradılması;
3. Malların xassələrindən və zədələnmələrin xarakterindən asılı olaraq xüsusi ölçülərin aparılması;
4. Malların daşınması və saxlanması zamanı yaranan çatışmamazlıq və zədələrin aradan qaldırılması.

MAL HAQQINDA İNFORMASIYANIN NÖVLƏRİ VƏ VASİTƏLƏR. Mal haqqında informasiyanın iqtisadi funksiyası, potensial istehlakçının formalaşmasından ibarətdir; istehlakçı olmadan tələb yoxdur. Müvafiq informasiyanın olması istehlakçının mal seçimini yüngülləşdirir və bununla belə istehlakçının sorğunu, tələbinin formalaşmasına təsir etməklə istehlakçı ilə istehsalçı arasında ortaq olur, mal bazarını mənimsəməyə və genişləndirməyə, mal dövriyyəsinin intensivləşdirir, əmtəə istehsalında elmi-texniki tərəqqini sürətləndirməyə səbəb olur.

Markalama – əmtəyə aid olan və bu əmtəəni müşayiət edən qablaşdırmanın, sənədlərin, bildirişlərin, etiketlərin, kolyeretkaların və yarlıqların üzərində yerləşdirilmiş istənilən sözlər, işarələr, əmtəə nişanları, şirkət nişanları, rəsm materialları və ya simvollarıdır.

Qablaşdırma – saxlanmasının və daşınma rahatlığının maksimal təmin edilməsi məqsədilə sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarını qoruma tədbirləri və maddi vasitələr kompleksidir. Qablaşdırmaya istehlak və nəqliyyat tarası, bükmə və amortizasiya materialları, yardımçı qablaşdırma vasitələri və materialları daxildir.

Tara – qablaşdırmanın əsas elementi olmaqla məhsulun yerləşdirilməsi üçün məmulatdır.

Birgə qablaşdırma – bir neçə yükün yerləşdirilməsi üçün qablaşdırma yeri.

Fərdi tara – məhsul vahidinin yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş taradır.

Qablaşdırmanın çəkisi – qablaşdırma vahidində taranın və yardımçı qablaşdırma vasitələrinin çəkisidir.

Qrup halında qablaşdırma – eyni növ qablaşdırma vahidlərinin və ya qablaşdırılmamış məhsul vahidlərinin qrup halında qablaşdırılmasıdır.

Dəst qablaşdırma – bir taraya və ya qablaşdırma materialına müxtəlif ədədi məmulatların və ya qablaşdırma vahidlərinin müəyyən dəst halında qablaşdırılmasıdır.

Yük (*jargo*) – daşınma üçün nəzərdə tutulmuş bütün əmtəələrin ümumi adıdır.

Yük yeri – nəql üçün hazırlanmış qablaşdırma əməliyyatının son nəticəsidir və qablaşdırmadan (konteyner, çən) və onun içərisindəki yükdən ibarətdir.

Brutto çəkisi 0,008m³/kq-dan çox olan yüklər yüngül çəkili yüklər hesab olunurlar. Bu cür yüklərin daşınması üçün hava gəmisinin yük bölməsinin böyük sahəsindən istifadə olunur və nəticədə yükdaşıyan hava gəmisinin faydalı kommersiya yüklənməsini təmin edə bilmir ki, bunun da əvəzini yüngül çəkili yükü göndərən ödəməli olur.

Ağır çəkili (çəkisi 80 kq-dan artıq olan yüklər ağır çəkili hesab olunurlar), qeyri-qabarit yüklərin daşınması bu məqsədlər üçün xüsusi avadanlıq quraşdırılmış və ya yük hava gəmiləri ilə həyata keçirilə bilər. Ağır çəkili yüklərin daşınmasına məhdudiyətlər hava gəmisinin yükçötürmə qabiliyyəti, işçi qüvvəsinin və yükləmə vasitələrinin mövjudluğu, hava gəmisinin dayanmasının hesablanmış müddəti ilə bağlı ola bilər.

Dok adlandırılan əmtəə anbarları XVIII əsrdə Londonda meydana gəlmişdir. XIX əsr ərzində onlar bütün Avropada geniş yayılmışlar. Rusiyada daha çox elevator adı ilə tanınan əmtəə anbarları barədə qanun 30 mart 1888-ci ildə qəbul edilmişdir. Sonralar əmtəə anbarlarının fəaliyyəti Ticarət nizamnaməsi ilə tənzimlənirdi.

GİRİŞ

İstehsalçı müəssisənin bütün təsərrüfat siyasətini adi bazarda bazar taleyini əmtəə təyin edir. Əmtəə istehsalçısının bütün fəaliyyətinin mərkəzi yerlərindən biri sözsüz olaraq bir sıra işlərin, mal ilə əlaqədar olan işlərin: yəni, onu yaratmaq, istehsal, bazarda realizə etmək, servis xidməti, reklam işlərinin işlənilib hazırlanması, həmçinin istehsaldan çıxarılması kimi əməliyyatların məcmusundan ibarətdir.

Sivill daxili bazara keçid işində, bazar rəqabət işlərinin inkişaf etdirilməsi üçün və tədricən daxili bazarın dünya istehlak bazarına inteqrasiyası, yerli istehsalda markalı mallara tələb yüksəlir.

Son illərdə dünya mal bazarında əhalinin tələblərinə müvafiq olaraq mal bolluğu yarandı, bu sərbəst seçim üçün şərait yaratdı, tələb seçimini gücləndirdi, alıcıların tələblərini yüksəltdi. Bununla əlaqədar olaraq informasiya xidmətləri qarşısında yeni vəzifələr qoyuldu: istehlak yönümünün güclənməsi və əhalinin istehlak tələblərini optimal ödənilməsi məqsədi ilə müqafisəli informasiyanın güclənməsi.

Hal hazırda mal haqqında informasiya xidmətlərini çox güclü həlledici vasitə kimi qəbul etmək lazımdır.

Mal haqqında informasiya xidməti öz əsas funksiyasından əlavə, malın istehlak dəyəri ilə yanaşı iqtisadi, sosial və mənəvi-tərbiyəvi funksiyalarında yerinə yetirir.

Mallar sənaye müəssisələrindən ticarət təşkilatlarına yeridilməsi zamanı müxtəlif təsirlərə məruz qalırlar. Əmtəəşünasların və digər ticarət işçilərinin vəzifələri malların daşınması və saxlanması zamanı keyfiyyətin qorunub saxlanılmasından ibarətdir.

Malların keyfiyyətinin qorunub saxlanmasında qablaşdırma və markalanmanın böyük əhəmiyyəti vardır. Malların qəbulu zamanı onunla düzgün rəftar edilməsi də keyfiyyətin qorunub saxlanmasına şərait yaradır.

Malların qablaşdırılması. İstehlakçılara yüksək keyfiyyətli malların çatdırılmasında qablaşdırmanın birinci dərəcəli əhəmiyyəti vardır. Təsadüfi halları nəzərə almamaqla bütün sənaye malları ticarət şəbəkələrinə qablaşdırılmış halda daxil olur.

Ticarət mədəniyyətinin yüksəldilməsi, daxili (ilk) qablaşdırmada malların satışının yeni formalarının tətbiq edilməsi paketlərdən, sintetik şəffaf plyonkadan, kağızlardan daha çox istifadə edilmə hesabına genişlənir.

Daxili qablaşdırmanın xarakteri malların xassələrindən çox asılıdır. Məsələn, əgər mallar çox tez anda buxarlanırsa, onun daşınması və saxlanması dermatik qablaşdırma vəziyyətində olmalıdır.

Belə növ mallara əksəriyyət ətriyyat bəzək malları, lak-boyaq və s. malları aiddir. İşığa həssas fotoqrafiya materiallarının qablaşdırılması pozularkən onların istehlak xassələri tamamilə itir.

Daxili qablaşdırma eyni zamanda yüksək keyfiyyətli və baha qiymətli mallar olan zərgərlik mallarına, saatlara model ayaqqabılarına, keramika və s. məmulatlarına da lazımdır.

Xarici qablaşdırma malların daşınması və anbarlarda saxlanması zamanı xarab olmasının qarşısını ala bilər. Bu həm də yükləmə-boşaltma əməliyyatlarının rahatlığını təmin edir.

Malların daşınması. Malların daşınma şərtlərinin düzgün yerinə yetirilməsi malların keyfiyyətinin saxlanılmasına, xarici görünüşünə və xassələrinə böyük təsiri vardır.

Malların daşınması zamanı saxlanılması qablaşdırmanın keyfiyyətindən, davamlılığından, taralarda yığılma möhkəmliyindən və ya kipliyindən, atmosfer yağıntularından mühafizə qabiliyyətindən, suyun çirkəlin və tozun daxil ola bilmə xüsusiyyətlərindən çox asılıdır.

Yükləmə-boşaltma və daşınma elə olmalıdır ki, təzyiq düşməsin, artıq titrəyiş baş verməsin; marklanmada malların kövrəkliyi və yanması haqqında göstərilən qaydalara düzgün riayət olunmalıdır. Su nəqliyyatı ilə daşınan zaman xarici tara növü sukeçirməyən olmalıdır.

Malların keyfiyyətinin qorunub saxlanması onların konteynerlərdə və xüsusi avtonəqliyyatlarda daşınması ilə də təmin oluna bilər.

Malların saxlanması. Malların saxlanması zamanı ola bilsin ki, keyfiyyəti aşağı düşsün. Malların optimal saxlanması müəyyən edilməsi əmtəəşünasların vəzifələrindən biridir.

Malların saxlanması zamanı keyfiyyəti dəyişməsin dəyə hər qrup mallar üçün müəyyən şərait (rejim) yaratmaq lazımdır ki, bunlar da malların fiziki, kimyəvi və bioloji xassələrini nəzərə almalıdır.

Malların keyfiyyətinin saxlanmasına temperatur, havanın rütubəti, işıq, mal qonşuluğu, bəziləri üçün isə onların yerləşdirilməsi böyük rol oynayır.

Belə ki, malın keyfiyyətinə havanın təsirinin nəzər almaq çox vacib sayılır. Havanın ən aktiv hissəsinin tərkibində oksigen və kükürlü kalsium qazı qarışığı daxildir. Oksidləşmə prosesi zamanı istilik ayrılır, ona görə də tərkibində çoxlu miqdarda yağ maddələri olan gön məmulatlarını qarışıq halda saxlamaq olmaz, çünki oksidləşmə prosesi zamanı ayrılan istilik onların xarab olması üçün şərait yaradır. Havada az miqdarda olan kükürlü hidrogen qarışığı bir neçə mallara mənfi təsir göstərə bilər, məsələn, elektron cihazlarının işləməsinə. Gümüş məmulatları kükürlü hidrogen qarışığının təsirindən qaralır, onların xarici görünüşü pisləşir.

Malların havanın rütubətinə davamlılığı eyni deyildir. Bir qrup mallar, məsələn, şüşə, keramika, mühafizəedici örtüklü metal malları yuxarı faizli nisbi rütubətə qarşı əks dayana bilirlər. Hidroskopik materiallardan hazırlanmış mallar üçün (parça, ayaqqabı, kağız, musiqi alətləri və s.) yüksək və aşağı nisbi rütubət xoşagəlməz hal sayılır.

Yüksək nisbi rütubət mikroorqanizmlərin inkişaf etməsi üçün şərait yaradır, çürümə prosesini sürətləndirir, kiflənməsini artırır, elektrik cihazlarının işlənməsini pisləşdirir, metal məmulatların paslanmasına səbəb olur.

Malların saxlanması zamanı nisbi rütubətlə yanaşı havanın lazımı temperaturuna da fikir verilməlidir. Məlumdur ki, temperaturun dəyişkənliyi havanın nisbi rütubətinə də əsaslı təsir göstərir.

Bina daxilində temperaturun azalması ilə nisbi rütubət çoxalır ki, bu da malların nəmləşməsinə və xassələrin dəyişməsinə səbəb ola bilər. Nisbi rütubət və temperatur mikroorqanizmlərin inkişafına və məhv edilməsinə (güvə, gön yeyiciləri, gənə) səbəb olur və bunların inkişaf etməsi ilə malların xarab olmasına səbəb olur.

Əksəriyyət mallar çox aşağı temperatura, hətta mənfi temperatura davamlılığı ilə xarakterizə olunurlar, lakin belə temperatur bir neçə növ mallar üçün, məsələn, musiqi alətləri, sellüoiddən hazırlanan oyuncaqlar, örtük təbəqəli mebellər və s. üçün məsləhət görülmür.

Hidroskopik xassəli malların saxlanması yüksək temperaturu (20⁰-dən çox) şəraitdə olarsa, o zaman onların keyfiyyətində dəyişikliklər baş verə bilər, belə ki, daha çox quruma zamanı mallarda qabalıq ortaya çıxa bilər. Xarici görünüşü (gön malların, parçanın, ağacdən olan məmulatların) pisləşə bilər.

Bir neçə sənaye malları üçün (məsələn, xəz ayaqqabı, quru qalvanik elementlər və s.) xüsusilə uzun müddətli saxlanma zamanı çox az dəyişkənliyə malik optimal saxlanma temperaturu tələb olunur.

Mal saxlanma yerlərinin havasının dəyişdirilməsi zamanı kəskin temperatur dəyişkənliyi də zərərli sayılır, belə ki, onlar havanın nisbi dəyişməsinə səbəb olur. Ventilyasiya zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, binanın daxilindəki temperatur bayır temperaturundan bir qədər çox olmalıdır. Buna görə də yay anbarlarının havasını gecə və yaxud səhər saatlarında, qış zamanı isə quru şaxtalı gündə dəyişmək lazımdır ki, bu zaman havanın rütubəti çox olmur. Əks halda mallarda tərləmə prosesi baş verə bilər.

Malların tərləməsi ətraf mühitdə temperaturun kəskin çoxalmasından, məsələn, qış günlərində malların istiləşdirilmiş anbar yerlərinə daxil olması zamanı baş verə bilər. Belə hallarda malların temperaturu yavaş-yavaş qalxmalıdır.

Saxlanma zamanı mallar günəş şüalarının birbaşa təsirindən qorunmalıdır. Bunlar məmulatın rənginin dəyişməsinə, davamlılığına əsaslı təsir göstərə bilər.

Malları anbarlarda yerləşdirərkən mal qonşuluğunu da nəzərə almaq lazımdır. Işığa həssas foto materialları (plastikalar, plyonkalar, kağızlar) aşkarlayıcı materiallarla yanaşı saxlamaq məsləhət görülür. Boyaqların, kimyəvi materialların digər mallarla birlikdə saxlanmasına qəti yol verilməməlidir, belə ki, bir neçə kimyəvi materiallar asanlıqla buxarlanır və bunların buxarlanması isə metal, parça, gön, ayaqqabı və digər malların xarab olmasına səbəb ola bilər.

Zülali maddələrdən hazırlanan malların saxlanması zamanı (yun malları, keçə ayaqqabılar, xəzlər) güvə ilə mübarizə etmə ən vacib hal sayılır. Güvənin qurdları göstərilən malları zədələyirlər. Güvə ilə mübarizə vasitəsilə naftalin, antimol və digər güclü qoxuya malik qurdlarına qorxuducu təsir göstərir.

Malların saxlanılmasına təsir edən amillərə eyni zamanda onlarla yaxşı rəftar etmə, xüsusilə kövrək malların stellajlarda, rəflərdə, mal altılıqlarında düzgün yığılması da aiddir. Malların yerləşdirilməsi zamanı elə etmək lazımdır ki, onlarda qalıq deformasiyası alınmasın.

Malların xassələrindən asılı olaraq onların nə yüksəldikdə yığılması da müəyyənləşdirilir. Məsələn, məişət maşınları bir cərgədə (bir yarusda), ayaqqabılar isə qutularda 5 cərgə yığıla bilər. Mallar yerləşdirilərkən saxlanan binanın divarlarına söykənməməlidir, istilik verici qurğulardan və işıqlandırıcı cihazlardan xeyli aralı olmalıdır. Məsələn, parçalar döşəmədən 20 sm aralı məsafədə, 40 sm divardan, 50 sm elektrik lampalarından 100 sm üfüqi istiqamətdə, fotoplastinkalar, fotokağızlar, qrammofon valları isə üst-üstə yığılmalıdır.

Mallar anbarlarda müəyyən istilik rejimində saxlanılmalıdır, məsələn, elektrik cihazları, tozsoranlar, tikiş və paltaryuyan maşınları, trikotaj malları, foto, radio, televizorlar, musiqi alətləri, dəqiq cihazlar, zərgərlik məmulatları

65±5% nisbi rütubətdə və 18⁰S –dən aşağı olmayan temperaturda saxlanılmalıdır.

Gön və rezin ayaqqabıları, göndən olan məmulatlar, gönəvəzediciləri, lak-boyaq malları 65±5% nisbi rütubətdə və 12⁰S temperaturdan aşağı olmayan hərarətdə, xəzlər 4-5⁰S-də, quru elementlər isə 0⁰S-də saxlanması məsləhət görülür.

Sənaye mallarının saxlanılmasına əməl olunan ümumi şəraitlərə aşağıdakılar aiddir: saxlanma müddətinə riayət edilməsi, yerin təmizliyi, malların müntəzəm olaraq tozdan kənar edilməsi, vaxtlı-vaxtında yerdəyişmə və sortlaşdırma, lazımi nisbi rütubətin və temperaturun qorunub saxlanması, saxlanma şəraitinin havasının dəyişdirilməsi və yaxud saxlanması, saxlanma şəraitində havanın təmizliyi, birbaşa yağışın, qarın təsirindən qorunma kimi halları.

Bunlardan əlavə mütləq gəmiricilərlə, mikroorqanizmlərlə mübarizə aparmaq və yanğına qarşı tədbirlərin görülməsi də vacibdir.

Qeyri ərzaq mallarının keyfiyyətinin qorunub saxlanılmasında onlara qulluq edilməsinin də rolu vardır.

I.ƏDƏBİYYAT İCMALI

I.1. MALLARIN KEYFİYYƏTİNİN QORUNMASINA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR.

Bazarda həm təsərrüfat həm də satış siyasətinin taleyini əmtəə təyin edir.

Malların keyfiyyətinin saxlanmasını müvafiq mümkün qədər tam markalama, lazımi qablaşdırma, səmərəli daşınma şərtləri, saxlanma, istismarın bütün dövrlərində tələb edilən xidmət vacib hesab edilir.

Bütün bunlar malın keyfiyyətinin idarə edilməsində ən birinci rol oynayır.

Malların daşınma, saxlanma və istifadə zamanı keyfiyyətinin pisləşməsi istehlak xassələrinin müəyyən təsirlər nəticəsində dəyişməsindən baş verir. Təbiətinə görə bu amillər üç qrupa ayrılır: fiziki, mexaniki və bioloji amillərə. Zədələnmələrin növü, ölçüləri və xarakteri bu amillərin kimyəvi təbiəti, malın quruluşu, təsirin intensivliyi və xarakterindən asılıdır.

Yuxarıda göstərilən amillərin istehlak xassələrinə təsirini nəzərdən keçirək. Bu təsirlərin nəticəsində malda baş verən dəyişmələrin mahiyyətinə xüsusi fikir verilməlidir.

Fiziki-kimyəvi amillər – Bu amillərə malın rütubəti, temperatur, işıq, havanın oksigeni və digər komponentləri (havadakı kükürd qazı, kükürd oksidi və s.)

Rütubət. Bir sıra malların rütubəti dəyişdikdə onun istehlak xassələri dəyişir. Rütubətin yüksəlməsi malın xarici görünüşünə və digər xassələrini dəyişməklə, məsələn mebel qabarıq, yapışqanı açılır, musiqi alətlərin, metal avadanlıqların korroziyası baş verir, güzgülərdə tutqunlaşma, inşaat materiallarında keyfiyyət dəyişməsi, ətriyyat mallarında bulanma, tutqunlaşma, parçalara rəng ahənginin dəyişməsi, lak-boyaq örtüklərinin parlaqlığının azalması baş verir.

Beləliklə, rütubətin, nəmliyin təsirindən mallarda baş verən bir sıra dəyişmələri çox misal göstərmək olar.

Nəmliyin mal təsirindən udulma intensivliyi onun materialının kimyəvi tərkibindən, təbiətindən və materialın strukturundan, həmçinin ətraf mühitin rütubətindən asılıdır.

Hidroskopik materialdan olan məmulat xüsusi ilə tərkibində hidrofil qrupu olan (-OH-COOH və s.) yəni molekulunda suya yaxın olan, rütubəti güclü olarsa, bu zaman onların xassələri sürətli dəyişir.

Sellüloza tərkibli materiallar (ağac, kağız, pambıq, kətan və s.) və zülal tərkibli materiallar (gön, yün, təbii ipək, kazein və s.). materialların yüksək rütubət udması onların səthinin inkişaf etmiş və məsaməli olmalıdır ki, orada adsorbir və kapilyar suyun toplanmasıdır.

Material tərəfindən, xüsusən sellüloza, zülal tərkibli material tərəfindən rütubətin udulması nəticəsində ölçülərdə dəyişmə, bərkliyin azalması, gərilmənin artması ilə müşayət olunur. Kifayət qədər mexaniki möhkəmlik azalır, (xüsusən kağız və kağız məmulatları üçün azalır). Bu zaman istismar davamlığı kəskin azalır. Beləki (padoş gönləri) ayaqqabının gönləri rütubətin təsirindən 305 dəfə aşağı düşür.

Nəmlənmə nəticəsində istilik keçirmə və elektrik keçirmə bəzi materiallarda yüksəlir. İstilik izole xassələri və elektrik izole xassələri kəskin aşağı düşür, bioloji xassələri aşağı düşür, belə ki, onun tərkibində müxtəlif mikroorqanizm və bakteriyalar üçün uyğun şərait yaranır. Rütubət şəraitində metal və metal məmulatlarla korroziya prosesi güclənir.

Düzgün, səmərəli qablaşdırma, tətbiq etməklə, havanı dəyişməklə, ventilyasiya etməklə, nəqliyyat vasitələrində və ticarət anbarlarında rütubətin qarşısı alınır və malların xarab olması, zədələnməsi baş verməz.

Malların saxlanması üçün səmərəli hava tənzimləmə, qızdırma rejimi nəzəri olaraq müəyyən edilmişdir.

Havanın rütubəti, yəni havanın maksimum rütubət həcmi temperaturdan asılıdır: temperatur yüksək olduqca havada rütubətin miqdarı çox olar. Əgər həmin zaman temperatur azalarsa rütubət nəm-su halında, şəh halında çökə bilər. Şəhin düşməsi buna şəh nöqtəsi deyilir.

Havanın nisbi rütubəti (φ , %) müəyyən temperaturda aşağıdakı düsturla təyin edilir.

$$\varphi = \frac{W_{faktiki}}{W_{doymuş}} \cdot 100$$

Burada W-fakt – havada rütubətin faktiki miqdarı q/m³

$W_{doymuş}$ – doymuş halda rütubətin miqdarı q/m³

Malın nəmlənməsi şəh nöqtəsindən əvvəl baş verir, qablaşdırıcı və mal özü xarab olur.

Yüksək temperaturda nisbi rütubət azalır, hiqroskopik mallarda quruma baş verir, məsələn pambıq, yun parçalar, gön məmulatlar yığılır, quruyur.

Həmçinin temperaturun yüksəlməsi ilə bəzi xüsusən, kimyəvi mallar üçün mallarda quruma, yumşalma, bərkimə, buxarlanma baş verir.

Temperatur mənfi dərəcə olduqda bəzi məmulatlar (məsələn, polivinil xloriddən olan plastiklər) bərk və kövrək olur. Belə temperaturda sulu məhlullar, sulu-emulsiyalar, boyaqlar, digər məhlullar saxlanılırsa, daşınarsa, xüsusilə qorxuludur. Çünki məhlul donduqda həcmi 9% artır, bu isə taranı (metal, şüşə butulka, keramik, qab və s.) dağıdır, sındırır.

Temperaturun malın xassələrinə təsirini öyrənərək onda baş verən kimyəvi və bioloji proseslərin baş verməsinə xüsusi öyrənmək lazımdır (oksidləşmə, korroziya, işıqtəsirindən qocalma, qıcırma, çürümə) baş verən dəyişmələrin məlanı istehlak xassələrinin dəyişməsinə təsirini öyrənmək vacibdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, temperaturun yüksəlməsi hər 10⁰C-dən bir kimyəvi reaksiyanın sürəti 2-4 dəfə artır. Məhz ona görə də temperaturun yüksəlməsi bir çox malların xüsusən ərzaq məhsullarının keyfiyyətini pozur, çürümə, oksidləşmə prosesi sürətlənir.

Müasir nəzəriyyələr malın keyfiyyətinə temperaturun təsirini sübut edir. Mexaniki təsirlərlə yanaşı temperatur məhz malın istehlak xassələrini dəyişən çox mühüm amil kimi sübut edilmişdir. Təcrübələrlə sübut edilmişdir ki, bir çox bərk cisimlərin uzun ömürlüyü təzyiq altında daha çox sürətlə dağılır.

İşıq – İşıq şüaları – elektromagnit rəqs dalğaları olub müəyyən dalğa uzunluğunda və tezlikdə cisimlər tərəfindən (məmulat) udulur və öz enerjisini ona ötürür, beləliklə də onların xassələrini dəyişir (rəngini, elastikliyini və s.).

Beləliklə, xassələrin dəyişməsi işığın və işıq istilik təsirinin nəticəsi olaraq materialın köhnəlməsinə səbəb olur.

Xüsusən, işıq təsirindən sintetik və təbii polimerlərdən olan məmulatlar işıq təsirinə güclü məruz qalır (plastmass, rezin, lak-boyaq məhsulları) bu isə köhnəlmənin kimyəvi reaksiyanın nəticəsi kimi polimerin makromolekulunda baş verən distruksiya və struktur pozulması kimi dəyişmənin nəticəsidir.

Bu zaman polimer materialların elastikliyi, mexaniki xassələri çox azalır. Kövrəklik, səthində çatlar əmələ gəlir, parlaqlıq itir, su hopma və s. kimi xoşagəlməz xassələr yaranır.

Polimetilmetakrilatdan (üzvü şüşə) polistoldan, xüsusən şəffaf polimerlərin səthində xırda çatlar əmələ gələrək işıq keçirmə, şəffaflıq və digər optiki xassələr itərək «gümüşləşmə» deyilən mənfi görünüş yaradır.

Rezin məmulatlar (ayaqqabı və s.) işıq təsirindən tədricən elastikliyini itirir, səthinin ilkin parlaqlığı yox olur.

Məmulata işıq təsirinin intensivliyi işığın şüasının enerjisindən asılıdır. Məlum olduğu kimi şüalanmanın dalğa uzunluğunun yaranması (bir qərs dalğasının keçmə məsafəsi) – λ və tezliyi (saniyədə rəslərin miqdarı) – ν - sabit əmsal hesab edilir – işıq sürətinə – C -ə bərabərdir.

$$\lambda \cdot \nu = C$$

Belə ki, şüa enerjisi onların tezliyi ilə mütənasib yaxud dalğa uzunluğu ilə tərs mütənasibdir, o zaman aydın olur ki, qısdalğalı böyük enerji daşıyır və məmulatda böyük dəyişikliyə səbəb olur.

İşıq spektrinin görünən hissəsində ($\lambda=380-760$ nm) daha çox və aktiv halda bənövşəyi şüalardır ($\lambda_{bən}=380$ nm) onların enerjisi 71 kkal/mol bərabərdir. Nisbətən az aktiv olan qırmızı şüalardır ($\lambda_{qır}=750$ nm), onların enerjisi 38 kkal/mol bərabərdir. Bu şüalar elektronları atomların səthindən

qoparmağa qadirdir, bu isə kimyəvi reaksiya yaradaraq, məmulatın intensiv köhnəlməsinə səbəb olur.

İşıq şüaları enerjini məmulata ötürür və bununla onlarda kimyəvi proseslər törədirlər (oksidləşmə, polimerizasiya, mkromolekullar arasında çarpaz əlaqələrin yaranmasına səbəb olurlar), bu isə malın istehlak xassələrinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Çarpaz əlaqələrin makromolekulalar arasında əmələ gəlməsi polimerlərin elastiklik xassəsini və çox dəfəli deformasiyalara davamlılığını azaldır. Məhz ona görə bir sıra malları işıq şüasının təsirlərindən qorumaq lazımdır.

Havanın oksigeni – Havanın tərkibində olan oksigen onun ən aktiv hissəsi olmaqla malların xassələrin dəyişmənin baş verməsinə səbəb olur. Havanın oksigeni metalların oksidləşməsi baş verir ki, buda korroziya (dəmirin paslanması və s.) və böyük material itkilərinə səbəb olur. Havanın oksigenin təsirindən malların xassələri dəyişir, bir sıra məişət kimyəvi malların itkisi mümkündür. Məsələn, lak-boyaq malları (əlif, yağlı laklar və emal boyaqlar) germetik olmayan taralarda əks dönüş olmadan qatılaşır və quruyur.

Piydən alınan sabunların oksidləşməsi onların acılaşmasına və xoşa gəlməyən qoxunun əmələ gəlməsinə səbəb olur. Oksidləşmə və işıq istilik təsiri nəticəsində rezin məmulatda elastiklik və davamlıq aşağı düşür və qocalma baş verir.

Oksidləşmədən əmələ gələn istilik bir sıra hallarda temperaturun lokal yüksəlməsinə gətirir ki, bəzi hallarda öz-özünə alışma halları baş verə bilər.

Havada olan kükürd oksidi, kükürd qazı və digər kimyəvi komponentlər əlavə xoşagəlməyən proseslərin əmələ gəlməsinə malın keyfiyyətinin pisləşməsinə səbəb olur. Beləliklə, metal məmulatlarda korroziya güclənir, onların xarici görünüşü pisləşir. Kükürdoksidinin təsirindən gümüşdən olan məmulatlar qaralır, elektron cihazların isə elektrik əlaqələri pozulur (məsələn, rezistorlarda gümüş kontakt və s.).

MEXANİKİ TƏSİRLƏR. Malların istehlak xassələrində bir sıra dəyişmələrin baş verməsi, onların zərər olması və daşınma, saxlanma, həmçinin istismar zamanı köhnəlməsi mexaniki təsirlərlə müəyyən olunur.

Qeyd edildiyi kimi, mexaniki gərginliklərin miqdarı, temperatur qədər istismar prosesində məmulatın uzun ömürlüyyəsinə təsir göstərir. Əksər hallarda məmulatın dağılması, kritik yüklərdən deyil (məsələn, möhkəmlik həddinə çatmaq) çoxda yüksək olmayan çoxdəfəli təkrar olan mexaniki təsirlərdən, yəni əyilmə, sıxılma deformasiyası və gərilməsi nəticəsində baş verir.

Materiyaların dağılması yükün elə ilk toxunma anından başlanır, nə qədər kiçik olsada.

Daşınma və saxlanma zamanı mallar tez-tez məlum mexaniki təsirlərə məruz qalır, bu əsasən silkələnmədən, təkanlardan, artıq təzyiqlərdən, təsadüfi zərbələrdən, düşmələrdən baş verir. Bu halda mal itkisi baş verir. Uzun müddətli mexaniki təsirlər (misal üçün vaqonlarda, konteynerlərdə divara sürtünmələr) nəticəsində mexaniki zədələnmələrlə yanaşı həmçinin güclü istilik əmələgəlmə baş verir ki, bu da məmulatın istehlak xassələrinin pisləşməsinə sürətləndirir.

BİOLOJİ AMİLLƏR. Saxlanma, daşınma və istifadə zamanı bioloji xarakterlərdə zədələnmələrin baş verməsi mümkündür. Malların xassələrinin dəyişməsi və onların zərər olması mikroorqanizmlərin həyat fəaliyyəti ilə, (çürümə bakteriyaları, kif göbələkləri) bəzi növ həşəratlar (güvə, gön yeyən-qurd, mebel-qurdu) və gəmiricilər səbəb olur.

Mikroblar xüsusiyyətlə məmulatın zədələnməsinə səbəb olur, xüsusən tərkibində zülallar, piylər və karbohidrogenlər olduqda (gön, xəz, mebel, parça və s. məmulatlar), bu zaman rütubətin artması daha çox təsir göstərir.

Mikroorqanizmlər özlərindən fermentlər ifraz etməklə (hətta güvə və s.) mürəkkəb üzvü birləşmələr yaratmaqla onları həll olma dərəcəsinə çatdırır və özləridə onlarla qidalanırlar. Ona görə də bioloji proseslərin inkişafı üçün ən münbit mühit havanın yüksək hərərəti və rütubəti şəraitində olur.

Əksinə aşağı temperatur və rütubət şəraitində məmulatlarda bioloji proseslər ləngiyir. Yüksək rütubət şəraitində mikroorqanizmlər hətta sintetik plastmass məmulatları zədələyirlər (xüsusən sellülozadan dolucusu olduqda), bəzən isə şüşədən olan optiki cihazları, elektrotexniki məmulatları da zədələyir. Mikroblar rütubətli kağız qablaşdırıcının içinə üzvü turşular kimi maddələr ifraz edə bilər, nəticədə isə optiki linzalar və xristal məmulatların səthi zədələnir (onların parlaqlığı və şəffaflığı pisləşir).

DAĞIDICI AMİLLƏRİN TƏSİRİNDƏN MALLARIN ÜMUMİ QORUNMA METODLARI. Malların dağıdıcı amillərin təsirindən qorunması metodlarını aşağıdakılara bölürlər:

5. Mallar ilə ehtiyatlı (qoruyucu) davranma;
6. Saxlanma və daşınma zamanı səmərəli iqlim şəraitinin yaradılması;
7. Malların xassələrindən və zədələnmələrin xarakterindən asılı olaraq xüsusi ölçülərin aparılması;
8. Malların daşınması və saxlanması zamanı yaranan çatışmamazlıq və zədələrin aradan qaldırılması.

Mal ilə ehtiyatlı davranma onları mexaniki təsirlərdən qorumaq (yüksək təzyiq, zərbə, silkələnmələr, çatlar) və ətrafında yerləşən digər malların arzu edilməyən təsirlərindən qorumaq üçün daşınma və qablaşdırmanın, yığılmanın düzgün şərait yaratmaq.

Səmərəli mühit şəraitinin daşınma və saxlama zamanı təşkil edilməsi əsasən havalandırma, soyudulma və qızdırılma, toz və mikroblardan həmçinin işıq təsirlərindən qorunma aiddir.

Xüsusi, qoruma şərtlərinə malları qulluq nəzərdə tutulur, belə ki, xüsusi qablaşdırma materialları istifadə edilir, qoruyucu örtüklər, ultrabənövşəyi şüalanmadan, kimyəvi və bioloji mübarizə üsulları mikrob və həşaratlarla, gəmiricilərlə mübarizə.

Müxtəlif mal qruplarını işıq təsirindən qorumaq vacibdir ki, qocalma-köhnəlmə prosesi baş verməsin: məsələn, rezin məmulatları qaranlıq şəraitdə saxlanmalıdır, lakin işıq şəraitində mikroorqanizmlərin həyat fəaliyyəti

lənqiyr (çürümə, kiflənmə). Odur ki, anbar yerlərinə işıq şüası istiqamətlənmiş yox, səpələnmiş, yayılmış halda düşməlidir. Günəş şüaları düz istiqamətdə anbara düşdükdə temperatur yüksəlir, nəticədə malların xassələri çox güclü dəyişir.

Mallarda oksidləşmə prosesi baş verməməsi üçün xüsusi qablaşdırma materiallarından, qoruyucu örtüklərdən, sürtgü yağlarından, polietilen və polivinilxlorid paketlərdən və kisələrdən istifadə edilir.

Malların qablaşdırmalarının tamlığı, zədəsiz olması yoxlanmalı, xüsusən lak boyaq malları, kimyəvi malların taralarında kip tıxacların olması vacibdir.

Malların daşınmadan sonra anbara yığılması zamanı, kiçik taralar qablaşdırılması zamanı, yerdəyişmə zamanı çox ehtiyatlı davranış nəzərə alınmalıdır ki, itki, zədələnmə baş verməsin.

Malların istifadəsi zamanında mexaniki təsirlərdən qorumaq vacibdir. Mallara, rütubətin, istinin, işığın, hava oksigeninin təsiri qədər mexaniki təsirlərdə çox vacib amil hesab edilir.

Malların mikroblardan qorunması üçün ən səmərəli yollara, təmizliyə riayət etmək, anbar yerlərində, saxlama yerlərində iqlim şəraitini təmin etmə, mikroorqanizmlərin inkişafının qarşısını almaq üçün istilik sistemlərindən istifadə vacibdir.

Anbar və saxlanma yerlərində mikroorqanizmlərə qarşı sterilizə məqsədi üçün ulatrabənövşəyi şüalardan istifadə etmək vacibdir. Anbarda həşarat və gəmiricilərlə mübarizə məqsədi ilə kimyəvi maddələrdən, antiseptiklərdən istifadə vacibdir.

I.2. ƏMTƏƏLƏRİN KEYFİYYƏTİNİN QORUNUB SAXLANMASINDA MARKALANMANIN ROLU

MAL HAQQINDA İNFORMASIYANIN NÖVLƏRİ VƏ VASİTƏLƏR. Mal haqqında informasiyanın iqtisadi funksiyası, potensial istehlakçının formalaşmasından ibarətdir; istehlakçı olmadan tələb yoxdur. Müvafiq informasiyanın olması istehlakçının mal seçimini yüngülləşdirir və bununla belə istehlakçının sorğunu, tələbinin formalaşmasına təsir etməklə istehlakçı ilə istehsalçı arasında ortaq olur, mal bazarını mənimsəməyə və genişləndirməyə, mal dövriyyəsinin intensivləşdirir, əmtəə istehsalında elmi-texniki tərəqqini sürətləndirməyə səbəb olur.

Aydındır ki, mal haqqında informasiya xidmətinin səviyyəsi yüksək olduqca, bütün istehsalda iqtisadi effektivlik bir o qədər yüksək olur.

Mal haqqında informasiyanın mənəvi-tərbiyəvi funksiyası istehlakçının mənəvi və estetik, yüksək mədəni səviyyəsinin formalaşmasına təsir edəcək.

Beləliklə, mal haqqında informasiya istehlak dəyərinin məzmunu açıqlamağa, mala olan tələbin formalaşmasına məqsədyönlü öyrənilməsinə və onların realizə olmasına ticarətin genişlənməsinə, bütün ictimai istehsalın inkişafına doğru yönəlmişdir.

MAL HAQQINDA İNFORMASIYA NÖVLƏRİ. Mal haqqında informasiya qeyd edildiyi kimi çoxşaxəli olub, bugünkü gün üçün əmtəəşünaslıq elmi nöqtəyi nəzərdən hələ tam öyrənilməmişdir.

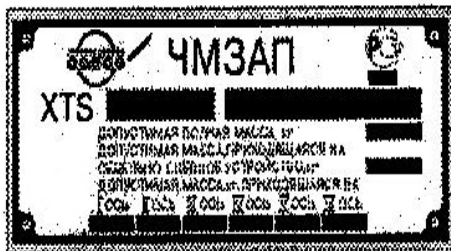
Əmtəəşünaslıq nöqtəyi nəzərindən mal-haqqında informasiyanı bir sıra əlamətlərə görə təsnifləşdirmək olar:

1. Yaranma, mənşə, mənbəyinə görə – malın həyat fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq istehsal, ticarət, məişət-təmir və məişət;
2. Aşkar olma xarakterinə görə – təşkilati və əmtəəşünaslıq;
3. İnformasiyanın həcminə görə – xüsusi (mütəxəssislər üçün) və alıcılıq (istehlakçılar üçün);

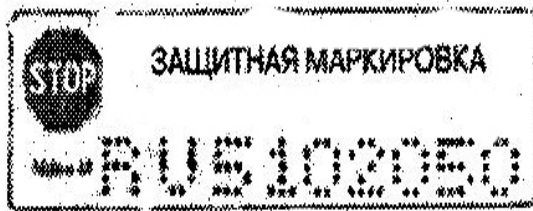
4. Növünə görə – markalama, məlumat, markalama – şərti, istismar – müşayiətedici, reklam-məlumat, əks əmtəəşünaslıq-məlumat.

Markalama – əmtəəyə aid olan və bu əmtəəni müşaiyət edən qablaşdırmanın, sənədlərin, bildirişlərin, etiketlərin, kolyeretkaların və yarlıqların üzərində yerləşdirilmiş istənilən sözlər, işarələr, əmtəə nişanları, şirkət nişanları, rəsm materialları və ya simvollardır.

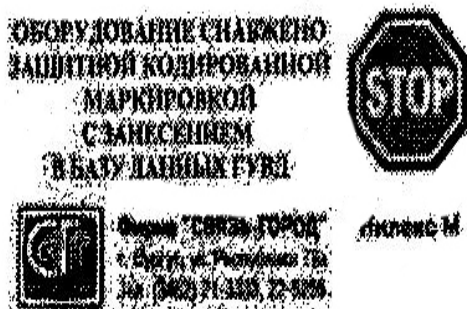
Əmtəə barədə məlumat daşıyıcılarının nümunələri 13.1-13.3 şəkillərində göstərilmişdir.

Şilda

Qoruyucu markalama*

Xəbərdarlıqedicici nişan

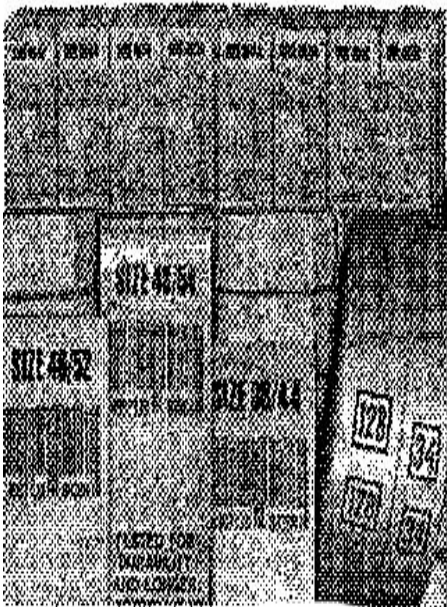
Şəkil 13.1. Birka və lövhələr

Şirkət lövhəsi

Ştrix kodlu aksiz markası

lövhə

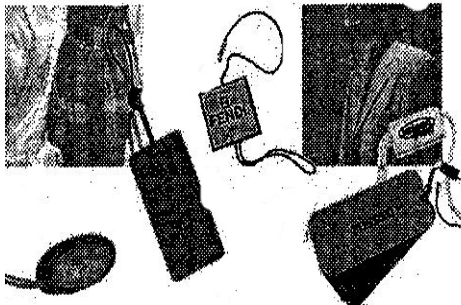

Daxili və ölçü lentləri

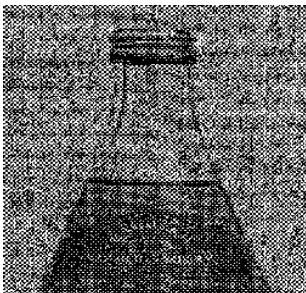

Şəkil 13.1 (ardı)

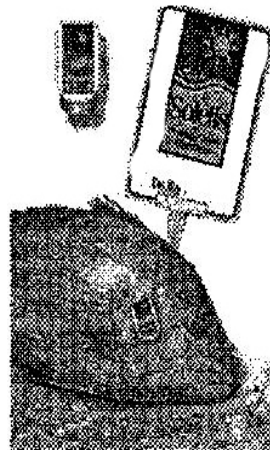
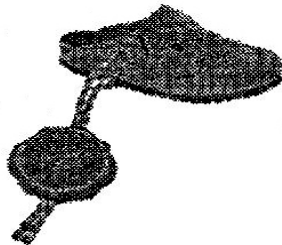
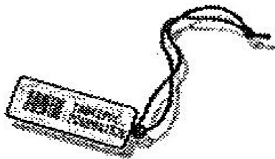
Etiketka və kontretiketka

Etiketka ilə plomb

Etiketka və kolyeretka

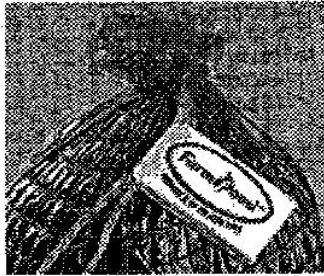
Şəkil 13.2. Etiketlər.

Şteker qiymət
lövhəsi

Şəkil 13.3. Birkalar, yarlıqlar, qiymət lövhələri, plomblar

Əmtəə nişanı yarlıq

Zəmanət plombu

Kitabça

Şəkil 13.3. (ardı)

Banderol – məmulatın göstəriciləri əks olunmuş və onun üzərinə sarınan və adətən kağızdan olan lentdir.

Markalama birkası – müxtəlif materiallardan və müxtəlif formalarda olan, məmulatlara, yarımfabrikatlara və yarımhazır məhsullara bərkidilən və üzərində xidməti məlumatlar olan detaldır.

Yapışdırma (nakleyka) – kağızdan və ya polimer plenkadan hazırlanmış qablaşdırma üçün köməkçi vasitədir və qablaşdırmanın açılmasına mane

olaraq, həm məlumatların yerləşdirilməsi və həm də nəzarət nişanı kimi istifadə olunur.

Plomb – üzərində möhür basması olan qurğuşundan və ya plastik materialdan hazırlanmış məmulatdır. Plomb məmulat üzərində elə yerləşdirilir ki, onun üzərindəki möhür basmasını korlamadan qablaşdırmanı və ya məmulatı açmaq mümkün olmasın. Plomb təmir olunmuş və ya yeni məmulatın, taranın qapağına istismara, istehlaka, tətbiqə başlanılmasına və açılmasına nəzarətin mümkün olması üçün bərkidilir.

Lövhə – lövhə və ya disk formasında olan və üzərinə mətn və ya qrafika şəklində məlumat əks olunmuş detaldır. Lövhənin üzərinə istehsalçı-zavodun nişanı, məmulatın adı, nömrəsi və ya digər məlumatlar əks olunur.

Emblem – hər hansı bir anlayışın şərti təsviridir.

Etiket – hər bir qablaşdırma vahidinin üzərində məhsulun xüsusiyyətləri və onun istehsalçısı barədə rəngarəng və ya təsviri formada məlumat əks etdirilmiş trafaret, ştamp, qablaşdırma üzərində relyef şəklində çap edilmiş və həmçinin vərəqə və ya yarlıq şəklində müxtəlif formalı nişandır.¹

Yarlıq – səthinə nişanlanma işarəsi çəkilərək məhsulun və ya qablaşdırmanın üzərinə bərkidilmək üçün nəzərdə tutulmuş, müxtəlif ölçülü, formalı və materialdan olan məmulatdır. Sinonimi – birkadır.

Nümunə. «Tikiş məmullatları. Markalama, qablaşdırma, daşınma və saxlama» DÖST 10581-91-ə uyğun olaraq üst köynəklərinin markalanmasına verilən tələblər.

Üst köynəklərinin markalamasına verilən tələblər

Cədvəl 1

Markalama vasitəsi	Rekvizitlər	Markalamanın bərkidildiyi və ya əks olunduğu yer
Əmtəə yarlığı	İstehsalçı-müəssisənin əmtəə nişanı; istehsalçı müəssisənin adı və yerləşmə yeri; məmulatın adı; məmulatın texniki şərti və ya standartının işarələnməsi; preyskurant üzrə nömrəsi və artikulu; məişət təyinatlı məmulatlar üçün modelin nömrəsi; ölçüsü; xammalın tərkibi; buraxılış tarixi.	Birinji və ya ikinci düymə dəliyi və ya ətəyin düyməsi; məmulatın aşağı tərəfi.
Əmtəə nişanı təsvir edilmiş lent	İstehsalçı-müəssisənin əmtəə nişanı; xammalın tərkibi (bu zaman əmtəə yarlığında rekvizit göstərilmir); məmulata qulluq simvolları. Əmtəə nişanı təsvir edilmiş lenti olmayan məmulatlar üçün, «qulluq simvolları» rekviziti əmtəə yarlığında və ya ayrıca tikilmiş ləndə göstərilir.	Koketkanın astarının ortası; yaxalığın boyun hissəsinin ortası; böyür tikişi; yaxalığın içəri kənarı.
Nəzarət lenti	Ölçü.	Koketkanın astarının ortası; yaxalığın içəri kənarı; yaxalığın boyun hissəsinin ortası; böyür tikişi;
Damğa	Ölçü. Damğa əvəzinə həmin yerə lentin tikilməsinə ijasə verilir.	Yaxalığın boyun hissəsində; yaxalığın boyun hissəsinin tikişi arasında.

Qulluq üzrə yaddaş məlumatı əlavə qulluğa ehtiyacı olan məmulata üzərinə standartlarda nəzərdə tutulmamış qulluq simvolları əks olunaraq bərkidilməlidir.

Qablaşdırma yarlığı istehlak tarasına, kağıza bükülmüş və dəst şəklində bağlanmış məmulat qrupunun markalanması üçün istifadə olunur. Qablaşdırma yarlığının rekvizitləri: istehsalçı-müəssisənin adı və yerləşmə yeri; məmulatın adı; məmulatın artikulu və ya preyskurant üzrə nömrəsi; modelin nömrəsi; məmulatın üzərinə standartın və ya texniki şərtin qeyd edilməsi; ölçülər; sort; qablaşdırmada məmulatın miqdarı; rəng; qablaşdırmanın nömrəsi.

Əmtəənin göndərilməsi zamanı texniki sənədlərin təqdim olunması **avadanlıq** satan ticarətçinin borcudur. Texniki sənədlər avadanlığın quraşdırılması, vaxtında və düzgün tənzimlənməsi, istismara buraxılması və

nöqsansız işləməsinə təmin edilməsi üçün zəruridir. Texniki sənədlər maşın və avadanlıqların keyfiyyətinə olan narazılıqların araşdırılması üçün əsasdır.

Avadanlığın istismar sənədləri aşağıda göstərilən formalarda olur.

Texniki təsvir (*Tejhnijal desjription*).

İstismar üzrə təlimat (*Operating instrujtion*).

Texniki qulluq üzrə təlimat (*Maintenanje manual*).

Məmulatın tətbiq yerində quraşdırılması, işə salınması, tənzimlənməsi və ilkin işlədilməsi üzrə təlimat (*Installation manual instrujtion for on-site installation, starting, adcustment and running-in*).

Formulyar (*Servije log*) – məmulatın texniki vəziyyətinə və işləmə halına aid məlumatların mütəmadi olaraq qeyd edilməsinə xidmət edir.

Pasport (*Jertifijate*).

Pasport (texniki təsvir və istismar üzrə təlimatla birləşdirilmiş) (*Manual instrujtion*).

Etiket (*Data sheet*).

Ehtiyat hissələri, alət və ləvazimatların jədvəli (*List of spare parts, tools and ajjessories*).

İstismar sənədlərinin jədvəli (*List of operation papers*)- məmulatla birgə daxil olmuş istismar sənədlərinin dəstini və saxlanma yerlərini göstərir.

İstismar üzrə dərslik (*Operation manual*).

İşlərin aparılması üzrə bülleten (*Equipment improvement bulletin*).

Texniki xidmət reqlamenti (*Maintenanje sjhedule*).

Nümunə. Satışı müqavilənin bağlanmasından ... ay geç olmayaraq sənədləri iki nüsxədə Aljının göstərdiyi ünvana göndərməlidir. Yuxarıda göstərilmiş sənədlərin iki nüsxəsi və həmçinin avadanlığın keyfiyyət sertifikatları su keçirməyən qablaşdırmada hər bir maşının yeşiyinə qoyulmalıdır.

Uyğunluq işarəsi – müvafiq qaydada qeydiyyatla alınmış, onunla markalanmış məhsulun müvafiq qaydalara uyğunluğunu təsdiq edən nişandır.

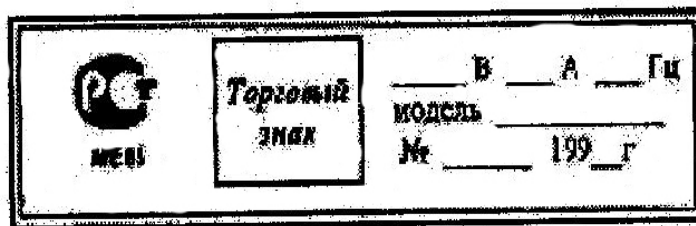
Standartların bütün tələblərinin məcburi olmadığını və onların tövsiyə xarakteri daşdığına nəzərə alaraq müəssisələrin normativ sənədlərə uyğun məhsul istehsal etməyə həvəsləndirmək məsələsi ortaya çıxmışdır. İstehlakçılara əmtəənin keyfiyyəti barədə məlumat vermək üçün standartlara uyğunluq nişanlarından istifadə edən xarici ölkələrin təjribəsinə uyğun olaraq, RF Dövstandartı tərəfindən «Məhsulların və xidmətlərin dövlət standartlarına uyğunluq nişanları ilə normalaşdırılması qaydaları» DÖST R 1.9-95 normativ sənədi qəbul edilmişdir. Bu sənədə əsasən əgər Rusiya dövlət standartlarının tələblərinə tam cavab verən məhsul istehsal edilirsə istənilən dövlətin istehsalçı müəssisəsi könüllü olaraq uyğunluq nişanından istifadə edə bilər.

Könüllü sertifikatlaşdırma sahəsində qanunverijilik təşkilatlara könüllü surətdə məhsullarını uyğunluq nişanları ilə markalamaq hüququ verir.

Bu əmtəələrin saxtalaşdırmadan müdafiə olunmuş qeydiyyat məlumatlı uyğunluq nişanları olmadan satışı qadağandır.

Saxtalaşdırmadan müdafiə olunmuş qeydiyyat məlumatlı uyğunluq nişanları xüsusi texnologiya əsasında hazırlanır. Tətbiqi üçün icazə sənədi olduğu halda uyğunluq nişanı istehsalçı və ya satıcı tərəfindən əmtəənin üzərinə vurulur. Uçot məlumatı marka şəklində hazırlanır və əmtəənin üzərinə onun hərəkətinin uçotu məqsədilə vurulur. Uçot əmtəənin realizəsi ilə məşğul olan təşkilatın adı, markalanmış əmtəələrin növü və miqdarı üzrə vahid məlumat bazasından istifadə yolu ilə aparılır. Məlumat bazası yerli dövlət ticarət nəzarəti müfəttişliyi idarələrinin məlumatları əsasında yaradılır. Məlumat sisteminin aparıcısı Rusiya Federasiyası Ticarət Nazirliyidir.

Markalama üzrə təşkilati-metodiki məsələlərin həlli Rusiya Dövstandartına tapşırılmışdır.

Şəkil. DÖST R sertifikatlaşdırma sisteminin uyğunluq nişanı ilə məhsulun markalanması

Cədvəl 2

Saxtalaşdırmadan müdafiə olunmuş uyğunluq və uçot məlumatı nişanının təsviri

Nişanın növü və ölçüsü	Adı	Nişanın kodu
Diametri 12mm, yazı RST	Saxtalaşdırmadan müdafiə olunmuş uyğunluq nişanı	M-00013J
Audio-, video mallar üçün Kompüter texnikası üçün	Pərakəndə satış üçün uçot məlumatlı markalar	MJ-0003/02 MJ-0003/03
Audio-, video mallar üçün Kompüter texnikası üçün	Topdansatış ticarət təşkilatları və ixrajatçılar üçün uçot məlumatlı markalar	MJ-0004/02 MJ-0004/03

MC-0003/02, MC-0003/03 nişanlarındakı məlumatlar:

- Uyğunluq nişanının təsviri;
- Markalanan əmtəələr qrupunun adı;
- Markalanan əmtəələr qrupunun simvol təsvirləri;
- Markalanmış əmtəənin realizə olunduğu bölgənin rəqəmli nömrəsi (kodu);
- Uçot məlumatlı markanın seriya və sıra nömrəsi;
- «Speüznak» və «Qostorqinspeksiə» sözləri.

Uçot məlumatı istehsalçının uyğunluq nişanının və ya əmtəə markasının yanında bilavasitə **hər bir əmtəə vahdinin** üzərinə vurulur.

MC-0004/02, MC-0004/03 nişanlarındakı məlumatlar:

- Uyğunluq nişanının təsviri;
- Markalanan əmtəələr qrupunun adı;
- Markalanan əmtəələr qrupunun simvol təsvirləri;
- Markalanmış əmtəənin realizə olunduğu bölgənin rəqəmli nömrəsi (kodu);
- Uçot məlumatlı markanın seriya və sıra nömrəsi;
- «OPT» sözləri.

Uçot məlumatı istehsalçının uyğunluq nişanının və ya əmtəə markasının yanında ixrajatçı və topdansatış təşkilatları tərəfindən **qablaşdırmanın** (taranın) üzərinə vurulur.

Hazırda Avropa Birliyi dövlətləri yeni inteqrasiyası dövrünə qədəm qoymuşlar. Bu yaxınlaşma məmullatların müvafiq Avropa normaları və standartları ilə sertifikatlaşdırılması və markalanması məsələlərinə də toxunur. Avropa Birliyi ölkələrində markalanmada vahid «CE» simvolu qəbul edilmişdir. Əgər məmullat Avropa bazarında satılırsa bu markalamadan istifadə edilməlidir. Markalama keyfiyyətə zəmanət vermir, lakin direktivlərin tələblərinə uyğun istehsal edildiyini göstərir. Bundan başqa istehsalçının qeyd edilmiş uyğunluq prosedurlarına riayət etdiyini bildirir. Uyğunluğun qiymətləndirilməsi proseduru məhsul istehsalçısı və həmçinin AB tərəfindən səlahiyyət verilmiş təşkilatlar tərəfindən də edilə bilər. Bu halda «CE» nişanına qiymətləndirməni aparan təşkilatın da emblemi əlavə olunur.

Nəqliyyat markalaması – bu yükü göndərən, qəbul edən və daşınma və saxlanma zamanı yüklə davranma üsulları barədə məlumatlar əks etdirilmiş yazıdır.

Nəqliyyat markalamasının yük yerlərinə vurulması DÖST 14192-77-də göstərilmişdir. Təhlükəli yüklərin markalanması DÖST 19433-88-ə əsasən aparılır. DÖST 14192-77 markalamanın bütün simvollarını manipulyasiya nişanlarına, əsas, əlavə və məlumat yazılarına bölür.

Manipulyasiya nişanı – bu yüklə davranma üsullarını göstərən təsvirdir. Əsas manipulyasiya nişanlarının siyahısı ingilis dilində ekvivalenti ilə birgə cədvəl-də verilmişdir.

Cədvəl 3

Manipulyasiya nişanları

Kövrəkdir. Ehtiyatla*	<i>Fragile; handle with care; glass; do not drop</i>
İsinmədən qorunmalı*	<i>Protejt from heat</i>
Rütubətdən qorunmalı*	<i>Keep dry</i>
Hərərət məhdudluğu*	<i>Protejt from cold; keep in a cold place</i>
Yuxarı*	<i>This side up; top; stojk only this way up</i>
Buradan açınız*	<i>Open here</i>
Diyirləməyin*	<i>Do not turn over</i>
Buradan sıxınız*	<i>Clump here</i>
Qaldırılışın qaramağının keçirilmə yeri*	<i>Sling here</i>
Maye	<i>Liquid</i>
Diyirləyin, çevirməyin	<i>To be rolled, not tip</i>
	<i>Off oil; use no oil</i>

Yağ təhlükəli	<i>Do not turn over; do not tip</i>
Tullamaq olmaz	<i>Keep upright</i>
Çevirərək tullamaq olmaz	<i>This side down; bottom</i>
Aşağı	<i>Inflammable; off fire</i>
Oddan təhlükəli	<i>Use roller</i>
Kirşə üzərində sürüşdürün	<i>Heave here</i>
Buradan qaldırın	<i>Hold with chain, not with hooks</i>
Zənjirlə qaldırın, qarmaqdan istifadə etməyin	<i>When empty return to ...</i>
Boşaltdıqdan sonra qaytarın	<i>Do not remove tarred board</i>
Yağ hopdurulmuş kartonu çıxarmayın	<i>Do not hump</i>
Yamajdan yuvarlamayın	<i>Don't break lace</i>
Tikişi sökmək olmaz	

Yüklərin markalanması – satıcının borcudur. Markalanmanın rekvizitləri razılaşdırılır və müqavilədə göstərilir.

Markalamanın əsas məqsədlərindən biri istehlakçının əmtəənin xüsusiyyətləri barədə məlumatlandırılmasıdır. Markalamanın digər təyinatları arasında – oğurluqdan müdafiə məqsədi ilə əmtəənin cəniləşdirilməsi, məmulatın tərkibində qiymətli metalların olmasının dövlət zəmanəti və s. vardır. Belə markalamanın bəzi növləri cədvəl-də göstərilmişdir.

Qeyri-ərzaq mallarının və qida məhsullarının markalanması

	Qeyri-ərzaq malları	Qida məhsulları
İstehlakçı üçün məlumat	<p>Mütləq göstərilməli məlumatlar ¹</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Əmtənin adı 2. İstehsalçı-ölkənin adı 3. İstehsalçı-şirkətin adı (istehsalçı şirkətin adı əlavə olaraq latın hərfləri ilə göstərilə bilər) 4. Əmtənin əsas (və ya funksional) təyinatı və ya tətbiq sahəsi 5. Təhlükəsiz saxlanması, daşınması, təhlükəsiz və səmərəli istifadəsi, təmiri, bərpa, utilizasiyası, basdırılması, məhv edilməsi (lazım gələrsə) qaydaları və şərtləri 6. Əsas istehlak xüsusiyyətləri və ya xassələri 7. Məcburi sertifikatlaşdırılma barədə məlumat 8. İstehsalçının və (və ya) satıcının hüquqi ünvanı 	<p>Tam siyahı</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Məhsulun adı 2. İstehsalçının, qablaşdıranın, ixracatçının və idxalçının adı, yeri (ünvan), yaranma yerinin və ölkəsinin adı 3. Netto çəkisi, həjm və ya miqdar 4. Tərkibi 5. Qida dəyəri 6. Saxlanma şərtləri 7. Yararlılıq müddəti 8. Saxlanma müddəti 9. Realizə müddəti 10. Normativ və ya texniki sənədin göstərijiləri 11. Sertifikatlaşdırma barədə məlumat
Simvollarla markalama	<p>DÖST-ə uyğun markalama (AJ- alkid-akril boyalar)</p> <p>Tikiş məmulatlarına qulluq üçün simvollar (kvadrata alınmış dairə – barabanda qurudulma imkanı)</p> <p>Geyim ölçülərinin markalanması (S,M,L)</p> <p>Avtomobillərin cyniləşdirilmə markalanması (VIN-kod)</p> <p>Qiymətli metallardan hazırlanmış məmulatların üzərində əyar damğaları</p> <p>Ağac materiallarının markalanması (ədədlə, qrupla, firma, uçot, nömrə)</p>	<p>Konservləşdirilmiş məhsulun markalanması (M21772; M – süd sənayesi məhsulu); qida əlavələrinin şərti işarələri (E100-E182 – boyaq maddələri)</p> <p>Vergidən azad (<i>Duty Free</i>) mağazalarda realizə üçün aksiz malları</p> <p>Rusiya istehsalı alkoqollu içkilərin dövriyyəsinə nəzarət məqsədi ilə markalanması («Alkoqollu məhsul»; «Tünd alkoqollu içkilər»)</p> <p>RF ərazisinə gətirilən alkoqollu içkilərdən aksiz rüsumu yığmaq üçün markalar («Tünd alkoqollu içkilər», «Alkoqollu içkilər», «Çaxırlar»)</p>

I.3. ƏMTƏƏLƏRİN KEYFİYYƏTİNİN QORUNUB SAXLANMASINDA QABLAŞDIRMA VƏ TARANIN ROLU

Qablaşdırma – saxlanmasının və daşınma rahatlığının maksimal təmin edilməsi məqsədilə sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarını qoruma tədbirləri və maddi vasitələr kompleksidir. Qablaşdırmaya istehlak və nəqliyyat tarası, bükmə və amortizasiya materialları, yardımçı qablaşdırma vasitələri və materialları daxildir.

Tara – qablaşdırmanın əsas elementi olmaqla məhsulun yerləşdirilməsi üçün məmulatdır.

Birgə qablaşdırma – bir neçə yükün yerləşdirilməsi üçün qablaşdırma yeri.

Fərdi tara – məhsul vahidinin yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş taradır.

Qablaşdırmanın çəkisi – qablaşdırma vahidində taranın və yardımçı qablaşdırma vasitələrinin çəkisidir.

Qrup halında qablaşdırma – eyni növ qablaşdırma vahidlərinin və ya qablaşdırılmamış məhsul vahidlərinin qrup halında qablaşdırılmasıdır.

Dəst qablaşdırma – bir taraya və ya qablaşdırma materialına müxtəlif ədədi məmulatların və ya qablaşdırma vahidlərinin müəyyən dəst halında qablaşdırılmasıdır.

Əmtəənin qablaşdırılması üçün verilən tələblər barədə aydın təsəvvür olduqda ancaq qablaşdırmanı düzgün və səmərəli yerinə yetirmək mümkündür. Əmtəənin, misal üçün fiziki halı, xarici körkəmi, rəngi, kütləsi, qablaşdırılma sayı, fiziki və kimyəvi təsirlərə dayanıqlığı və s. kimi xassələrini dəqiq bilmək zəruridir. Qablaşdırmanın xüsusiyyəti daşınma şəraitindən də asılıdır: bu zaman daşınma üsulu, məsafə və müddət, yolda olarkən yükə düşən təzyiqlərin dəyişməsi, temperatur rejimi və rütubətin təsiri (hava şəraiti), digər yüklərlə uyğunluğu və s. nəzərə alınmalıdır. Dəniz daşınması zamanı digər yüklərin təzyiqi, gəminin ləngər vurmaı nəticəsində

qablaşdırmanın böyürlərinə düşən təzyiqlər, gəmi anbarının dərinliyi və ölçüləri, yük anbarlarının qapılarının ölçüləri, kənar qoxuların və çirkləndiriji maddələrin daxil olma imkanları nəzərə alınmalıdır. Dəmir yolu ilə daşınma zamanı yükün boşaldılması və yenidən yüklənməsi, qatarların manevri və dayandırılması zamanı baş verən təkanlar, körpülərin, tunellərin və həmçinin yük yerlərinin ölçüləri, kütləsi və xarici körkəmi, rütubətə dayanıqlığı və s. nəzərə alınmalıdır. Aviasiya daşınması zamanı tara maksimal dərəcədə yüngül olmalıdır. Tez alışan yüklər üçün qablaşdırma odadavamlı və kip bağlanan olmalıdır. Avtomobil daşınmaları zamanı qablaşdırmanın xüsusiyyətləri əmtənin növündən, avtomaşının yük götürmə qabiliyyətindən, yolların vəziyyəti və s. şərtlərdən asılıdır.

Qablaşdırma yükün yolda olarkən bir neçə dəfə təzyiqa məruz qalması və uzun müddət saxlanması nəzərə alınmaqla zədələrdən və korroziyadan tam qorunmasını təmin etməlidir. Qablaşdırma yükün tara içərisində tam hərəkətsizliyini təmin etməlidir. Satıcı lazımi qaydada qablaşdırılmama nəticəsində yükün zədələnməsinə və korroziyanın əmələ gəlməsinə görə alıcı qarşısında məsuliyyət daşıyır.

Qablaşdırılmaya verilən tələbləri **ümumi və xüsusi** tələblərə bölmək olar. Ümumi tələbələr yüklərin daşınma zamanı onların fiziki jəhətdən qorunmasını təmin etməlidir, xüsusi tələblər isə alıcı tərəfindən irəli sürülür. Adətən bu tələblər daşınmanın və ixracatçı ölkənin ərazisində əmtənin saxlanması xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Bir çox ölkələrin qanunvericiliyi müəyyən qablaşdırmalarda əmtələrin idxalını qadağan edir, digər ölkələr isə bir sıra qablaşdırılma materiallarına (məsələn şüşə qab, metal lövhələr) ixrac rüsumu tətbiq edirlər.

Maşın və avadanlıqların satışı zamanı qablaşdırmaya əlavə tələblər qoyula bilər. Avadanlığın ixraji zamanı yük avadanlığın xüsusiyyətinə uyğun ixraj qablaşdırılmasında göndərməli və dəmir yolu vaqonlarının və avtomobillərin ölçüləri nəzərə alınmalıdır. Qablaşdırma yük qaldırıcı vasitələri ilə yüklənmə üçün uyğunlaşdırılmalıdır. Adi ölçülərdən iri məmulatların ölçü

həddlərinin müəyyənləşdirilməsi və ölçülərin alıcı ilə razılaşdırılması qaydaları müəyyən edilə bilər.

Gömrük recimi qablaşdırmaya gömrük tariflərində əks olunmuş və ilkin qablaşdırılmada əmtəənin çəkisinə görə rüsumlarının alınması zamanı xüsusi əhəmiyyətə malik olan tələblər irəli sürür. Bu zaman qablaşdırma mümkün qədər yüngül olmalıdır. Fərdi olaraq qiymətli və ya qiymətli materallardan hazırlanmış qablaşdırma əmtəədən ayrıja təsnifləndirilir və vergiyə cəlb olunurlar.

Taranın təsnifləndirilməsi üçün əsas əlamətləri bunlardır:

- Qablaşdırma yeri;
- Funksiyası;
- Mülkiyyətçisi;
- Təkrar istifadə imkanı;
- Xarici mexaniki təsirlərə dayanıqlığı;
- Keyfiyyəti.

Qablaşdırma yerinə görə taralar istehsalat (bu texnologi əməliyyatı istehsalçı həyata keçirir) və ticarət (qablaşdırmanı satıcı həyata keçirir) qablaşdırmasına bölünür. Tara əmtəə ilə birgə alıcının mülkiyyətinə keçirsə alıcı qablaşdırmanın qiymətini ödəyir. Bundan başqa tara müqaviləyə əsasən satıcıya geriye qaytarıla bilər. Bu zaman qaytarılma qaydaları müəyyən edilir.

Taranın qiyməti müqaviləyə göstərilən şərtlərlə daxil edilə bilər: qablaşdırmanın qiymətinin əmtəənin qiymətinə daxil edilməsi, əmtəənin qiymətinin faiz nisbətinə görə qablaşdırmanın qiymətinin müəyyənləşdirilməsi, qablaşdırmanın qiymətinin ayrıca müəyyənləşdirilməsi.

Nümunə. «Bu müqaviləyə əsasən əmtəə (natrium bixromat), netto kütləsi 75 kq., metal barabanlara qablaşdırılmalıdır. Qablaşdırma su, dəmir yolu və avtomobil daşınmasına yararlı olmalıdır. Qablaşdırmanın qiyməti əmtəənin qiymətinə daxil edilmişdir».

Qablaşdırma ticarət xidməti kimi pulsuz və ya ödənişli ola bilər. Pulsuz xidmət istehsalat və ya dövriyyə xərjlərinə daxil edilir, ödənişli xidmət isə alıcı tərəfindən ödənilir.

Ticarət dövriyyəsində yerinə yetirdiyi **funksiyasına** görə taranı (qablaşdırmanı) nəqliyyat, istehlakçı, istehsalat (sex) və tara-avadanlığa bölürlər. Nəqliyyat qablaşdırılması əmtələrin pərakəndə və topdansatış ticarətində istifadə olunur. Nəqliyyat qablaşdırması nəqliyyat tarasından, bərkitmə materiallarından və həmçinin nəqliyyat vasitələrində hərəkət zamanı əmtələrin yerdəyişməsinin qarşısının alınması üçün istifadə olunan müxtəlif ləvazimatlardan ibarətdir.

Nəqliyyat tarası – ayrıca nəqliyyat vahidini təşkil edən əmtənin xarici səth tarasıdır.

Nəqliyyat tarası böyük (1200x1000x1200mm və daha çox) və kiçik həcmli (1200x1000x1200mm-ədək) ola bilər. Bu tara dövriyyə prosesində iştirak edən istənilən təşkilata aid ola bilər.

İstehlakçı tarası – istehlakçıya əmtə ilə birgə çatan və nəqliyyat tarası funksiyasını yerinə yetirməyən taradır. İstehlakçı tarası nisbətən kiçik ölçülü qablaşdırılma və əmtənin istehlakçı tərəfindən saxlanması üçün istifadə üçün nəzərdə tutulur. Qablaşdırmanın bu növü əmtənin istehsalçı və ya satışı tərəfindən çəkilib bükülməsini, qabaqcadan miqdar xüsusiyyətlərinin (çəki, həjm və ya uzunluq) şərtləşdirilməsini və bu şəkildə istehlakçıya çatdırılmasını nəzərdə tutur. Maye şəklində olan ərzaq məhsullarının pərakəndə satışı zamanı istehlakçı tarasından istifadə edilməsi mütləq şərtidir.

Dövlət qablaşdırmada çəkilib bükülmüş məmulatların sayına metroloji nəzarəti həyata keçirir.

Qablaşdırmaya metroloji tələblər iki qrupa bölünür: **fərdi qablaşdırmaya** tələblər və qablaşdırmada olan əmtə partiyasına olan tələblər. Fərdi qablaşdırmaya verilən tələbə görə qablaşdırmaya yığılan malın çəkisi normativ sənədlərində göstərilən həddən az olmamalıdır. Əgər norma müəyyən olunmamışdırsa *MP №87 MOZM* «Qablaşdırmada netto həcmi» adlı

beynəlxalq sənədə uyğun hərəkət etmək lazımdır. Bu tələblərə ənənəvi üsullarla nəzarət etmək mümkündür.

Qablaşdırmada **çəkilib bükülmüş əmtəə partiyasına** verilən əsas tələb: partiyanın orta həjmi qablaşdırmada göstərilən nominal miqdardan az olmamalıdır. Bir sözlə əgər bir qablaşdırmada əmtəə azdırsa digər qablaşdırmada çox olmalıdır ki, orta nisbətdə partiya göstərilən nominal miqdara uyğun gəlsin. Bu tələblər istehlakçını istehsalçı və ya əmtəələri qablaşdıran təşkilat tərəfindən vurula biləcək maddi ziyandan qoruyur.

İstehlakçı tarası və qablaşdırma əmtəənin bir hissəsini təşkil edir, onun qiymətinə daxildir və realizə olunduqdan sonra istehlakçının tam mülkiyyətinə çevrilir. Bir qayda olaraq istehlakçı tarası müstəqil şəkildə daşınma üçün nəzərdə tutulmur və anjaq nəqliyyat qablaşdırmasında daşınır. İstehlakçı tarasının kütləsi, həjmi və ölçüləri məhdud olur. Əsasən onun perimetr üzrə ölçülərinin jəmi 600mm-dən çox olmamalıdır.

İstehsalat tarası sex, zavod daxili və zavodlar arası daşınma üçün və həmçinin materialların, yarımfabrikatların, tədarük məmulatlarının, hazır məmulatların və qırıntıların toplanması üçün istifadə edilir. Metal və taxta istehsalat tarasının aşağıdakı tipləri vardır:¹ yeşik, dayaqları olan açılıb-bağlanan yeşik, dayaqsız açıq divarlı yeşik, karkaslı, anbar yeşikləri.²

Tara-avadanlıq – əmtəələrin yığılması, daşınması, müvəqqəti saxlanması və oradan əmtəənin özünəxidmət üsulu ilə satışı üçün nəzərdə tutulan məmulatdır.³

Tara-avadanlıqın konstruksiyası onun dayaqının növü ilə (dayaqlar, təkərlər və ya onların kombinasiyası) müəyyən edilir. Dayaq üzərində formalaşdırılmış çoxdövriyyəli və ya bir dəfəlik paket tara-avadanlıq funksiyasını yerinə yetirməlidir. Tara-avadanlıqın növləri şəkildə verilmişdir.

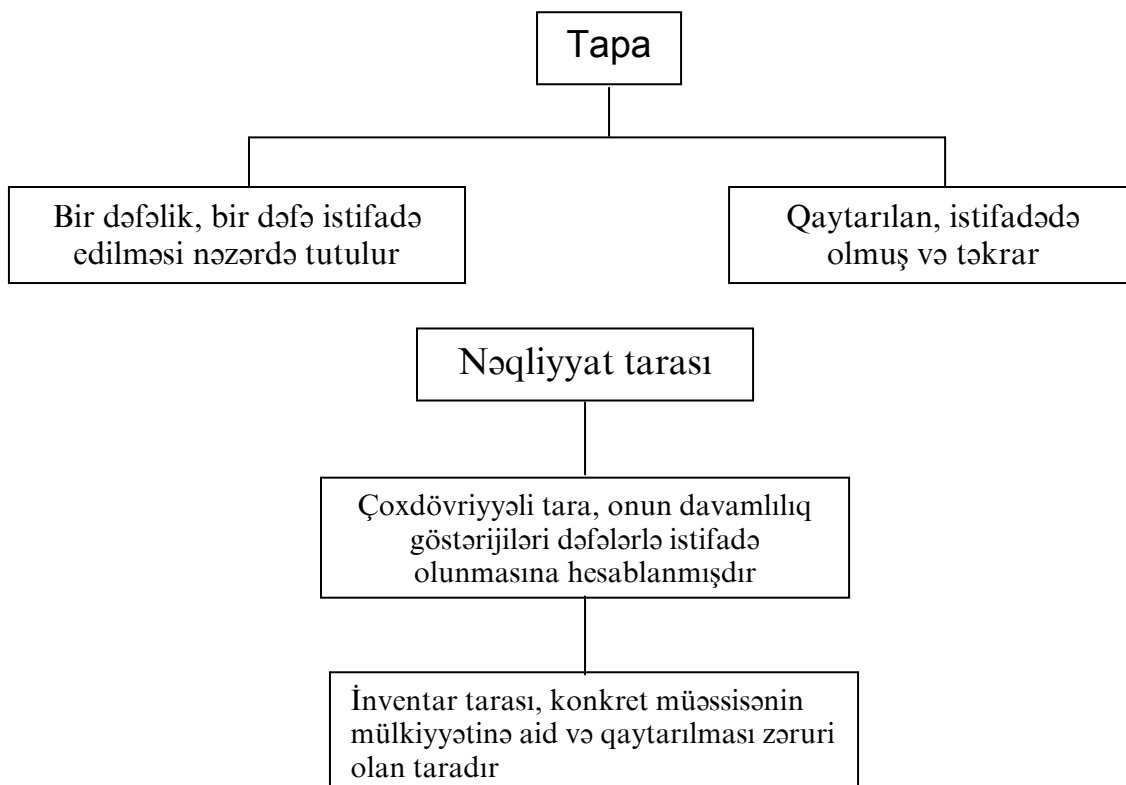
Köməkçi qablaşdırma vasitələri – kağız bükməsi, ağac yonqarı, içlik, plyonka çexollar, bağlama şpaqatları, lentlər və s. qablaşdırma elementləridir.

Mülkiyyətçisinə və təkrar istifadə sayından asılı olaraq taralar aşağıdakı kimi bölünürlər. Mülkiyyətçisinə görə – ümumi (müxtəlif təşkilatlar

tərəfindən istifadə edilə bilər) və inventar (müəyyən bir təşkilatın mülkiyyətidir) taraları. Təkrar istifadə sayına görə taralar çoxdövriyyəli, qaytarılan və bir dəfə istifadə edilən olurlar. Bu anlayışlar arasında qarşılıqlı əlaqələr şəkildə göstərilmişdir.

Şəkil Tara-avadanlıq.

Şəkil Taranın təsnifləşdirilməsi.

Xarici mexaniki təsirlərə dayanıqlığından asılı olaraq taranı bərk (ağac və metal yeşiklər və çəlləklər, şüşə tara), yarımberk (karton yeşik və səbətlər) və yumşaq (kisə, qablaşdırma parçaları) taralara bölmək olar.

Taranını təsnifləndirilməsinin əlamətlərindən biri onun keyfiyyətidir.

Çoxdövriyyəli taranın təkrar istifadəyə yararlığı onun vəziyyəti ilə müəyyənləşdirilir. Dövriyyədə olan taranın keyfiyyəti çoxdövriyyəli qablaşdırma vasitələrinin tətbiqi, dövriyyəsi və qaytarılması Qaydaları və geriyə qaytarılan taxta və karton taraların dövriyyəsi Qaydaları ilə müəyyən edilir.

Kartof və tərəvəz üçün hörmə **kisələr** keyfiyyətinə görə iki kateqoriyaya bölünürlər:

- I – təzə və həmçinin istifadə olunmuş, quru, çirklənməmiş, yamaqsız, deşiksiz və kəsiyi olmayan kisələr;
- II – quru, çürüyü olmayan, üçdən çox olmayaraq yamağı olan və ya bu qədər yamağa ehtiyacı olan kisələr. Bu zaman hörmə kisələr üçün bir yamağın sahəsi üç hörmədən və ya üç kvadrat santimetrdən çox olmamalıdır.

Şəkər üçün parça kisələr keyfiyyətlərinə görə 3 kateqoriyaya bölünürlər:

- I – yerli və ya xarici istehsaldan olan və həmçinin istifadədə olmuş quru, çürüyü olmayan, yamaqsız, deşiyi və kəsiyi olmayan kisələr;
- II – istifadədə olmuş, quru, üçdən çox olmayaraq yamağı olan və ya bu qədər yamağa ehtiyacı olan kisələr.
- III – istifadədə olmuş, quru, çürüyü olmayan, beşdən çox olmayaraq yamağı olan və ya bu qədər yamağa ehtiyacı olan kisələr.

Taxıl məhsulları və toxum üçün olan kisələr də həmçinin keyfiyyətlərinə görə 3 kateqoriyaya bölünürlər.

Geriye qaytarılan **taxta yeşiklər** keyfiyyətinə görə təmirə ehtiyacı olan və təmir olunmuş yeşiklərə bölünürlər.

Geriye qaytarılan və təmirə ehtiyacı olan yeşiklərə aşağıdakı zədələri olan taxta yeşiklər aiddir:

- Kip və barmaqlıqlı lövhəli yeşiklərin əsas divarlarının şaquli lövhələri istisna olmaqla 4 lövhəsinin və ya taxtasının sınması (olmaması);
- Meyvə və tərəvəz üçün yeşiklərin dib hissəsinin və ya divarının bir lövhəsinin sınması (olmaması);
- Yeşiyin kənarlarındakı metal lentin və ya məftilin, künc lentinin zədələnməsi, yellənmə;
- Üzə çıxmış mismarların olması.

Geriyə qaytarılan **ağac çəlləklər** keyfiyyətinə görə təmirə ehtiyacı olan və təmir olunmuş çəlləklərə bölünürlər. Aşağıdakı zədələri olan çəlləklərin təmirə ehtiyacları vardır:

- Gövdənin üçdən çox olmayaraq pərçimlərinin sınması;
- Kərtik oyuğunun zədələnməsi;
- Çənbərin zədələnməsi.

Təmirə ehtiyacı olan çəlləklərin ən azı üç çənbərəsi və iki həlqəsi olmalıdır. Çəlləyin bir dibinin zədələnməsinə yol verilir, lakin bu halda detallar çəlləyin içərisinə qoyulmalıdır.

Geriyə qaytarılan **karton yeşiklər** keyfiyyətinə görə təmirə ehtiyacı olan və təmir olunmuş yeşiklərə bölünürlər. Təmirə ehtiyacı olan yeşiklər iki kateqoriyaya bölünürlər.

- I – təkrar istifadəyə yararlı, içəri tərəfi təmiz, deşiyi olmayan, bütöv qapaqlı və köməkçi qablaşdırma vasitələri ilə komplektləşdirilmiş yeşiklər. Yapışqanlı lentin və etiketlərin qopması yol veriləndir.
- II - təkrar istifadəyə yararlı, iki divarının sahəsinin 15%-ədək deformasiyalı yeşiklərdir, uzunluğuna və diametrinə görə 5 sm-dək və ya büzməyədək kəsiyin 12 sm-dən çox, eni 6 sm-dək və bir divarda iki deşikdən çox olmamaqla dörd deşiyin olmasına yol verilir.
- cızıqların, yapışqanlı lentin və etiketlərin qopması yol veriləndir.

Göstərilən zədələrdən çox zədəsi olan ağac çəlləklərin detallarını, taxta yeşikləri və ağac çəlləkləri, karton yeşikləri **tara materiallarına** aid edirlər.

Geriyə gönədirlən şüşə tarasının boğaz hissəsində, içərisində və səthində çat, qopuq və kələ-kötürlük olmamalıdır.

İstehsalçı taranı səciyyələndirilən (kisələrdən başqa) markalamanı aşağıdakı qaydada aparır:

- Yeşiklərdə – çöl səthinin yuxarı sol küncündə;
- Çəllək və barabanlarda – yükü səciyyələndirən markalama olmayan düz səthlərdən birində;
- Flyaqa və balonlarda – aşağı düz səthin üzərində.

Markalamaya istehsalçı-müəssisənin adı və ya onun əmtəə nişanı, hansı normativ-texniki sənədlər əsasında istehsal edilməsi barədə məlumatlar daxil edilir. Çoxdövriyyəli taranın üzərinə «Çoxdövriyyəli» qeydi yazılır.

Taranın növü – taranı formasına görə müəyyən edən təsnifləndirmə vahididir.

Taranın növləri olduqca çoxcəhətlidir. Buraya beynəlxalq ticarətdə də qəbul olunmuş anlayışlar üzrə aeroxollar, badyalar, bobinlər, brezentlər, bunkerlər, yuvalar, küpələr, yol çantaları, səbətlər, kiplər, qəfəslər, barmaqlıqlar, balıqçı səbətləri və s. daxildir. Biz bunlardan ancaq əsaslarını nəzərdən keçirəcəyik.

Nəqliyyat taralarının növləri:

Baraban – silindrik formalı düz səthli və ya büzməli gövdəyə malik, tutqajları və ya diyirləmə ziqzaqları olmayan, yastı dibli nəqliyyat tarasıdır.

Çəllək – silindrik və ya parabolik formalı gövdəyə malik, tutqacı və ya diyirləmə ziqzağı olan, dibli nəqliyyat tarasıdır.

Kisə – düzbucaqlı formalı, boğaz və dib hissələri olan yumşaq nəqliyyat tarasıdır. Kisənin boğaz hissəsi açıq və ya bağlı ola bilər.

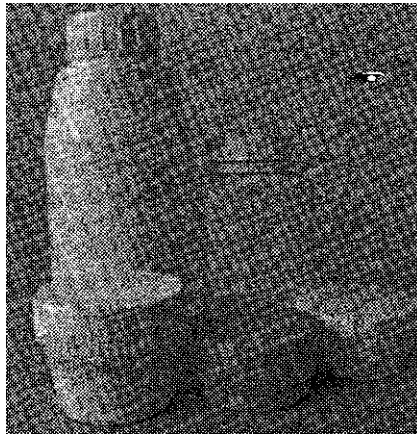
Flyaqa – silindrik gövdəli və diametri gövdənin diametrindən kiçik və mayeni axıtmaq üçün silindrik boğazlığı, daşımaq üçün qulpu və kip bağlanan çaxmaqlı qapağı olan çoxdövriyyəli nəqliyyat tarasıdır.

Yeşik – əsasən düzbucaqlı dörbucaq şəklində, iki yan tərəfi, iki baş tərəfi, dibi və qapağı olan və ya qapaqsız nəqliyyat tarasıdır.

Tabaq (lotok) – hündürlüyü 130 mm-dən çox olmayan, künc tərəflərindən çıxıntısı olan və ya olmayan, qapaqsız yeşik.

İstehlakçı tarasına aiddirlər:

Banka (250 ml-10 litr tutumlu); **butulka**; **smaq şüşəsi (probirka)** (50ml-dək tutumlu); **kanistr**; **qutu** (bir dəfəlik, qapaqla bağlanır); **paket** (düzbucaqlı formalı bir dəfəlik yumşaq tara, tutumu 20 litrədək); **tuba** (bir dəfəlik); **ampula** (bir dəfəlik). İstehlakçı taralarının nümunələri şəkil-də göstərilmişdir.

Şəkil İstehlakçı tarası – flakon və bankalar

Tara tipi – taranı materialına görə müəyyən edən təsnifləndirmə vahididir.

İstehsal edildiyi materiala görə onlar ağac, taxta, karton, kağız, tekstil, metal, şüşə, keramika, polimer və kombinə edilmiş taralara bölünürlər.

Taraların eyniləşdirilməsi növünə (formasına), tip-ölçülərinə və konstruksiyasına və ya ayrı-ayrı konstruktiv elementlərinə görə aparılır. Bu taraların növlərinin ixtisar edilməsi üçün edilir. Tip-ölçülərinə görə taraların eyniləşdirilməsi altlıq hissəsinin sahəsinin həcminə əsaslanan İSO üzvü ölkələr üçün 1200x800, 1000x800 və 1200x1000mm ölçülərdə modul sistemi ilə aparılır. DÖST 21140-88 «Tara. Ölçülər sistemi» standartına uyğun olaraq taranın ölçülərinin vahid sistemi 600x400mm moduldan irəli gələrək altlıq

ölçüləri 1200x1000x1200x800mm nominal ölçü kimi götürülərək qurulur. Eyniləşdirilmiş ölçülərin yaradılması altlıq sahəsinin ölçüləri altlıq ölçülərinin vurulma jədvəlindəki vahidə bölünməsi prinsipinə əsaslanır ki, bu zaman nəqliyyat tarasının xarici və daxili ölçüləri müəyyənləşdirilir. Taranın hazırlanması zamanı ilkin göstəricilər kimi onun daxili ölçüləri götürülür. Onlarda öz növbəsində ölçülərin vurulma jədvəlindəki vahidə bölünmələri və istehlakçı tarasının xarici ölçülərini müəyyən edirlər. Standart altlığın ölçüləri yükləmə-boşaltma vasitələrinin, müxtəlif növ nəqliyyat vasitələrinin yük yerlərinin layihələndirilməsi və konstruksiyası üçün modul vahididir. (cədvəl)

Cədvəl 5

Taranın – nəqliyyat vasitəsinin – anbarın eyniləşdirilmiş ölçüləri

Ölçü, mm	Tərif
Taranın əsas ölçüsü 1200x800; 1200x1000	Bazasında taranın ölçülər sistemi müəyyən edilən altlığın nominal ölçüsü
Paketin ölçüsü, çox olmayaraq 1240x840; 1240x1040	Paketin ölçüsü – bu tara üçün əsas birləşdirici ölçüdür. Altlığın nominal ölçüsünün paketin altlıq üzərində yayılma ölçüsünün (hər tərəfdən 20 mm) üstünə gəlməsini göstərir
Manipulyasiya ölçüsü, 60 mm-dən çox olmayaraq	Paketin yan tərəf məhdudiyyətləri arasından maneəsiz keçməsi üçün zəruri ölçüdür.
Nəqliyyat vasitələri və anbarlar üçün əsas ölçülər, 1300x900; 1300x1100-dən çox olmayaraq	Altlığın qabarit ölçüləri və manipulyasiya üçün ölçülərdən ibarət ölçüdür

Bu ölçülər həmçinin paket daşımalarının əsasına tətbiq edilir. Rusiyada² tara-ədədi yüklərin paketləri cədvəlində göstərildiyi kimi 600x400mm modul bazasında eyniləşdirilmişdir.

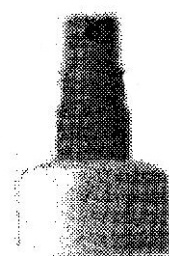
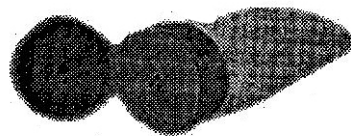
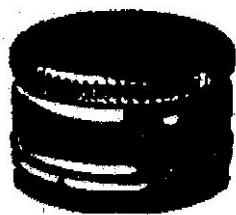
Tara-ədədi yüklərin eyniləşdirilmiş ölçüləri.

Qabarit ölçüləri, çox olmayaraq, uzunluq x x en x hündürlük, mm	Brutto çəkisi, çox olmayaraq, t	Tətbiq edilməsi
620 x 420 x 940 840 x 620 x 1150	1,0	Ölkə üzrə bütün nəqliyyat növləri, əsasən zavoddaxili və zavodlararası daşınma üçün
1240 x 840 x 1350 1240 x 1040 x 1350	1,25	Bütün nəqliyyat növləri ilə daxili və xarici ticarət daşınmaları
1680 x 1240 x 1700	3,2	Su nəqliyyatı vasitəsilə daxili və xarici ticarət daşınmaları

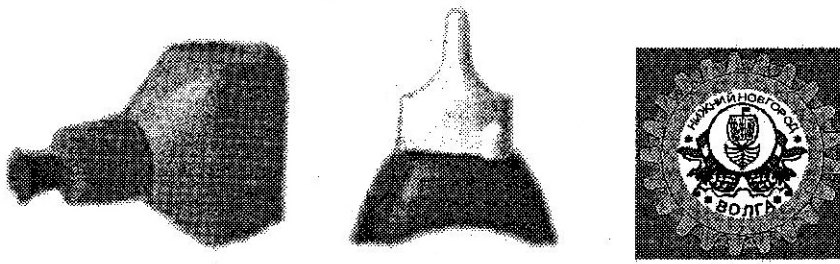
Tıxacla qablaşdırma – bu məhsul taraya yerləşdirildikdən sonra onun ağzının tıxac vasitəsilə bağlanmasıdır. Tıxacla qablaşdırma hermetik və vakuumlu olur. Onu burmaqla, sıxmaqla, möhürləməklə, tikməklə, oturtmaqla, qıfıləndlə, sancaqla edirlər.

Bütün tıxacla qablaşdırma vasitələri adi və xüsusi olur. Adi tıxac vasitələri ilə bağlanmış taranın çoxsaylı açılması və bağlanması onun qapağının nəzərə çarpacaq dəyişməsinə gətirib çıxarmır. Xüsusi tıxacla bağlanmış taranın ancaq tıxac qablaşdırılmasının pozulmasından sonra açılması və ilkin istifadəsi mümkündür. Bu cür qablaşdırma ancaq bir dəfə istifadə üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Konstruksiya əlamətlərinə görə tıxacları qapaq və mantara bölünürlər. Qapaqların növlərindən biri flakonların və butulkaların qablaşdırılması üçün istifadə edilən papaqlar və tubanın üzərinə burulan buşonlardır. Tıxacla qablaşdırma növləri şəkil-də göstərilmişdir.

Şəkil Tıxacla qablaşdırma vasitələri.

Şəkil (Ardı)

Müzle (ingilis dilindəki *muzzle* – buruntaq sözündən) – şampan butulkasının mantarının paslanmayan yumşaq metaldan hazırlanmış qoruyucusudur.

Vikel halqası – metal qapaqla sıxma (yayma) üsulu ilə bağlanan şüşə konserv bankalarının germetik bağlanması üçün rezin halqadır.

Paketləmə – daşınma zamanı müəyyən edilmiş şərtlərə uyğun olaraq yüklərin bütövlüyünü, zədələrdən qorunmasını və yükləmə-boşaltma və anbar işlərinin mexanikləşdirilməsini təmin edən yüklərin iri yük vahidində birləşdirilməsi və formalaşdırılmasıdır.

Paketləmə vasitələri – paketləmənin həyata keçirilməsini təmin edən paketformalaşdırıcı və paketbərکیدici texnika istisna olmaqla yüklərin iri yük vahidində birləşdirilməsi və formalaşdırılması üçün vasitələrdir.

Ədəbiyyatda «paketləmə vasitələri» anlayışına bəzən nəqliyyat avadanlıqlarını və yük konteynerlərini, aviasiya konteynerlərini, torlu aviasiya altlığı və ya qoruma qapaqları üzərində torlu aviasiya altlığının istənilən tipini aid edirlər. Bu anlayışa xarici qablaşdırma və həmçinin radioaktiv materiallar üçün konteynerlər aid edilmirlər. Hava nəqliyyatında yüklərin paketləmə vasitələrinə (*ULD – unit load device*) yükün (*ballast*) yığıldığı və öz növbəsində sonradan ayrıja blok şəklində təyyarəyə yüklənən qurğuda aid edilir.

Nəqliyyat paketi – paketləmə vasitələrindən istifadə edilməklə bir neçə yük vahidindən formalaşdırılmış iriləşdirilmiş yük vahididir.

Qursaqlama (*obanderolirovanie*) – qablaşdırma materialından olan zolaqla qablaşdırma vahidinin və ya qablaşdırılmamış məhsulun bütün perimetri boyu və ya bir hissəsinin sarınması.

Paketləmə vasitələri bərk (ancaq bərk elementlərdən ibarət), yarım bərk (bərk və əyilmə qabiliyyətli elementlərlə), elastik və yumşaq. Yumşaq paketləmə vasitələri yumşaq materiallardan hazırlanır, brutto çəkisi 250 kq-dan 1000 kq-dək nəqliyyat paketləri ilə qalaq və maye şəkilli yüklərin daşınmasında istifadə edilir. Paketləmə vasitələrinin növləri cədvəl-də göstərilmişdir.

Cədvəl 6

Paketləmə vasitələrinin növləri

Paketləmə kaseti	Çərçivə, dayaq və birləşdirici elementlərdən ibarət paketləmə vasitəsi
Paketləmə çatısı	Cəftə qurğusu ilə bərk və (və ya) elastik elementlərdən ibarət paketləmə vasitəsi
Sərmə vərəqəsi	Hamar səthə malik, kənarı və ya kənarları yuxarıya qatlanmış, bütöv və ya deşikli vərəqədən ibarət paketləmə vasitəsi
Paketləmə qarmağı	Dartma imkanı olan yarım bərk paketləmə vasitəsi
Paketləmə sarğısı	Sarınma (lent, məftil, tor, plenka) şəklində olan elastik paketləmə vasitəsi
Altlıq	Yükün (yüklərin) yerləşdirilməsi və bərkidilməsi üçün və lazım gəldikdə üst qatlı döşənək. Altlıqlar universal və xüsusiləşdirilmiş ola bilərlər. Formasına görə altlıqlar yastı, dalğavari, yeşikli, dayaqlı olurlar.
Yeşikli altlıq	Çən-altlıq, 1 m ³ –dək daxili həjmi olan qalaq, maye və qaz halında olan yüklərin doldurulması və boşaldılması üçün qurğusu olan çən şəkilli altlıq.

Altlığın döşənəyinin üzərində daşıma, yükləmə, boşaltma və ya mexaniki qurğuların köməyi ilə yüklərin üst-üstə yığılması məqsədi ilə müəyyən miqdarda əmtələri yerləşdirərək nəqliyyat paketini yaratmaq olar. Bu qurğu bir-biri ilə birləşdirilmiş iki döşənəkdən və ya dayaqqlar üzərində bir döşənəkdən ibarət olur; dayaqqların hündürlüyü və ya döşənəklər arasındakı məsafə o qədər olmalıdır ki, onların çəngəlli yükləyicilər və ya altlıqların daşınması üçün arabalar vasitəsilə yüklənməsi (boşaldılması) mümkün olsun; altlıq üst qatlı və ya qatsız ola bilər.

Yeşikli altlıqlarda əmtəələr istehsalçı-müəssisələrdən və anbarlardan birbaşa özünəxidmət pərakəndə satış mağazalarının ticarət zallarına çatdırılır. Ticarət zalında bu cür altlıqlar ticarət avadanlığı rolunu oynayır və piştaxtanı, ticarət rəfini və stellacı əvəz edir. Yeşikli altlıqların meyvə, tərəvəz, ət, balıq, toxujuluq, kimya, ətriyyat-kosmetika malları ilə ticarətində istifadəsi mümkündür. Altlıqların həm işçi vəziyyətində, həm də sökülmüş halda asanja üst-üstə yığılması mümkündür, çəkisinin yüngüllüyü və uzunömürlülüyü ilə fərqlənirlər, isti su və buxarla rahatca təmizlənirlər.

Yük konteyneri – əlavə boşaltma-yükləmə olmadan yüklərin daşınması və saxlanması üçün istifadə edilən, mexanikləşdirilmiş yükləmə və boşaltma üçün rahat, daxili həjmi 1m³-dən az olmayan, çoxsaylı istifadə üçün nəzərdə tutulmuş nəqliyyat avadanlığı vahididir.

Konteyner – bu nəqliyyat avadanlığıdır (qəfəs, çıxarılan sisterna və ya digər buna bənzər qurğu):

- Əmtəələrin yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş tam qapalı və ya qismən açıq qab;
- Dəyişməz xüsusiyyətlərə malik olan və buna görə də çoxsaylı istifadə üçün yararlı və möhkəm;
- Əlavə boşaltma-yükləmə olmadan yüklərin bir və ya bir neçə nəqliyyat vasitəsi ilə rahat daşınması və saxlanması, bir nəqliyyat vasitəsindən digərinə yüklənməsinin və əmtəələrlə yükdaşıma əməliyyatlarının asanlaşdırılması üçün xüsusən layihələndirilmişdir;
- Elə şəkildə layihələndirilmişdir ki, onu asanlıqla yükləmək və boşaltmaq mümkün olsun;
- 1m³-dən az olmayaraq daxili həcmə malikdir.

Nəqliyyat vasitələri, onların ehtiyat hissələri və ləvazimatları, altlıqlar və qablaşdırma tarası konteynerlərə aid edilmirlər. «Çıxarılan kuzovlar»ı konteyner kimi qəbul etmək olar.

Konteynerlər yumşaq, açıq, qapalı, izotermik, refricimatorlu ola bilərlər. Konteyner-platforma onunla fərqlənir ki, onun daxili həcmi yoxdur. Konteyner-sistern – bu maye, qaz və qalaq şəkilli yüklərin daşınması üçün xüsusişdirilmiş konteynerdir. Yükgötürmə qabiliyyətinə görə konteynerlər iri tonnaclı (10 tonda çox), orta tonnaclı (2,5 tondan çox) və kiçik tonnaclı (2,5 tondan az) olurlar.

Əmtənin qablaşdırılması barədə dəqiq məlumat gömrük yük bəyannaməsinin 21-ci bəndində verilir. Bu bənddə yük yerlərinin sayı, onların qablaşdırılması və markalanması, həmçinin bir yük yerinin içərisində olan əmtənin sayı, qablaşdırılması, çəkilib-bükülməsi və markalanması barədə məlumatlar göstərilir. Konteynerlərlə daşınan əmtələr üçün ancaq konteynerlərin sayı və nömrələri göstərilir. Əgər bəyannamədə göstərilən mal bütün konteyneri əhatə etmirsə bu zaman konteynerin nömrəsindən sonra «bir hissə» qeydi edilir.

Qablaşdırmanın təsnifləndirilməsi və gömrük sənədləşdirilməsi RF Xarici ticarət fəaliyyətinin əmtəə nomenklaturasının 5№-li əsas Qaydasının şərhinə əsasən həyata keçirilir.

«Qayda 5:

Yuxarıda göstərilmiş qaydalara əlavə olaraq aşağıda sadalanan əmtələrə qeyd edilən qaydalar tətbiq edilməlidir:

a) Xüsusi formaya malik və müvafiq məmulatın və ya məmulatlar dəstinin saxlanması üçün nəzərdə tutulan, uzunmüddətli istifadəyə yararlı və məmulatla birgə təqdim olunan fotoaparatlar, musiqi alətləri, silahlar, çertyoc ləvazimatları, boyunbağlar üçün çexol və futlyarlar və həmçinin analoci taralar (qablaşdırma) onlarla birgə qablaşdırılmış məmulatlarla birgə təsnifləndirilməlidirlər. Ancaq bu qayda qablaşdırılan məmulatla ümumi vəhdət təşkil edərək sonuncuya xüsusi səciyyə verən taralara (qablaşdırmaya) şamil edilmir.

b) Əmtəə ilə birgə təqdim olunan qablaşdırma materialı və ya qablaşdırma konteyneri adətən bu əmtələrin qablaşdırılmasında istifadə

edilən materialdırsa bu halda onlar birgə təsnifləndirilməlidirlər. Bu qayda qablaşdırma materialının və ya konteynerinin təkrar istifadəsinin mümkünlüyü aydın olduğu halda məcburi deyildir».

Qayda 5 üçün ümumi izah

Geriyə qaytarıla bilən və 5 Qaydasının tətbiq edilməsinin mümkünlüyü mövqeyindən taranın xüsusiyyətləri cədvəl-də göstərilmişdir.

Cədvəl 7

Paketləmə vasitələrinin və taranın müqayisəli səciyyələndirilməsi

Səhiyyəvi xüsusiyyəti	İstehsalat (paketləmə vasitələri)	Nəqliyyat	İstehlak
Qayda 5-ə aidiyyəti	Qaydanın təsiri altına düşmür. Çünki qablaşdırma deyil paketləmə vasitəsidir.	Adətən 5b qaydası tətbiq olunur	5a, 5b qaydaları, vergi tətbiqi üçün əsas.

Tara hesab edilməyən vasitələr

Avropa normalarına uyğun olaraq *tara hesab edilmirlər*:

- Nəqliyyat vasitələri (konteynerlər, yük vaqonları, sisternlər);
- Yükün üzərinə çəkilən örtük, tent;
- Yükləmə vasitələri (altlıqlar);
- Troslar;
- Daşınma zamanı lazım olan materiallar.

Bu hətta əmtəə ilə birgə pilyonka ilə bağlanmış altlıqlara da aiddir.

Daşınma zamanı lazım olan materiallar. Daşınma zamanı lazım olan materiallar müxtəlif növ əmtəələr üçün xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirlər. Məsələn ayaqqabı qutusunun içərisinə rütubətin lazım olan səviyyədə saxlanması üçün silikaqel paketi qoyulur. Ayrı-ayrı növ dərman preparatlarının daşınması üçün xüdəqəntdən istifadə edilir ki, qutunun içərisində onlar üçün xüsusi yer nəzərdə tutulmuşdur. Çiçəklərin daşınması zamanı da bu cür tədbirlərdən istifadə edilir.

Daşınma zamanı lazım olan materialların, paketləmə vasitələrinin və nəqliyyat avadanlığının bəyan edilməsinə aid Rusiya gömrük qaydalarının xüsusiyyətləri cədvəl-də göstərilmişdir.

Cədvəl 8

Daşınma zamanı lazım olan materialların, paketləmə vasitələrinin və nəqliyyat avadanlığının Rusiyada bəyan edilməsinin xüsusiyyətləri

Həjm	Nə kimi müəyyən edilir	İdxal-ixrac əməliyyatları zamanı bəyan edilmənin xüsusiyyətləri
1m ³ - ədək	Paketləmə vasitələri (altlıq)	Gətirilməsi zamanı rusiyalı şəxsin və ya aparılması zamanı xarici vətəndaşın şəxsi mülkiyyətinə verilməsini nəzərdə tutan beynəlxalq alqı-satqı və ya dəyişdirmə və ya digər müqavilələrin predmeti olan altlıqlara gömrük məqsədləri üçün əmtəə kimi baxılır və gömrük sənədləşdirilməsi ümumi qaydada elan olunmuş gömrük recimi şərtləri ilə tərtib edilir və bəyan olunurlar. Bu zaman altlıqlar onların hazırlandığı materiallardan asılı olaraq təsnifləndirilir. Digər hallarda 26 iyun 1990-ı ildə qəbul olunmuş müvəqqəti gətirilmə haqqında Konvensiyanın B.3 əlavəsinə uyğun olaraq altlıqlara bütün gömrük vergilərindən və rüsumlarından azad edilməklə müvəqqəti gətirilmə (aparılma) gömrük recimi tətbiq olunur. Bu cür altlıqların gömrük sənədləşdirilməsi bəyannamə təqdim edilmədən aparılır.
1m ³ - dən çox	Nəqliyyat vasitəsi, nəqliyyat avadanlığı (konteyner)	Əmtəə daşıyan nəqliyyat vasitələri əmtəə ilə eyni vaxtda bəyan edilirlər. Dəniz, çay və hava gəmiləri RF gömrük ərazisinə daxil olduqları liman və ya hava limanında bəyan edilirlər. Yüksüz, boş nəqliyyat vasitələri RF gömrük sərhəddini keçərkən bəyan edilirlər. «Gömrük tarifləri haqqında» RF Qanununa əsasən (maddə 35) yüklərin və sərnişinlərin beynəlxalq daşınması zamanı istifadə olunan nəqliyyat vasitələri və həmçinin yol gedərkən aralıq dayanacaq məntəqələrində dayanarkən və ya həmin nəqliyyat vasitələrinin qəza vəziyyətində təmiri məqsədi ilə xarijdə əldə olunmuş və onların normal istismarını təmin etmək üçün zəruri olan maddi-texniki təhizat əşyaları və ləvazimatları, yana;aq,
--	Daşınma	

	zamanı lazım olan materiallar. Məsələn: buzla örtülmüş balıq	ərzaq və digər mülkiyyət gömrük rüsumlarından azad olunurlar. DGK-nın «Müvəqqəti gətirilmə (aparılma) rejiminin bəzi məsələlərinə dair» 04.09.98-ci il tarixli 18-08/18653№-li məktubuna əsasən müəssisələrin fəaliyyətdə olan maliyyə-təsərrüfat uçotu normalarına uyğun olaraq ucuz və tez aşılana əşyalar, materiallar məsrəf olunan materiallara aid edilə bilərlər. Bu jür materiallar – xammal və yarımfabrikatlar, dəstləşdirmə məmulatları, detal və konstruksiyalar, yanacaq, tara və tara materialları, ehtiyat hissələri və s.-dir. Ucuz və tez aşılana əşyalara bir vahidin qiyməti 3 min rubldan və istifadə müddəti 1 ildən az olan əşyalar aid edilirlər.
--	---	--

ABŞ-da əmtələrin daşınması üçün istifadə olunan konteynerlər, yük vaqonları, sisternlər, altlıqlar və digər əşyalara ABŞ gömrük xidməti tərəfindən «beynəlxalq ticarət alətləri və ya ləvazimatları» kimi baxılır. Birləşmiş Ştatlara yüklə və ya boş gəlməsindən asılı olmayaraq gömrük rüsumundan azad olunan bu vasitələrin siyahısı vardır. «Beynəlxalq ticarətin standart vasitələri» siyahısına daxil olmamış digər tara və ya digər konteynerlər müvafiq təqdimat əsasında bu sıradan hesab oluna bilərlər. Lakin beynəlxalq ticarət vasitəsi hesab olunmuş istənilən əşyanın Birləşmiş Ştatların ərazisində istifadə olunacağı müəyyənləşdirilmişdirsə bu halda onlar müəyyən gömrük sənədləşdirilməsindən keçməli və bu hal üçün müəyyən olunmuş rüsum ödənilməlidir.

Avropa normalarına uyğun olaraq daxili və xarici örtüklər, qablar tara hesab olunurlar. Əmtəə xalis çəkisinə və ilkin qablaşdırmada çəkisinə görə vergiyə jəlb oluna bilərlər. Çəkisinə görə əmtəənin vergiyə cəlb olunması üçün əmtəənin çəkisini nəqliyyat qablaşdırmasının çəkisindən çıxmaq lazımdır (cədvəl).

Standart növlü taraların çəkisi

Əmtəə	Tara
Almalar	3,6 kq-lıq yeşiklər
Təzə pomidorlar	100 kağız bükümünə 113 qram
Çin gili	Hər çəllək 32,6 kq.
İspaniyadan bankalarında istiot	konserv 6 bankalıq qutu üçün 13,6 kq.

Rusiyada ilkin qablaşdırmada olan əmtəənin çəkisi vergi ödənişi üçün bazadır. Qablaşdırmanın ilkin olduğunun qəbul edilməsi üçün aşağıdakılara əməl olunmalıdır.

1. Əmtəənin pərakəndə satışı üçün yenidən qablaşdırılmasına ehtiyac yoxdur.
2. Pərakəndə əmtəə vahidinin çəkisi, tərkibi, istehsalçısı barədə qane edəcək qədər məlumat vardır.

Qablaşdırmanın çəkisi və həjmi heç bir rol oynamır. Bu nöqtəyi-nəzərdən kislərə yığılmış it yemi pərakəndə satış üçün nəzərdə tutulmuş qablaşdırma sayılır, kislərdə olan şəkər tozu isə sayılmır.

Çexol və futlyarlar əmtəə ilə birgə təsnifləndirilirlər, əgər onlar:

- Xüsusi formaya malikdirlər;
- Uzun müddətlidirlər;
- Müfəttişə əmtəə ilə birgə təqdim olunur;
- Əşyanın və onun çexolunun necə olması barədə təsəvvürlərə uyğundurlar.

Əgər bu şərtlər təmin olunmursa çexol və futlyarlar ayrıca təsnifləndirilirlər.

5a Qaydasında əmtəənin əsas hissəsi olan qablaşdırmadan söhbət gedir. Əmtəə adətən istifadə olunmadıqda bu qablaşdırmada saxlanılır. Bu cür qablaşdırma «uzun müddət istifadə üçün» yararlıdır, daha doğrusu əmtəənin yararlılıq müddəti ilə eyni tutula bilər. Kompakt-disk üçün bu cür qablaşdırma plastik kütlədən olan qutudur, skripka üçün – dəri futlyardır.

«*Onunla birgə qablaşdırılmış əmtəələr*» ifadəsinin mənasını aydınlaşdırmağa çalışaq. Bu ifadənin mənası ondan ibarətdir ki, əmtəə qablaşdırma ilə birlikdə gömrük sənədləşdirilməsinə təqdim edilməlidir. Lakin bu demək deyildir ki, əmtəə mütləq həmin qablaşdırmaya yerləşdirilməlidir. Məsələn, qızıl üzüklər partiyası seyfdə saxlanıla bilər, eyni miqdarda qablaşdırma qutuları (həmin partiyada) isə ayrıca təqdim oluna bilər. *Bir qayda olaraq qablaşdırma ilə birlikdə satılan əmtəələr birgə təsnifləndirilməlidirlər.* Əgər eynək bu məmulat vahidi üçün nəzərdə tutulmuş fərdi formalı futlyarla satılırsa bu halda onlar birlikdə təsnifləndirilir. Məlumdur ki, biz eynək alarkən heç də həmişə onu futlyarla almırıq və buna görə də qeyri-müəyyən formalı futlyar ayrıca olaraq öz əmtəə mövqeyinə görə təsnifləndirilməlidir.

Qablaşdırma əmtəənin xüsusiyyətinə digər səjiyyə gətirmirsə onunla birgə təsnifləndirilməlidir. Tərcümənin digər variantlarında «qablaşdırma bu əmtəənin fərqləndirici jəhəti deyildir», «qablaşdırma ümumən əmtəənin əsas xüsusiyyətini bildirməməlidir». Futlyar qiymətli daşlarla bəzədilmişdirsə və ya digər müstəqil əmtəə əlamətləri varsa bu halda o ayrıca təsnifləndirilir.

5b Qaydası ilkin qablaşdırma və əmtəənin adətən qablaşdırıldığı (qaz balonu) nəqliyyat tarasına tətbiq edilə bilər. Bu yeganə qaydadır ki, ölkənin işgüzar mühitindəki adətlərdən asılı olaraq qəbul edilə və ya qəbul edilməyə bilər.

5b Qaydası qablaşdırmanın əmtəə ilə birgə təsnifləndirilən iki meyarını müəyyən edir: səciyyəvilik və təkrar istifadəyə aşkar yararsızlıq.

ABŞ gömrük tarifinə görə bu jür qablaşdırma əmtəəni müşayiət edən və ya ona əlavə kimi baxılır.

Təkrar istifadəyə yararsız qablaşdırma vasitələri, qablar əmtəə ilə birgə təsnifləndirilir.

Təkrar istifadəyə yararlı qablaşdırma iki tələbi yerinə yetirməlidir:

1. Açılarkən bütövlüyü pozulmamalıdır.
2. İçərisində kimyəvi fəal mühit olmamalıdır.

Hər iki şərt yerinə yetirildikdə belə 5b Qaydasının tətbiqi yəni qablaşdırma ilə əmtəənin birgə təsnifləndirilməsi məcburi deyildir. Rusiyada bu məsələ taranın həcm xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq həll edilmişdir.

Yük, qablaşdırma və qablaşdırma materialı üçün kodlar BMT-nin Avropa iqtisadi komissiyasının 21№-li Təvsiyəsi ilə müəyyən olunmuş və cədvəl-də göstərilmişdir.

Cədvəl 10

Yük, qablaşdırma və materiallar üçün kodlar

Yük növünün kodu	Qablaşdırma növünün kodu	Qablaşdırma materialının kodu
0 Yük vahidi şəklində təqdim olunmayanlar (maye şəkilli yüklər)	0 Qalaq şəklində	0 Qablaşdırılmadan
1 Yük vahidi şəklində təqdim olunmayanlar (qalaq şəkilli/ açıq yüklər)	1 Qablaşdırılmamış ayrı-ayrı yüklər (qalaq yüklər istisna olmaqla)	1 Plastik kütlə
2 İri yük konteynerləri	2 Qutu tipli bərk qablaşdırma (prizma)	2 Kağız və ağac-lifli lövhələr 3 Taxta
3 Digər konteynerlər	3 Baraban (silindrik) tipli bərk qablaşdırma	4 Gələcəkdə istifadə üçün
4 Altıq üzərində	4 Balon (kürəşəkilli) tipli bərk qablaşdırma	5 Metallar
5 Dəstələnmiş şəkildə	5 Digər bərk qablaşdırmalar	6 Şüşə, çini, kaşı, gil
6 Özüyəriyən hərəkətli vahidlər	6 Kisə tipli yumşaq qablaşdırma	7 Parça
7 Digər özüyəriyən hərəkətli vahidlər	7 Gələcəkdə istifadə üçün	8 Ehtiyat mövqe
8 Ehtiyat mövqe	8 Ehtiyat mövqe	9 Təsnifləndirilməmiş materiallar
9 Digər yük növləri	9 Digər və ya xüsusi qablaşdırma	

Qablaşdırma dedikdə daşınma zamanı hazır məmulatların və ya materialların qablaşdırılması, saxlanması və qorunması məqsədi ilə həyata keçirilən istənilən qablaşdırma əməliyyatlarında istifadə edilən material və komponentlər başa düşülür. Qablaşdırma növü – bu daşınma üçün təqdim olunmuş yük yerinin forma və ya konfigurasiyasıdır.

Məsələn, 3-cü qrupa daxil edilmiş «Digər konteynerlər» **yük növləri** aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir.

Digər konteynerlər: Yük konteynerlərinə yüklənmiş və 20 futdan (6 m) uzun olmayan ölçülərə malik yüklər;

Buraya daxildir:

- Qalaq yüklər üçün orta bərk konteynerlər (İBJs);
- Yük vahidlərinin hava nəqliyyatı ilə daşınması üçün ləvazimatlar (ULDs).

İstisna edilir:

- Hava ilə daşınmaq üçün altlıqlar;
- Dəniz və quru yolla daşınmada istifadə edilən, döşənəyinin sahəsi 1,25 m²-dən az olan qutu, sistern, yeşik növlü altlıqlar.

Məsələn, 4-cü qrupa daxil edilən «Balon (kürəşəkilli) tipli bərk qablaşdırma» növünə ikirəqəmli kod səviyyəsində aşağıdakılar aiddir:

- 41 – geniş boğazlı çox kiçik ($kq < 1$; $lit < 1$; $kub\ m. < 0,001$) (dolça, qeyri-metal banka, bardaq, küpə);
- 42 – dar boğazlı, kiçik ($1 < kq < = 5$; $1 < lit < = 5$; $0,001 < kub.m. < = 0,1$) (qabarıq divarlı butulka);
- 43 – dar boğazlı orta ($5 < kq < = 50$; $5 < lit < = 50$; $0,1 < kub.m. < = 0,5$) (qabarıq divarlı butulka, iri butulka, üzəri toxunma iri butulka);
- 44 – iri, uzadılmış düz kənarlı ($50 < kq < = 300$; $51 < lit < = 300$; $0,05 < kub.m. < = 1$) (çəllək, iri çəllək, çaxır üçün iri çəllək);
- 45 – çox iri, uzadılmış düz kənarlı ($300 < kq$; $300 < lit$; $1 < kub.m.$) (çəllək, iri çəllək, çaxır üçün iri çəllək);
- (ehtiyat mövqə);
- Təsnifləndirilməmişlər.

Qabalaşdırma növləri üçün həmçinin hərflə kodlaşdırma nəzərdə tutulmuşdur. Nümunə cədvəl-də göstərilmişdir.

Qablaşdırmanın hərflər-kod işarələrinin nümunələri

Qablaşdırma növünün adı	Hərflər kod	Rəqəmli kod
Badya	TB	51
Qablaşdırmasız və ya açılmış qablaşdırma ilə	NE	00
İri çəllək (<i>Butt</i>)	BU	44 və ya 45
İri çəllək (<i>Tun</i>)	TO	44 və ya 45
İri çəllək (<i>Jask</i>)	JK	44 və ya 45
Çaxır üçün iri çəllək	HG	44 və ya 45
Çəllək (<i>Barrel</i>)	BA	44 və ya 45
Xırda çəllək (<i>Keq</i>)	KG	44 və ya 45
Xırda çəllək (<i>Firkin</i>)	Fİ	44 və ya 45

I.4. ƏMTƏƏLƏRİN KEYFİYYƏTİNİN QORUNUB SAXLANMASINDA DAŞINMANIN ROLU

Yük (*jargo*) – daşınma üçün nəzərdə tutulmuş bütün əmtəələrin ümumi adıdır.

Yük yeri – nəql üçün hazırlanmış qabalaşdırma əməliyyatının son nəticəsidir və qabalaşdırmadan (konteyner, çən) və onun içərisindəki yükdən ibarətdir.

Qeyd. «Yük yeri» termininə qabalaşdırma üçün istifadə edilən bütün ləvazimatlar, o cümlədən əmtəələrin kip yığılması, sarınması, bərkidilməsi üçün istifadə edilən daxili və xarici örtük şəklində sarğılar və çənlər daxildir. Nəqliyyat vasitələri, altlıq və konteyner kimi nəqliyyat avadanlıqlar buraya daxil edilmir.¹

Yük partiyası (*Parjel of goods; Lot*) – bir nəqliyyat sənədi üzrə daşınma üçün qəbul edilmiş, keyfiyyət xüsusiyyətlərinə görə eynijinsli, gəminin yük yerinin bir hissəsini tutan və keyfiyyəti barədə bir sənədlə müşaiyət olunan müəyyən miqdarda yükdür.

Hava ilə yükdaşıma zamanı bir göndərəndən qəbul olunmuş və bir və ya bir neçə ünvana bir neçə qaimə ilə göndərilən yük yük partiyası (*consignment of goods*) hesab olunur. Bir göndərəndən eyni vaxtda qəbul olunmuş, bir qaimə üzrə bir ünvana çatdırılan bir və ya bir neçə yük yeri yük göndərişi (*shipment of goods*) adlandırılır.

Gömrük işində bir göndərən tərəfindən, bir ünvana, bir xarici ticarət müqaviləsi əsasında, eyni nəqliyyat vasitəsi növü ilə eyni məntəqədən keçməklə gömrük sənədləşdirilməsinə eyni vaxtda, nəqliyyat vasitələrinin və daşıma sənədlərinin sayından asılı olmayaraq təqdim olunmuş bir əmtəə partiyası kimi bəyan olunur. Həmçinin bir ay ərzində hər bir bağlanmış xarici ticarət müqaviləsinə əsasən boru və ya elektrik xətləri vasitəsilə nəql olunan elektrik enerjisi və ya digər əmtəələr partiya hesab olunurlar.

Konosament – müqavilənin minimal bölünməz hissəsidir. Hazır məhsulların yüklənməsi zamanı bu konosamenti təşkil edən yüklər bir gəmiyə yüklənməlidir.

Konosamentin sətiri – bu göndərilmənin konkret həcmi göstərilmiş sətirdir. Məsələn: növ – küknar, sort – IV, mişar materialının tipi – 2,7 metr və daha uzun, 25 mm qalınlığında lövhələr, göndərilmə həjmi 75 m³.

Əsas yük (*General jargo*) – yığma partiyalarla daşınan taralı və ədədi yüklər üçün ümumi termdir.

Çox uzun və ağır yüklər (*Long and heavy goods*) – uzunluğu və ağırlığı daşınma qaydaları ilə müəyyən olunmuş yük yerlərinin maksimal ölçü və çəki həddərindən çox olan yüklərdir. Bu cür yüklərin daşınması üçün xüsusi avadanlıqlar tələb olunur.

Parsel yükləri (*Parjel jargo*) – qiymətli yüklərin kiçik partiyalarıdır ki, buraya qeyri-əmtəə yükləri: reklam materialları, əmtəə nümunələri, hədiyyələr və s. daxildir.

Tramp yükləri – adətən tramp gəmiçiliyi sahəsində dövriyyədə olan: kütləvi qalaq və dənəvər (kömür, filiz, taxıl, şəkər-xammal, gübrə, meşə materialları, metallar) yüklərdir.

Tramp gəmiçiliyi – yük nəqliyyat gəmilərinin işinin daimi üzümə bölgəsi ilə, yükləmə və boşaltma limanları ilə bağlı olmadığı, müəyyən növ yükün daşınması ilə məhdudlaşdırılmayan və həmçinin daşınmanın (*fraxt*) qiymətinin tərəflərin razılaşması əsasında müəyyənləşdirildiyi dəniz gəmiçiliyidir.

«İstehsalat – nəql - istehlak» iqtisadi silsiləsində əməyin maddi nəticələri ardıcıl olaraq müxtəlif şəkildə özünü büruzə verir: *məhsul – əmtəə – yük – əmtəə – istehlak predmeti*. Qəbul edilmə məntəqəsində (limanda) daşınma üçün qəbul edildiyi andan təhvil verilmə məntəqəsinədək (limanınadək) bütün əmtəə məhsulu «yük» adını daşıyır. Nəql mərhələsində məhsulu əmtəə kimi səjiyyələndirən istehlak xassələri nəql prosesinə təsir göstərmədiyi üçün əhəmiyyətsiz hesab olunur. Əmtəənin nəql prosesi ilə bağlı olan və yükün nəql

xüsusiyyətini təşkil edən xassələri ön plana keçir. Yükün **nəql xüsusiyyətlərinə** daxildir: fiziki-kimyəvi xassələr, həcm-kütlə göstəriciləri, tara, qablaşdırma, saxlama recimi, daşınma. Yükün nəql xüsusiyyətlərinin konkret keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinin cəmi yükün nəql vəziyyəti adlandırılır.

Yük daşınma üçün məqbul vəziyyətdə təqdim olunduqda onun nəqlinin təhlükəsizliyi və bütövlüyü təmin olunur. Yük **nəqətməyə yararlı** hesab olunur, əgər: tam hazır vəziyyətdədirsə; standartlara və daşınma şəraitinə uyğundursa; tarası, qablaşdırması, plombu, qıfılı, nəzarət lenti sazdırsa və lazımı qaydada markalanıbsa; ətraf mühitin təsirindən etibarlı müdafiə olunubsa; onun xarab olmasına dəlalət edən əlamətləri yoxdursa.

Daxili və xarici yükdaşımaları zamanı yük sahibinin və yük daşıyanın arasındakı münasibətləri tənzimləyən hüquqi əsasları Ticarət dəniz gəmiçiliyi Kodeksi, dəmir yolu, avtomobil, çay nəqliyyatı təlimatları, Hava kodeksi, idarələrarası təlimatlar və göstərişlər təşkil edir.

Nəqliyyatda yüklərin təsnifləndirilməsi müxtəlif məqsədlər daşıyır.

Biz ancaq yüklərin xassələri ilə və onların bütövlüyünün qorunması üçün yükdaşıyanın məsuliyyəti ilə bilavasitə bağlı olan təsnifləndirmələri nəzərdən keçirəcəyik.

Tarixən yüklərin hava nəqliyyatı vasitəsilə daşınması sərnişin daşınmasına əlavə kimi inkişaf etmişdir. Aviadaşımaların yüksək qiymətləri bu daşıma növünün inkişafına mane olan başlıca faktordur. Bir ton yükün hava vasitəsi ilə daşınması eyni çəkiddə yükün dəmir yolu ilə daşınmasından 150 dəfə baha başa gəlir.

Yüklərin daşınması sərnişin və yük təyyarələri ilə həyata keçirilir. Sərnişin təyyarələrində yük reysin tam doldurulması üçün aparılır. Bu zaman çəkisi 200 kq-dan artıq olmayan və sərnişin təyyarəsinin yük bölmələrinin həjminə uyğun ölçülərdə olan yüklər qəbul olunur. Xüsusi yük hava gəmiləri ilə yüklərin və poçtun daşınması zamanı təyyarənin kommersiya yükçötürmə imkanlarından tam istifadə olunur.

Yüklərin ayrı-ayrı kateqoriyalarından olan:

- yüngül çəkili;
- ağır çəkili;
- qiymətli;
- tez xarab olan;
- «yaş»
- təhlükəli;
- radioaktiv;
- transfer (yolun bütün hissələrində bronlaşdırılan və ödənilən yüklər);
- müxtəlif tibb preparatları (vaksinlər, zərdablar, diaqnoz vasitələri, tibbi zəlilər, epitelilər, konsrevasiya maddələri, konservləşdirilmiş qan və s.);
- heyvanlar, quşlar, balıqlar və arılar;
- quru buz; kimi yüklərin daşınması üçün xüsusi şərait və müvafiq olaraq yükdaşıyanın belə yükün nəqli üçün razılığı tələb olunur. Yük hava daşınması nəticəsində özünün və daşınan digər yüklərin xarab olmasına və hava daşınmasının ümumi təhlükəsizliyinin pozulmasına gətirib çıxara biləcək öz fiziki, kimyəvi və ya digər xassələrini dəyişməməlidir. Tez alışan, partlama təhlükəsi olan yüklərin avianəqli yolverilməzdir, əksinə tez xarab olan malların məhz hava nəqliyyatı ilə daşınması məqsəddə uyğundur.

Brutto çəkisi $0,008\text{m}^3/\text{kq}$ -dan çox olan yüklər yüngül çəkili yüklər hesab olunurlar. Bu cür yüklərin daşınması üçün hava gəmisinin yük bölməsinin böyük sahəsindən istifadə olunur və nəticədə yükdaşıyan hava gəmisinin faydalı kommersiya yüklənməsini təmin edə bilmir ki, bunun da əvəzini yüngül çəkili yükü göndərən ödəməli olur.

Ağır çəkili (çəkisi 80 kq-dan artıq olan yüklər ağır çəkili hesab olunurlar), qeyri-qabarit yüklərin daşınması bu məqsədlər üçün xüsusi avadanlıq quraşdırılmış və ya yük hava gəmiləri ilə həyata keçirilə bilər. Ağır çəkili yüklərin daşınmasına məhdudiyyətlər hava gəmisinin yükçötürmə qabiliyyəti, işçi qüvvəsinin və yükləmə vasitələrinin mövjudluğu, hava gəmisinin dayanmasının hesablanmış müddəti ilə bağlı ola bilər. Ağır çəkili və

qeyri-qabarit yüklərin daşınması zamanı yükləmə, boşaltma və bərkitmə işləri xüsusi təlimatlara uyğun aparılır. Bu cür yüklər müvafiq olaraq qablaşdırılmalı və elə yüklənməlidir ki, bu zaman hava gəmisi və ya digər yüklər zədələnməsin. Hava gəmisinin döşəməsinin yükləmə məhdudiyətlərini pozmaq üçün xüsusi paylayıcılardan istifadə edilir. Bu növ yükləri qəbul edən tərəf hava gəmisinin limana gəlmə vaxtına uyğun olaraq oraya nəqliyyat və işçi qüvvəsi göndərməli və yük boşaldılan kimi hava limanından çıxarmağa borcludur. Ağır çəkili və qeyri-qabarit yüklərin hava limanının kommersiya anbarlarında ödənişli əsaslarla saxlanması məsələ qabaqcadan həll olunmalıdır.

Qiyməti elan olunmuş məmulatlar və ya maddələr, həmçinin qiyməti elan edilməmiş, lakin öz-özlüyündə qiymətli olduğu aydın olan və ehtiyatlı davranma tələb edən injəsənət əsərləri, əntiq əşyalar, unikal qurğular və digər yüksək qiymətli və ya mədəni dəyərli əşyalar qiymətli yüklər hesab olunurlar.

Qiymətli yüklərin daşınması zamanı yük daşıyanın başlıca vəzifəsi nəqlin bütün mərhələlərində yükün təhlükəsizliyini və saxlanmasını təmin etməkdir. Bu tip yüklər ümumi yüklərdən asılı olmayaraq ayrıca kateqoriya kimi emal olunur. Yükün elan olunmuş qiyməti onun həqiqi qiymətindən çox olmamalı və göndərən tərəfindən çəklə, qaimə ilə və ya digər sənədlərlə təsdiq olunmalıdır. Elan olunmuş qiyməti təsdiq edəcək sənəd təqdim olunmadıqda yük daşıyan qiymətli yükün nəqlindən imtina edə bilər.

Qiyməti elan olunmuş hər bir yük yerinin göndərən tərəfindən pozulmayan boya ilə markalanması vacibdir. Qiymətli yükün xüsusi mühafizə tədbirləri ayrıca ödənişlə həyata keçirilir. Hava gəmisinin daxilində qiymətli yüklə qablaşdırılmış əşyalar xüsusi qoruyucu konteynerlərdə saxlanılır. Nasaz yük yerləri yüklənməyə buraxılmırlar.

Ayrı-ayrı növ: qiymətli, tez xarab olan, təhlükəli yüklərin daşınması zamanı yükdaşıyanın tələbi əsasında yükə göndərən müşaiyət edən və ya mühafizəçi ayırır. Müşaiyət edən şəxslə yükün daşınması yükdaşıyanı yükün mühafizəsi baxımından məsuliyyətdən müəyyən dərəcədə azad edir.

Narkotik xammalın, substansiyaların və dərman preparatlarının daşınması Beynəlxalq mülki aviasiya təşkilatı tərəfindən hazırlanmış və fəaliyyətdə olan «Təhlükəli yüklərin hava nəqliyyatı ilə daşınması qaydaları»na və «Hava ilə təhlükəli yüklərin təhlükəsiz daşınması üzrə texniki təlimat»a uyğun olaraq həyata keçirilir. Narkotik vasitələr ancaq birbaşa reyslə müşayiət edən şəxsin iştirakı ilə daşınır. Yükgöndərən dərman preparatının tərkibi və orada narkotik maddənin həcmi barədə yükdaşıyana arayış təqdim etməlidir.

Təhlükəli yüklər kateqoriyasına aid olmayan maye tərkibli və ya təbiəti etibarlı ilə maye buraxa bilən yükləri «yaş» yüklər kateqoriyasına aid edirlər. **«Yaş» yüklərin** daşınmasının xüsusi şəraiti ondan ibarətdir ki, onların daşınması zamanı gəminin daxilinə mayenin sızması ehtimalı vardır.

«Yaş» yüklərin daşınmasının aşağıdakı növləri vardır:

- mayelərin xüsusi konteynerlərdə daşınması;
- xüsusi konteynerlərə yığılmamış xammal materiallarının, məsələn buz içərisində balıq, ət, dərinin daşınması.

«Yaş» yükün qablaşdırılması (su keçirməz konteynerlər) onu atmosfer təzyiqinin və temperaturun dəyişməsində qorunmalıdır; qablaşdırma təyyarənin döşəməsinin 30° bujaq altında əyilməsi zamanı əmələ gələn təzyiqlərə dözməlidir.

Təhlükəli yüklər 9 sinfə bölünür ki, bunların da siyahısı 15.7. bəndində verilmişdir. Yükləmədən əvvəl təhlükəli yüklərin qablaşdırması yoxlanılmalı və maye sızması, zədənin olması müəyyənləşdirilməli, radioaktiv maddəli yüklərin qablaşdırmasının isə germetikliyi yoxlanılmalıdır. Təhlükəli yüklərin qəbulu, yüklənməsi və onlara xidmət xüsusi hazırlıq keçmiş personal tərəfindən aparılmalıdır.

Radioaktiv materiallar üç kateqoriyaya bölünürlər.

I kateqoriya – ağ rəngli təhlükə işarəsi (*RRW*). Bu kateqoriya materialların yüklənməsi zamanı heç məhdudiyət tətbiq edilmir. Bu maddələr və məmulatlar çox az miqdarda şüa buraxırlar ki, onları da nəzərə almamaq

mümkündür. Nəqliyyat indeksi bu yüklə necə davranmaq lazım gəldiyini izah edir.

II və III kateqoriya – sarı rəngli təhlükə işarəsi (*RRY*). Bu jür materialların radiasiya səviyyəsini qablaşdırmanın üzərindən ölçmək mümkündür. Nəqliyyat indeksi radiasiya səviyyəsini bildirməlidir.

Nəqliyyat indeksi hər bir yük yerində, hər bir təhlükə nişanının üzərində və həmçinin hər bir qablaşdırmanın üzərində olmalıdır. Təhlükəli yüklər üzrə texniki təlimatda təyyarənin döşəməsi və ya sərnişin salonu ilə radioaktiv yükün yerləşdiyi qablaşdırmanın divarları arasındakı məsafələrin minimal yol verilən həddləri göstərilir.

Tez xarab olan yüklərin daşınması zamanı soyudulma səviyyəsinin, temperaturun və rütubətin optimal həddlərinin saxlanılmasının təminatı tələb olunur.

Tez xarab olan yüklər aşağıdakı qruplara bölünürlər:

- bitki mənşəli məhsullar (meyvə, tərəvəz, giləmeyvə və s.);
- heyvan mənşəli məhsullar (heyvan və quş əti, dondurulmuş və ya hissə verilmiş balıq, yumurta, kürü və s.);
- emal məhsulları (yağ, piy, dondurulmuş meyvə və tərəvəz, kolbasa məmulatları, pendirlər və s.);
- canlı bitkilər, güllər, toxumlar, şitillər, tinglər və s.;
- canlı balıq yetişdirmə materialları.

Hava nəqliyyatı ilə daşınma üçün anjaq keyfiyyətli tez xarab olan yüklər qəbul olunur. Bu jür yüklər yük göndərən tərəfindən hər bir göndəriş üçün keyfiyyət şəhadətnamələrinin və ya sertifikatlarının təqdim edilməsindən sonra qəbul olunurlar. Qeyd edilən sənədlərdə daşınmanın maksimal müddətləri və xidmət üçün texniki tələblər mütləq göstərilir. Keyfiyyət şəhadətnamələri (sertifikatlar) yükün daşınma üçün təhvil verilən gün imzalanır.

Güllər içərisinə müdaxilə olunması mümkün olmayan qablaşdırmada qəbul edilir və mütləq polmblanır. Onlar yük yerlərinə elə yığılır ki, təyyarənin

döşməsi və divarları ilə bitişməsinlər. Meyvə və tərəvəzlər güllər üçün ziyanlı olan etilen qazı buraxdıqları üçün onları eyni bölmədə daşımirlar.

Balıqlar su keçirməyən konteynerlərdə «yaş» yük kimi daşınırlar. Bu zaman buzdən istifadə edilirsə xüsusi konteynerlərdən istifadə olunur. Ət və balığın daşınması üçün temperatur tənzimləyijisi (təzə balıq üçün -5° ; dondurulmuş balıq üçün -12°) olan xüsusi termokonteynerlərdən istifadə olunur.

Süzülmə yüklər – süzülmə ilə daşınan maye halında yüklərdir.

Quru yük - süzülmə yüklərdən başqa istənilən digər yüklərdir.

Qalaq yük – tarasız qalaqla daşınan quru yükdür.

Dənəvər yük – tarasız daşınan taxıl məhsullarıdır.

Ədədi yük – ayrı-ayrı yük yerlərindən ibarət quru yükdür.

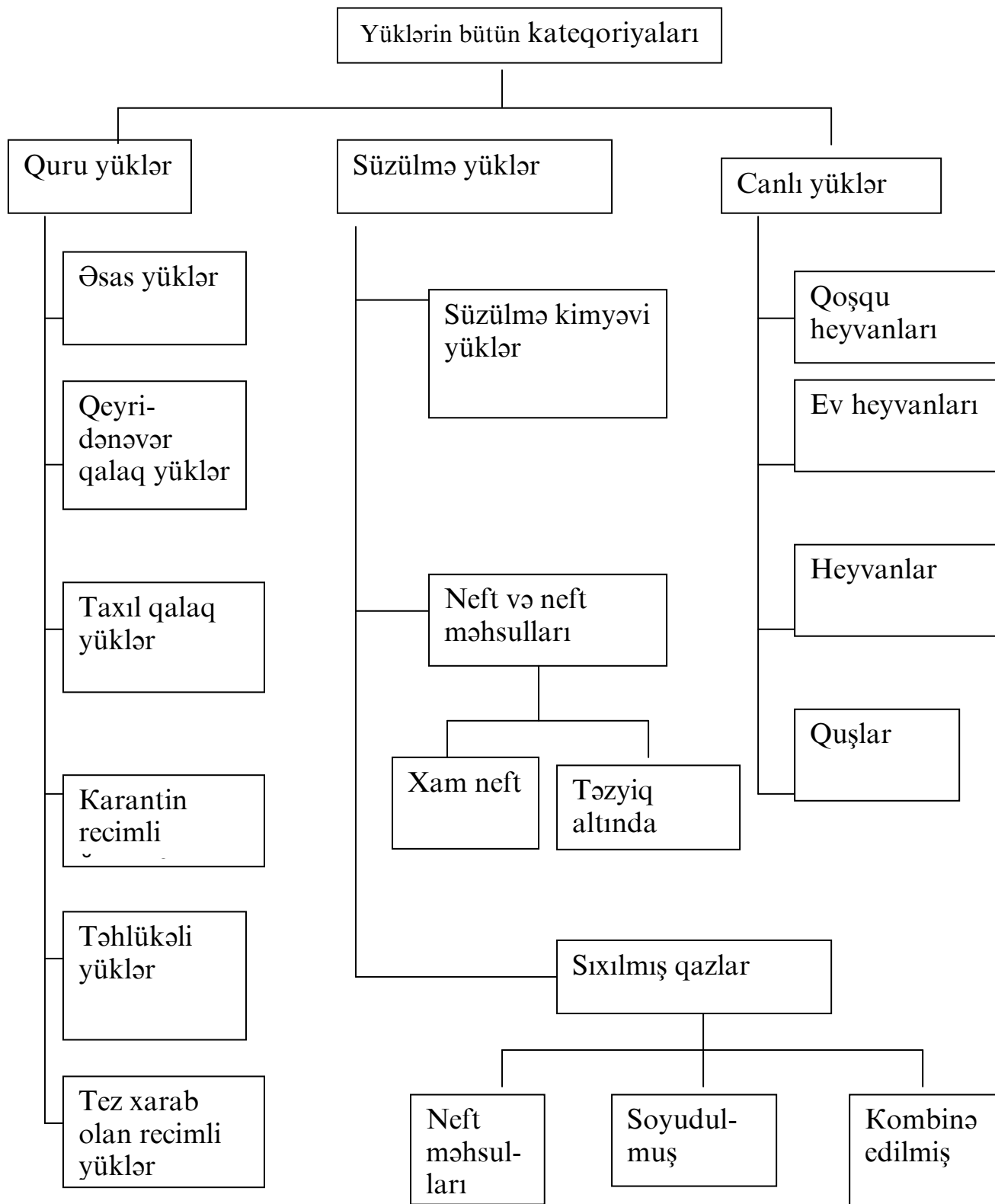
Dəniz nəqliyyatı ən qənaətli və sərfəli olduğu üçün xarici ticarət yükdaşımada önəmli yer tutur. Yüklərin daşınması üçün dəniz gəmiçiliyində yük, quru yük, refricerator, paketdaşıyan, konteynerdaşıyan, lixterdaşıyan, tanker, qazdaşıyan gəmi növlərindən istifadə olunur.

Nəqliyyat təsnifləndirilməsi yüklərin növü və vəziyyəti, qablaşdırmanın tipləri və məhsulun saxlanması təmin edən yükləmə və daşıma üsullarından asılı olaraq aparılır. Nəqliyyat təsnifləndirilməsi şəkil 15.1.-də göstərilmişdir.

Dəniz daşımaları zamanı yüklərin aşağıdakı xüsusiyyətləri nəzərə alınır.

Kütlə-həcm xüsusiyyətləri: yük yerinin tutduğu sahə; yüklərin yığılmasının xətti əmsalı; yükün tutduğu anbar həjmi; həmçinin yüklərin nəmçəkmə, istilik-fiziki və təhlükəli xassələri.

Yük yerinin tutduğu sahə – bu onun brutto çəkisinin (m^3/t) qabarit ölçülərinə olan nisbətidir.

Yüklərin nəqli zamanı ziyanlar. Sığortalana bilinməsi nöqtəyi-nəzərindən ziyanların siyahısına baxaq.

Kommersiya aktı – təyinat məntəqəsində yükü qəbul edənə təqdim etmək üçün yükdaşıyan tərəfindən yükün çatışmaması, xarab olması və ya zədələnməsi faktının təsdiq edilməsi məqsədi ilə tərtib olunan sənəddir.

Yüklərə birgə baxış (*Coint jargo survey*) – yükdaşıyan və yük sahibinin qəza komissarı tərəfindən yüklərə baxışdır. Birgə baxış yükdaşıyanın məsuliyyəti barədə məsələ qaldırıldığı halda keçirilir. Birgə baxışın nəticələri üzrə birgə akt tərtib olunur.

Andlı hesablayıcılar (*Prisəcnie şçetçiki; Talğmı; Tallyman*) - əsasən ayrı-ayrı yük yerləri ilə daşınan yükün gəmidən boşaldılarkən və yüklənərkən hesabını aparan şəxslərdir. Xarici limanlarda talman hesabını xüsusiləşdirilmiş andlı hesablayıcılar təşkilatları həyata keçirirlər.

Yükgöndərənin yükləməsi və hesablaması (*poqruzka i podsçet gruzootpravitelə; Shippers load and jount; Shippers load and jounting*), **elana görə içindəkilər** (*sodercimoe po zaəvleniö; Said to jontain s.t.j*) – nəqliyyat sənədlərində yüklərin çəkisi və ya siyahısının artıq yüklənmiş yükə uyğunluğu barədə yükdaşıyanı məsuliyyətdən azad edən qeyd-şərt. Bu qeyd-şərt yükdaşıyanı yükü qəbul edənin iradlarından müdafiəsini təmin edir.

Təbii itki (*Natural loss of goods*) – yüklərin təbii xüsusiyyətləri nəticəsində baş verən çəki azalmasıdır. Nəqləmə müddətində bir sıra kütləvi əmtəələrin quruma, sızma, buxarlanma və s. nəticəsində təbii çəki itkisinə məruz qalması xüsusiyyətləri vardır. Bu növ əmtəələrin satışı zamanı tərəflər müqavilədə «franşiza» (kənaraçıxmanın ölçüləri) adlandırılan qeyd-şərt qəbul edərək bu itkilərin kim tərəfindən ödəniləcəyini müəyyən edirlər. Satış daşınma zamanı əmtəədən asılı olaraq müqavilədə göstərilmiş və çəki itkisinin adətən 0,5-3% arasında olan təbii itkidən çox olduğu halda məsuliyyət daşıyır.

Yükün çatdırılmaması (*Non-delivery*) – yükün müəyyən olunmamış səbəblərdən təyinat məntəqəsinə çatdırılmamasıdır. Təcrübədə adətən bu cür

risklər sığorta şərtlərinə daxil edilsə də yükün sığortalanmasının standart şərtlərində bu cür risklərin tam ödənilməsi nəzərdə tutulmur.

Boşaldılmış yükün tam həjmi (*Full quttum*) – təyinat limanına itkisiz çatdırılmış yüküdür (əsasən qalaq yüklər).

Yüklərə baxış keçirilməsi üzrə Lloyd məlumat kitabçası (*Lloyds Survey Hand Book*) – dənizlə daşınan böyük sayda yüklərin və əmtələrin keyfiyyət və xüsusiyyət göstərijilərinin qeyd edildiyi məlumat kitabçasıdır. Kitabçada yüklərin dəniz təhlükələrinə mümkün məruz qalması təfəsilatları verilmişdir.

Quruma və silkələnərək sıxlaşma (*Shriakage; Evaporation; Ullage; Sjattering*) – yüklərin, əmtələrin təbii itki xüsusiyyətləridir.

Sızma (*Leakage*) – buxarlanma, taranın divarlarına hopma və mayenin digər təbii xassələri nəticəsində maye halında olan yüklərin təbii itkiləridir.

Baratriya – gəmi kapitanı və ya gəmi heyəti tərəfindən gəmiyə və ya yükə qəsdən ziyan yetirmə və həmçinin digər qeyri-qanuni hərəkətlərdir.

Sınma – səhlənkər davranış nəticəsində daşınan yükün sınmasıdır. Adətən şüşə, çini, kaşı, asbest vərəqələri və s. bu kimi yüklərin daşınması zamanı sığortaçının sınma üzrə məsuliyyəti sığortanın standart şərtlərinə daxil edilmir. Sınma riski sığortaçının məsuliyyətinə yüksək ödəmələr müqabilində daxil edilir.

Daxili çatışmamazlıqlar – xarici mühitin təsiri olmadan sığortalanmış yükün daxili xüsusiyyətləri (çürümə, öz-özünə alışma, nəmçəkmə) nəticəsində xarab olmasıdır.

Tərləmə – temperatur dəyişənliyi nəticəsində yüklərin korlanmasıdır. Tərləmə təhlükəsi sığorta müqaviləsində xüsusi razılaşdırılır.

Digər yüklərlə zədələnmə – sığortalanmış yükün digər yüklər tərəfindən aşkar, gizli və fiziki zədələnməsidir. Sığortanın standart şərtləri ilə bu itkilər ödənmirlər.

Korlanma – ətraf mühitin təsiri olmadan təbii xüsusiyyətləri nəticəsində yükün ilkin keyfiyyətini itirməsidir. Bu jür korlanma risk anlayışına daxil

edilmir və hətta sığorta «bütün riskləri» əhatə edərsə belə ödənilmir. Korlanmanın sığortalanması xüsusən və yüksək ödəmə şərti ilə razılaşdırılır.

Sürtülmə – əlavə qablaşdırma olmadan daşınan yüklərin rənglənmiş səthlərinin sürtülmə nəticəsində korlanmasıdır. Adətən sürtülmə sığorta məsuliyyətinə daxil edilmir, lakin əlavə ödəmə hesabına bunu sığorta şərtinə daxil etmək olar.

Əmtəə görkəminin itirilməsi – bir və ya neçə ziyanverici faktorların təsiri ilə sığorta obyektinin mənsub olduğu istehlak xassələrini, keyfiyyət və ya səjiyyəvi xüsusiyyətlərini itirməsidir. Əmtəə görkəminin itirilməsi sığorta obyektinin təbii-maddi formasını ilkin təyinat məqsədlərinə uyğun istifadə, istehlak və ya istismarı üçün tam və ya qismən yarasız edir. Əmtəə görkəminin itirilməsi sığorta riski kimi qiymətləndirilə bilər. Ümumi qaydaya görə sığorta müqaviləsində yükün əmtəə görkəmini itirməsi ilə bağlı sığortaçının məsuliyyəti barədə xüsusi qeyd-şərt olmalıdır.

Jızıqlar – rənglənmiş, minalanmış və pardaxlanmış səthlərdə jızıqlar. Jızıqların sığortaçının məsuliyyət həjminə daxil olunmaması qəbul edilmişdir. Lakin jızıqlar sığorta məsuliyyətinə daxil edilmiş təhlükələr nəticəsində baş vermişdirsə bu halda ödəmə həyata keçirilməlidir.

Daranma – yüklərin ticarət standartlarına uyğun hala gətirilməsi üçün kiplərin (yun, pambıq və s.) nəm çəkmiş, çirklənmiş üst səthlərinin təmizlənməsidir. Ziyan sığorta məsuliyyətinə daxil edilmiş təhlükələr nəticəsində baş vermişdirsə bu halda daranma və ziyanların ödənməsi sığortaçı tərəfindən həyata keçirilməlidir.

Yenidən qablaşdırma – yüklərin zədələnməsindən əmələ gəlmiş ziyanların onların yenidən qablaşdırılması vasitəsi ilə azaldılmasıdır. Sığorta olunmuş yüklərin yenidən qablaşdırılması xərjlərini sığortaçı ödəyir.

Zədələnmiş yüklərin nəqlətməyə yararlı vəziyyətə gətirilməsi – yükün sığorta olunmuş təhlükələr nəticəsində zədələnməsindən yaranmış ziyanların azaldılmasıdır. Zədələnmiş yüklərin nəqlətməyə yararlı vəziyyətə gətirilməsi

(yenidən qablaşdırma, çeşidləmə, qurutma və s.) üçün çəkilmiş xərclər sığortaçı tərəfindən ödənilir.

Yükdaşıyandan asılı olmayan və ya onun qarşısını ala bilmədiyi şəraitdə baş vermiş yükün itirilməsi, çatışmaması və zədələnməsi istisna olunmaqla yükün daşınma üçün qəbul etdiyi andan onun yük sahibinə təhvil verilməsi anıadək qorunması üzrə bütün məsuliyyət yükdaşıyanın üzərinə düşür. Dəmir yolu təlimatlarında dəmir yolu təşkilatlarını bu cür məsuliyyətdən azad edən bir çox əsaslar yer almışdır, məsələn:

- yükün itirilməsi, korlanması və ya zədələnməsinin yükdaşıyandan asılı olmayan və ya onun qarşısını ala bilmədiyi şəraitdə baş verdiyi sübuta yetirildikdə;
- yük saz vəziyyətdə olan vaqonda, konteynerdə gətirildiyi və göndərənin (alanın) plombunun bütöv olduğu halda;
- əgər yük yükgöndərənin (yük qəbul edənin) nümayəndəsinin müşaiyəti ilə gətirilibsə.

İtirilmə dedikdə yükdaşıyanın yükü sahibinə çatdırma bilməməsi başa düşülür. Bu yükün fiziki məhvi və ya digər müxtəlif səbəblərdən baş verə bilər. Beləliklə, yük nəqliyyat qanunverijiliyində müəyyən edilmiş və yük sahibinin tələb etdiyi müddətlərdə çatdırılmayıbsa yükü qəbul edən onu itmiş hesab edə bilər.

Yükdaşıyanda malın faktiki olaraq olmaması itki hesab oluna bilər, məsələn onun nəqliyyat təşkilatının anbarından oğurlanması halında. Yük sahibi yükün itirilməsi nəticəsində dəymiş ziyanın ödənilməsini tələb edə bilər, həmçinin yükün müddətlərin bitməsindən sonra çatdırıldığı halda onu qəbul edə bilər. Əgər yük sahibi həmin yükün qəbul edilməsi qərarına gəlibsə yükdaşıyan onu ödəmiş məbləğin dəmir yoluna geri qaytarılması şərti ilə verə bilər. Əgər yük sahibi həmin yükü qəbul etməkdən imtina edərsə və yaxud yükün dəmir yolu stansiyasına gəldiyi barədə verilmiş xəbərdarlıqdan 4 sutka keçdikdən sonra tədbir görülmədiyi halda dəmir yolunun həmin yükü realizə etmək hüquq vardır.

Yükün zədələnməsi (korlanması), çatışmaması kommersiya aktı ilə təsdiq edildikdən sonra yükdaşıyanın məsuliyyəti üçün əsas yaranır. Kommersiya aktının məzmunu və onun tərtib edilməsi zamanı tərəflərin qarşılıqlı münasibəti nəqliyyat qanunvericiliyi ilə tənzimlənir.

Əgər kommersiya aktının tələb olunan qaydada tərtib olunmasına və ya aktın tərtib olunmasından imtina edildikdə onun hüququnun pozulduğu barədə yük qəbuledənin iddiası əsaslı sayılırsa kommersiya aktının tərtib edilməsi müddətlərində yükün saxlanması üçün ondan rüsum alınmır.

Qanunvericilikdə yükün lazım olan qaydada qorunmadığı üçün yükdaşıyanın məsuliyyəti müəyyən edilmiş və aşağıda göstərilən miqdarda ziyanın ödənilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- itki və çatışmamazlıq olduqda – itirilmiş və çatmayan yükün qiyməti həjmində;
- zədələnmə (korlanma) olduqda – yükün qiymətinin aşağı düşdüyü həjmdə, zədələnmiş yükün bərpasının mümkün olmadığı halda onun qiyməti həjmində;
- qiymətinin bəyan edilməsi ilə daşınmaya təhvil verilmiş yük itdikdə – bəyan olunmuş qiymət həcmində.

Yükün qiyməti satının qaiməsində göstərilmiş və ya müqavilə ilə nəzərdə tutulmuş qiymətlə müəyyənləşdirilir. Bunlar olmadığı halda eyni şəraitdə analoci əmtəələr üçün adətən ödənilən qiymət götürülür (RF GM maddə 796, Dəmir yolu nəqliyyatı nizamnaməsi maddə 110, abzas 2).

Hava nəqliyyatı yükdaşıyanının məsuliyyəti bir qədər fərqlidir. Beləliklə, qiyməti bəyan olunmamış yüklərin daşınması zamanı yükdaşıyan onların itməsinə, çatışmamasına və ya zədələnməsinə görə onların qiymətləri həjmində məsuliyyət daşıyır, lakin bu qiymət federal qanunlarla müəyyən olunmuş bir kilo yükün daşınması üçün verilən əmək haqqının minimum həddindən iki dəfədən çox olmamalıdır (Hava nəqliyyatı məəcəlləsi maddə 119).

Hava nəqliyyatı ilə yüklərin beynəlxalq daşınması zamanı yükdaşıyanın onların itməsinə, çatışmamasına və ya zədələnməsinə görə məsuliyyəti Varşava

Konvensiyası ilə müəyyən edilmiş və bir kiloqram yük üçün 20\$-dır. Yükdaşıyan yükgöndərən və yükü qəbul edən tərəflə öz məsuliyyətinin Hava nəqliyyatı məjəlləsi ilə müəyyən edilmiş həddlərlə müqayisədə yuxarı qaldırılması barədə müqavilə bağlaya bilər.

Dəymiş ziyanın ödənilməsindən başqa yükdaşıyan itirilmiş, çatışmayan və ya zədələnmiş yük üçün alınmış daşınma xərjlərini və digər ödəmələri də yükgöndərənə qaytarmalıdır.

İddianın verilmə qaydası. Yükün vəziyyəti barədə məlumat bir qayda olaraq dəmir yolu stansiyalarında, müştəri təşkilatların daxili yollarında və həmçinin yolda olarkən yükün digər nəqliyyat vasitəsinə boşaldılarkən yoxlanılması zamanı aşkar olunur. «İddia-akt işi üzrə təlimata» görə yükün qorunması ilə bağlı bütün hallar kommersiya aktı ilə sənədləşdirilməlidir. Kommersiya aktı yükə vurulan ziyan faktını təsdiq edən və məntiqi olaraq ziyanın ödənilməsi üçün iddianı əsaslandırان hüquqi sənəddir.

Kommersiya aktları göstərilən halların təsdiq edilməsi üçün tərtib olunur:

- faktiki olaraq yük yerlərinin adının, kütləsinin və ya miqdarının daşınma sənədlərində göstərildiyinə uyğun gəlməməsi;
- daşınan əmtəə-maddi dəyərlilərin zədələnməsi və korlanması;
- sənədsiz yükün və yüksüz sənədin aşkar edilməsi;
- sənədlər üzrə yükün əmtəə idarəsində (xəzinədə) qeydiyyatından sonra 24 saat ərzində dəmir yolu tərəfindən yükboşaltma yerinə çatdırılmaması. Bu halda kommersiya aktı ancaq yük qəbul edənin tələbi ilə tərtib oluna bilər.

Kommersiya aktları aşağıdakı müddətlərdə tərtib olunmalıdır:

- adətən yük boşaldılan yerlərdə boşaldılarkən – boşaltma günü, müəyyən hallarda – yükün sahibinə təhvil verilən gün ərzində;
- digər yerlərdə boşaldılarkən – yükün boşaldıldığı gün ərzində, bu zaman yük boşaldılarkən və ya boşaldıldıqdan dərhal sonra yoxlama aparılmalıdır;

- yükün yolda olduğu zaman – kommersiya aktının tərtib olunması üçün zərurət yaradan halın aşkar olunduğu gün.

Əgər göstərilən müddətlərdə kommersiya aktının tərtib edilməsi mümkün deyilsə, bütün hallarda həmin gündən bir sutka gec olmayaraq edilməlidir.

Dəmir yolunun səlahiyyətli işçiləri göstərilən hallar aşkar olunduqda və ya onlardan heç olmasa biri yük sahibi və ya yükgöndərən tərəfindən göstərilibsə kommersiya aktı tərtib etməyə borcludurlar.

Yük sahibinin tələbi əsasında çatışmamazlıqların səbəblərini və dəymiş ziyanın məbləğini müəyyən etmək üçün dəmir yolu əmtəə ekspertizası bürolarının, keyfiyyət üzrə müfəttişliyin, sanitar-baytar nəzarəti və s. qurumların ekspertlərini dəvət edə bilər. Ekspertiza dəmir yolu stansiyasının rəisi, onun müavini və ya yük bölməsinin rəhbərinin iştirakı ilə aparılmalıdır. Salamət plombla yükdaşıyandan qəbul edilmiş yükün çatışmaması aşkar olunduqda kriminalist ekspertin dəvət olunması tövsiyə olunur.

Kommersiya aktları əsasında dəmir yoluna iddianın verilməsi 6 ay müddətində həyata keçirilməlidir. Bu müddət hesablanır:

- yükün korlanması, zədələnməsi və ya çatışmaması faktı üzrə – yükün təhvil verilməsi günündən;
- yükün vaxtında çatdırılmaması səbəbindən yaranmış iddia üzrə – yükün təhvil verilməsi günündən;
- yükün itməsi faktı üzrə – yükün çatdırılması üçün müəyyən edilmiş vaxtdan keçən 30 sutka ərzində; birbaşa qarışıq daşınma üzrə – yükün daşınma üçün təhvil alındığı gündən 4 ay müddətində;
- baqacın itməsi ilə bağlı ziyanın ödənilməsi iddiaları üzrə – çatdırılma günündən keçən 10 gün ərzində;
- bütün digər hallarda iddianın qaldırılması üçün əsas olan hadisənin baş verdiyi gün.

Tələb müddətləri iddia müddətlərinə daxil deyildir. Dəmir yolu iddianı qəbul etməyə və 30 gün müddətində cavab verməyə borcludur. Dəmir yolu iddianı qəbul etmədiyi halda ziyanın ödənilməsi barədə tələb irəli sürülə bilər.

1.5. ƏMTƏƏLƏRİN KEYFİYYƏTİNİN QORUNUB SAXLANMA ŞƏRTLƏRİNİN VƏ ŞƏRAİTİN ROLU

Dok adlandırılan əmtəə anbarları XVIII əsrdə Londonda meydana gəlmişdir. XIX əsr ərzində onlar bütün Avropada geniş yayılmışlar. Rusiyada daha çox elevator adı ilə tanınan əmtəə anbarları barədə qanun 30 mart 1888-ci ildə qəbul edilmişdir. Sonralar əmtəə anbarlarının fəaliyyəti Ticarət nizamnaməsi ilə tənzimlənirdi.

1917-ci il inqilabından sonra RF Mülki Məcəlləsinin ikinci hissəsinin qəbulunadək mülki məjəllələrdə «əmtəə anbarı» termini işlədilmirdi. Lakin bu o demək deyildir ki, qeyd edilən dövrdə anbar saxlanması üzrə qanunvericilik yox idi. Əmtəələrin anbarlarda saxlanılmasına həmişə ehtiyac olub və həmin dövrdə bu fəaliyyəti tərəvəz saxlanjları, elevatorlar, topdansatış bazaları (anbarları) və s. yerinə yetirirdilər. Hazırda bu fəaliyyət növü hüquqi cəhətdən RF Mülki Məcəlləsi ilə dəqiq tənzimlənir və burada müqavilələrin tərtibatının yeni üsulları aydın göstərilir

RF MM-ə görə **əmtəə anbarı** əmtəələrin saxlanmasını həyata keçirən və sahibkarlıq fəaliyyəti növü kimi saxlanma xidmətlərini yerinə yetirən təşkilatdır.

Əmtəə anbarlarının böyük iqtisadi əhəmiyyəti vardır. Onlar əmtəə istehsalçıları və alıcıları özləri üçün anbar sahələri tikmək və onlara qulluq etmək qayğısından azad edirlər. Müasir texniki təhcizat sayəsində əmtəə anbarları məhsulların nəinki kəmiyyət baxımından həm də keyfiyyət baxımından yaxşı saxlanılmasını təmin edirlər. Əmtəələrin anbarda saxlanması ticarət dövriyyəsinə də asanlaşdırır. Belə ki, anbarda saxlanılan əmtəənin alqı-satqısını onu anbardan çıxarmadan da həyata keçirmək mümkündür. Ticarət fəaliyyəti subyektlərinin kreditləşdirilməsi zamanı da əmtəə anbarlarının əhəmiyyəti böyükdür.

RF MM bütün digər növ saxlanmalara məxsus ümumi xüsusiyyətləri ilə yanaşı özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olan əmtəə anbarlarında saxlanmanı, saxlanmanın xüsusi növü kimi nəzərə alır.

RF MM əmtəə anbarlarında saxlanmanın normaları ancaq əmtəələrin saxlanması və bununla bağlı xidmətləri həyata keçirən müstəqil peşəkar fəaliyyət göstərən (məsələn, gömrük anbarları, topdansatış ticarət və nəqliyyat təşkilatlarının anbarları) təşkilatlarla münasibətləri tənzimləyir. Bu normalar struktur bölmələrin anbarlarına, pərakəndə satış, tikinti və digər müəssisə anbarlarına aid deyildir. Qüvvədə olan qanunvericiliyə görə ayrı-ayrı növ əmtəələrin saxlanması ilə bağlı fəaliyyət lisenziyalaşdırılmalıdır.

Əmtəə anbarlarını bölürlər:

- ümumi istifadə üçün anbarlara;
- müəyyən şəxslərdən əmtəəni qəbul edən anbarlara.

İstənilən əmtəə sahibindən saxlanma üçün əmtəəni qəbul edən anbarlar ümumi istifadə anbarları hesab olunurlar. Ümumi saxlanma anbarları ilə bağlanılan müqavilə açıq müqavilə hesab olunur. Bu o deməkdir ki, təqdim olunmuş əmtəənin saxlanmaya qəbulu üçün müqavilə bağlanılmasından imtina edildiyi təqdirdə əmtəə sahibi məjburi olaraq müqavilənin bağlanması və dəymiş ziyanın ödənilməsi tələbi ilə məhkəməyə müraciət edə bilər.

Əmtəə sahibinin tələbləri açıq müqavilə şərtləri çərçivəsindən kənara çıxdığı və həmçinin aşağıdakı hallarda:

- əmtəənin keyfiyyət və/və ya qiymət xüsusiyyətlərinin yoxlanılması üzrə keçirilmiş müstəqil ekspert qiymətləndirilməsinin nəticələrinə görə ən azı bir göstərijinin əmtəə sahibinin ilkin olaraq bəyan etdiyi göstəricidən aşağı olduğu halda;
- əşyanın saxlanması üçün əmtəə anbarının həyata keçirmək imkanı olmadığı xüsusi tədbirlərin görülməsi zəruri olduğu halda;
- saxlama müqaviləsi mülki məcəlləyə uyğun olaraq qeyri-qanuni sövdələşmə hesab oluna biləcəyi digər hallarda.

Əmtəə anbarında saxlanmanın RF MM-də nəzərdə tutulmuş ümumi müddəaları ilə yanaşı digər qanunverijilik sahələrinin müəyyən etdiyi normalar da tətbiq edilir. Misal üçün gömrük anbarları üçün qoyulan tələblər RF Dövlət gömrük komitəsi tərəfindən müəyyən edilir.

Gömrük anbarları açıq və qapalı (müəyyən şəxslərə məxsus əmtəələrin saxlanması üçün) ola bilərlər. RF gömrük orqanları tərəfindən təsdiq edilən gömrük anbarları qanunun tələbi ilə ümumi istifadə anbarlarıdır.

Gömrük anbarlarında anjaq gömrük rejimi ilə yerləşdirilmiş əmtəələrin saxlanması üçün istifadə edilə bilər. Gömrük anbarına əmtəə gömrük orqanlarının səlahiyyətli vəzifəli şəxslərinin iştirakı ilə və ya onların razılığı əsasında yığıla bilər.

Əmtəə anbara gömrük anbarı rejimi ilə yığılarkən gömrük rüsumları alınır. Əmtəələr gömrük anbarında 3 il müddətində saxlanıla bilər. Ayrı-ayrı şəxslər üçün gömrük orqanları bu müddəti məhdudlaşdıra bilər. Gömrük rejiminə bəyan edilməmiş əmtəələrin saxlanma müddəti bitdikdən sonra onları sahibi gömrük orqanı olan müvəqqəti saxlama anbarına keçirirlər.

Tijarət təşkilatlarının anbarları. Dövlət standartlarının müəyyən etdiyi tərifə uyğun olaraq, topdansatış alijularına saxlanma xidməti göstərən təkilatlar əmtəə anbarları hesab olunurlar. Əmtəə anbarı topdansatış müəssisəsinin struktur bölməsi kimi də fəaliyyət göstərə bilər.

Tənzimlənən saxlanma şəraiti tələb etməyən əmtəələrlə iş aparan anbarlar ümuməmtəə anbarları adlandırılırlar. Ümuməmtəə anbarları xüsusişdirilmiş (bir əmtəə qrupu saxlanılır) və universal olurlar. Ticarət sistemində əmtəələr topdansatış müəssisəsinin əsas istehsalat sahəsindən ayrılmış, xüsusi olaraq düzəldilmiş, yardımçı və köməkçi təyinatlı anbar yerlərində də saxlanıla bilər.

Tərəflərin münasibətlərindən asılı olaraq saxlama öhdəlikləri. Əmtəə anbarları əmtəələrin saxlanma işlərini aşağıdakı öhdəliklərə uyğun aparırlar:

- əmtəənin əsas öhdəliyə görə saxlanması;
- dövlət ehtiyatları maddi dəyərlilərinin saxlanması;

- məsul saxlanma;
- əsas öhdəliyin tərkib hissəsi kimi saxlanma.

Dövlət ehtiyatları maddi dəyərlilərinin saxlanması. Dövlət ehtiyatları maddi dəyərlilərinin saxlanması saxlanma müqaviləsinin növlərindən biridir.

Dövlət ehtiyatlarının maddi dəyərlilərinin ehtiyatlarının saxlanması bunun üçün xüsusən təsis edilmiş müəssisə, təşkilat və idarələr tərəfindən həyata keçirilir. Göstərilən təşkilatlar dövlət ehtiyatı maddi dəyərlilərinin yerləşdirilməsi, saxlanması, vaxtında təzələnməsi, əvəzlənməsi və həmçinin tapşırığa uyğun olaraq buraxılmasına məsuldurlar.

Dövlət ehtiyatları maddi dəyərlilərinin saxlanması üçün əmtəə təchizatçıları qismində maddi dəyərlilərin dövlət ehtiyatı üçün təchizatı məqsədi ilə bağlanan dövlət müqavilələri iştirakçıları çıxış edirlər.

Dövlət ehtiyatları idarə orqanlarının alıcı ilə müqavilələri əsasında dövlət ehtiyatlarından gələcəkdə eyni miqdarda maddi dəyərlilərin geriye qaytarılması şərti ilə əmtəənin buraxılmasına icazə verilir. Dövlət ehtiyatlarından maddi dəyərlilərin müvəqqəti götürülməsi ödəniş əsasında aparılır.

Saxlanan əmtəənin xüsusi təyinatlı olması nəzərə alınaraq, qanunvericilikdə vəzifə borcunun yerinə yetirilməməsi üzrə daha yüksək məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur.

Saxlanma əsas öhdəliyin tərkib hissəsi kimi. Saxlanmanın əsas öhdəliyin tərkib hissəsi olmasının iki variantı mümkündür. Birinci variantda bir sıra vəzifələrin yerinə yetirilməsi zamanı əmtəələrin saxlanması öhdəliklərinin qanunla əsaslandırıldığı halda. Məsələn, qanunvericiliklə müəyyən olunmuşdur ki, yükün daşınmaya qəbul edildiyi andan onun alığıya çatdırılması anıadək saxlanması **nəqliyyat təşkilatının vəzifəsidir**, komitentin əmlakının saxlanmasının təşkil edilməsi **komissionerin vəzifəsidir**. İkinci variantda saxlanma üzrə vəzifələr əsas müqavilədə nəzərdə tutula bilər.

Əmtəənin keyfiyyətinin saxlanması üzrə tədbirlər. Əmtəə sahibi əmtəəni saxlanma üçün anbara təhvil verərkən əmtəənin keyfiyyət göstəricilərinin əks

olunduğu sənədlərin əslini təqdim etməlidir. Bu sənədlər əmtəə sahibinin möhürü ilə təsdiq olunur və əmtəənin anbarda saxlanma dövründə orada saxlanılır.

Əmtəə anbarı tərəfindən verilmiş ikiqat və ya sadə anbar şəhadətnaməsinin mətnində əmtəənin standartlara, texniki şərtlərə, keyfiyyət sertifikatlarına, əmtəənin keyfiyyət xüsusiyyətlərinin razılaşdırılma protokollarına, keçirilmiş ekspertiza qiymətləndirilməsi aktlarına, etalon nümunələrinə və ya digər sənədlərə istinad edilərək keyfiyyət göstəriciləri qeyd edilməlidir.

Əmtəə anbarlarına saxlanma üçün qəbul olunmuş əmtəələrin **reestri** (siyahıya alınması) aparılmalıdır.

İkiqat anbar şəhadətnamələrinin verilməsi texnologiyasında saxlamaya qəbul edilmiş əmtəələrin adları və həjmləri, keyfiyyət xüsusiyyətləri, xassələrinin dəyişməsi barədə məlumatlar əks olunmuş reestrin tərtibatı nəzərdə tutulmuşdur.

Saxlanmaya qəbul olunmuş əmtəənin keyfiyyət reestrinin nümunəsi cədvəl -də göstərilmişdir.

Cədvəl 12

Saxlanmaya qəbul olunmuş əmtəənin keyfiyyət reestri

Nömrə	Şəhadətnamənin növü	Əmtəənin adı	Ölçü vahidi	Miqdar	Keyfiyyət (normativ sənəd)	Saxlanma müddəti	Qiymət	Əmtəənin vəziyyətinin dəyişməsi

Anbar şəhadətnamələri üzrə saxlanmaya qəbul edilmiş əmtəə reestrində əmtəəyə aid digər məlumatlar da göstərilə bilər.

Əmtəə anbarının reqlamenti – bu əmtəələrin saxlanmaya qəbul, saxlanma, saxlanma xidmətlərinin ödənilməsi, əmtəələrin verilməsi qaydalarını müəyyən edən sənəddir.

Saxlanma müqaviləsi bağlanılarkən əmtənin saxlanma şəraiti razılaşıdırılmalı və lazım gəldikdə əmtəə anbarı tərəfindən əmtənin keyfiyyət və kəmiyyət göstərijilərin saxlanması üçün xüsusi tədbirlər görülməlidir.

Yükü saxlanmaya verən tərəf yadda saxlamalıdır ki, saxlanmaya verilmiş əmtənin təhlükəli xassələri barədə anbarı xəbərdar etməyibsə və bu xassələr özünü göstəribsə (məsələn, yanında olan digər əmtəyə və ya tikiliyə zərər vurubsa) anbar həmin əşyaları məhv etmək hüququna malikdir. Anbar qəbul edilmiş əmtənin təhlükə yaratdığı barədə əmtəə sahibinə məlumat verməlidir. Əmtəə anbarının reqlamentində göstərilən hadisə barədə məlumatın hansı kütləvi informasiya vasitəsi ilə və ya digər məlumat mənbəyindən istifadə edilərək çatdırılacağı barədə qeyd olmalıdır. Əgər təhlükə jiddidirsə əmtəə anbarı əmtəə sahibinin cavabını gözləməyə bilər.

Əgər şəhadətnamə sahibi sübut etsə ki, anbar sahibinin əmtəə ilə bağlı göstərilən hərəkətləri ona əmtənin anbara vura biləcək ziyandan çox ziyan vurub bu zaman əmtənin saxlanması şərtlərini bu əsasda dəyişən əmtəə anbarı ziyanın ödənilməsi üzrə məsuliyyət daşıyır.

Əmtəə anbarı saxlanma müddətinin bütün dövrü ərzində əmtənin keyfiyyət və kəmiyyət göstərijilərinə uyğun saxlanmasına nəzarətin həyata keçirilməsini təmin etməlidir. Saxlanma müddətinin bütün dövrü ərzində müqavilədə göstərilmiş təbii itki və xarab olma normaları çərçivəsindən kənara çıxan və ya əmtənin şəhadətnamə sahibinin iradəsindən kənar saxlanmadan çıxarılması halları və ya zədələnmə aşkar olunarsa əmtəə anbarı bu barədə təxirə salınmadan akt tərtib etməli və elə həmin gün əmtəə sahibini məlumatlandırmalıdır. Əgər əmtəə sahibi müqavilənin bütün şərtlərinə əməl edərək vaxtında yük dalınca gəlib və çatışmamazlıq aşkar edibsə 3 sutka ərzində bu barədə anbarın ünvanına yazılı ərizə təqdim etməlidir. Ərizəyə müstəqil komissiya tərəfindən imzalanmış çatışmamazlıq aktı əlavə edilməlidir.

Göstərilən prosedurları yerinə yetirdikdən sonra nəinki vurulmuş ziyanın ödənilməsi, həmçinin itirilmiş mənfəətin ödənilməsi üzrə iddia qaldırmaq olar.

Anbarlarda əmtəələrin tam qaydasında saxlanılmasına saxlanma prosesinə daimi nəzarətin təşkili, rahat yerləşdirmə və yığma sistemlərinin tətbiqi, əmtəələrin saxlanması üçün zəruri temperatur-rütubət rejiminin yaradılması nəticəsində nail olmaq olar.

Şəraitinə və texnikasına görə müxtəlif növ saxlanma vardır:

- Qiymətli əmtəələr və temperaturun və ya rütubətin dəyişməsi nəticəsində xarab ola bilən əmtəələr. Buraya tez xarab olan əmtəələr, bir çox sənaye məmulatları və qida məhsulları daxildir. Bu növ əmtəələr qapalı anbarlarda saxlanılırlar.
- Rütubətin təsirindən xarab ola bilən – kağız, pambıq, metal kimi əmtəələr. Bu növ əmtəələr üstü örtülü anbarlarda və ya meydanlarda saxlanılır.
- Ətraf mühitin təsirinə məruz qalmayan və ya az qalan əmtəələr. Buraya daş kömür, ağac materialları, mineral-tikinti materialları daxildir. Bunlar açıq meydanlarda saxlanılırlar.

Anbarlarda əmtəələrin yerləşdirilməsinin səmərəli sxemi əmtəələr üçün qrup, yarımqrup və daimi saxlama yerlərinin (bölmə, sahə, qəfəsə) müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Əmtəələr saxlanma üçün müxtəlif üsullarla yığılır. Saxlama üsulları əmtəənin formasından, qablaşdırılmasından, tarasından, onun fiziki xassələrindən və digər faktorlardan asılıdır. Əmtəələrin aşağıdakı saxlanma üsulları vardır:

- qəfəsə;
- ştabel;
- qalaq;
- asma şəkildə.

Əmtəələrin qəfəsə saxlanması – qablaşdırılmış və/və ya qablaşdırılmamış əmtəələrin qəfəsə rəflərində saxlanması.

Əmtəələrin ştabel saxlanması – əmtəələrin taralarda, altlıqlarda, kiçik ölçülü konteynerlərdə müəyyən sxemlə üst-üstə bir neçə qat yığılması.

Əmtəələrin qalaqla saxlanması – sadə qurğuların və ya ləvazimatlardan istifadə etməklə əmtəələrin qalaq şəklində saxlanması.

Əmtəələrin asılmış vəziyyətdə saxlanması – xüsusi vasitələrin üzərindən əmtəələrin asılması ilə saxlanması.

Qeyd. Xüsusi vasitələr asılqanlar, kronşteynlər, qarmaqlardır.

Ştabel saxlanması – vertikal istiqamətdə kisələrə, toplara, torbalara, yeşiklərə, çəlləklərə qablaşdırılmış ərzaq və qeyri-ərzaq mallarının üst-üstə yığılması.

Əmtəənin saxlanmasında anbarın məsuliyyəti. Əmtəənin qaytarılması zamanı mal sahibinin və ya əmtəə anbarının əmtəəyə baxış keçirilməsini və yoxlanılmasını tələb etmək hüququ vardır. Bununla bağlı çəkilən xərjlər yoxlamayı tələb edən tərəfindən ödənilir. Əgər qaytarılma zamanı əmtəəyə baxış keçirilibəyibsə və yoxlama aparılmayıbsa saxlanmanın düzgün aparılmaması səbəbindən baş vermiş çatışmamazlıq və ya zədələnmə barədə iddia anbara yazılı ərizə şəklində malın götürülməsi zamanı verilməlidir. Əgər çatışmamazlığın və ya zədələnmənin adi üsulla müəyyən edilməsi mümkün olmadığı halda ərizə əmtəənin alınmasından keçən 3 gün ərzində verilməlidir. Digər sübutlar olmadıqda və ərizə verilmədikdə hesab olunur ki, əmtəə anbar tərəfindən müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq qaytarılmışdır.

Əmtəənin saxlanması təkcə əmtəə anbarları tərəfindən deyil həm də peşəkar saxlayan olmayan digər hüquqi şəxslərin anbarları tərəfindən də həyata keçirilə bilər. Peşəkar saxlayan əmtəənin itirilməsinə, çatışmamasına və ya zədələnməsinə cavabdehdir, əgər itirilməyə, çatışmamazlığa və ya zədələnməyə aşağıdakıların səbəb olduğunu sübut edə bilməsə:

- a) qarşılıqlı qüvvənin təsiri nəticəsində;
- b) əmtəəni qəbul edərkən saxlayanın bilmədiyi və bilməyə borclu olmadığı əmtəənin xüsusiyyətinin təsiri nəticəsində;
- v) zərərçəkmişin kobud ehtiyatsızlığı və ya qərəzli niyyəti nəticəsində.

Saxlayanın cavabdeh olduğu zədə nəticəsində əmtəənin ilkin təyinatına uyğun istifadəsi mümkün olmadığı halda əmtəə sahibinin maldan imtina

etməyə və saxlayandan əmtənin qiymətinin ödənilməsini və həmçinin vurulan ziyanın ödənilməsini tələb etməyə hüququ vardır. Müqavilə və ya qanunla digər qaydalar da müəyyən oluna bilər.

Əmtəə anbarı funksiyasını yerinə yetirən təşkilat özünün bütün mülkiyyəti ilə şəhadətnamə əsasında verilmiş əmtənin saxlanmasına cavabdehlik daşıyır və həmçinin anbar saxlanması müqaviləsi üzrə vəzifələrini yerinə yetirməyə borjlıdur.

Saxlanılan əmtənin itməsi və ya zədələnməsi baş verdikdə əmtəə anbarı şəhadətnamə sahibinə vurulmuş ziyanı tam ödəməlidir.

Bu halda əgər müqavilədə əmtənin qiyməti göstərilmişdirsə və şəhadətnamə sahibinə məlumdursa əmtəə anbarının ikiqat və sadə anbar şəhadətnamə sahiblərinə vurduğu ziyanın məsuliyyət ölçüsü saxlanılan əmtənin qiyməti ilə məhdudlaşır. Əgər məhkəmə tərəfindən müəyyən edilərsə ki, anbardan çıxarılması üçün şəhadətnamənin təqdim edilməsi anında əmtənin qiyməti müqavilə üzrə müəyyən edilmiş qiymətdən fərqlidir bu halda məhkəmənin təyin etdiyi qiymət əsas götürülür.

Girovlu anbar şəhadətnaməsi sahibinin qarşısında əmtəə anbarının məsuliyyət ölçüsü ikiqat və sadə anbar şəhadətnaməsinə uyğun olaraq müəyyənləşdirilən əmtəə qiyməti əsas götürülərək girov şəhadətnaməsi üzrə öhdəliklər üzrə məbləğlərin və faizlərin çıxılması şərti ilə hesablanır.

Əgər əmtəni saxlanmaya qəbul etmiş əmtəə anbarı faktiki olaraq saxlanmanı digər şəxslərə həvalə edərsə bu halda həmin şəxslərin hərəkətlərinə görə anbar şəhadətnaməsi sahibləri qarşısında onun özü şəxsən cavabdehlik daşıyır.

Sadə və ikiqat şəhadətnamə əsasında saxlanmaya qəbul edilmiş əmtəə təsadüfi məhv olma, zədələnmə və ya itmə hadisələrindən sığorta oluna bilər və yaxud əmtəə anbarının anbar şəhadətnaməsi sahibləri qarşısında məsuliyyətin başlanması üzrə riskləri sığorta oluna bilər.

Saxlanmaya verilmiş əmtəədən əmtəə anbarının öhdəlikləri üzrə rüsumlar tutula bilməz.

II EKSPERTİMENTAL HİSSƏ

II.1.TƏDQIQAT OBYEKTİNİN SEÇİLMƏSİ VƏ ELMİ CƏHƏTDƏN ƏSASLANDIRILMASI

Magistr dissertasiya işinin tədqiqat obyektini kimi 5 variant seçilmişdir. Bu variantlar əsasən aşağıdakılardır:

- I variant – Parçaların keyfiyyətini qoruyub saxlayan amillər.
- II variant – Tikili malların keyfiyyətini qoruyub saxlayan amillər;
- III variant – Trikotaj mallarının keyfiyyətini qoruyub saxlayan amillər;
- IV variant - Gön ayaqqabı mallarının keyfiyyətini qoruyub saxlayan amillər;
- V variant - Xəz mallarının keyfiyyətini qoruyub saxlayan amillər.

Bu variantlar içərisində I varianta yəni parçalara xüsusilə geniş yer verilmişdir. Bu zaman tədqiq olunan parça nümunələrinin əsas göstəriciləri, fiziki-mexaniki göstəriciləri, parçalarda mərhələli genişlənmə, yuyulmadan sonra parçaların möhkəmliyinin dəyişilməsi, parçaların havakeçirməsi və s. öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 13

Tədqiqat üçün seçilmiş parçaların əsas göstəriciləri.

	Parçanın adı və artikulu	İplik növü		toxunuşu	1 kv.m q-la çəkisi	10 sm-də sapların sayı	
		Əriş	Arğac				
1	1 sinifli parça, 21041	30% yun viskoz 70%	30% yun viskoz 70%	Sarja	161	262	227
2	Məktəbli parçası 21131	Yun 40% kapron 10% viskoz 50%	Yun 40% kapron 10% viskoz 50%	Sarja 2/2	203	271	230
3	Kamvol 1m ² q-la çəkisi sm-də sapların sayı əriş üzrə	161	203	340	360	210	220
		262	271	274	260	265	240

	arğac üzrə	227	230	240	256	236	210
4	Cırılma yükü Əriş üzrə Arğac üzrə	60,0 51,8	73,0 60,5	81,5 67,5	137,2 109,5	85,8 67,0	82,5 69,6
5	Uzanması %-lə Əriş üzrə Arğac üzrə	24,7 26,0	25,0 27,0	25,0 25,5	44,7 44,8	37,7 39,0	37,3 29,8
6	Qalınlığı mm-lə	0,83	0,93	0,87	0,85	0,77	0,80
7	Əzilməsi %- lə Əriş üzrə Arğac üzrə	84 84	69 74	74 75	78 78	77 77	66 67
8	İstilik keçirmə əmsalı kkal/m ²	47,34	43,91	49,37	43,47	49,34	51,97
9	Havakeçirmə l/m ²	32,6	38,8	41,5	50,1	74,6	36,9
10	Sürtünməyə davamlılıq	11264	12266	13704	13820	9085	20993
11	Qısalma %-lə Əriş üzrə Arğac üzrə	2,6 2,8	3,0 3,05	3,15 3,5	2,95 2,5	2,6 3,2	2,8 4,5

Cədvəldən görüldüyü kimi parçaların tərkibinə kimyəvi liflərin qatılması onların fiziki-mexaniki göstəricilərində xeyli dəyişiklik etmişdir. Xüsusilə onların sürtünməyə qarşı davamlılığı 1,8-2 dəfə artır, II variantda parçanın tərkibinə 10% kapron lifinin əlavə olunması onun sürtünməyə davamlılığını 65% artırmışdır. Xüsusilə ipliğin üzərinə kapron sapını burmuş olduqda onun fiziki mexaniki göstəriciləri xeyli yaxşılaşır.

II şəkildə müxtəlif variantlı, parçalarda çox mərhələli genişlənmə zamanı arğac üzrə qalıq deformasiyası arasında asılılıq verilmişdir. Şəkildən görüldüyü kimi 50 min dövrlər sayından arğac üzrə qalıq deformasiyası 3 variantda daha çox hiss olunur.

II şəkildə isə müxtəlif variantlı parçalarda çox dəfəli genişlənmə ilə arğac üzrə qalıq deformasiyası arasında asılılıq verilir. Sürtünməyə davamlılıq ilə arğac üzrə qalıq deformasiyası ən çox 3 varinatda hiss olunur.

Cədvəldə müxtəlif varinatlı parçaların çoxdəfəli yuyulmadan sonra möhkəmliyinin dəyişilməsi verilmişdir.

Cədvəl 14

Çox dəfəli yuyulmadan sonra parçaların möhkəmliyinin dəyişilməsi %-lə

Variantlar	Yuyulmaların sayı					
	0	1	4	8	16	32
1	100	89	86	82	80	75
2	100	90	83	78	75	74
3	100	89	83	79	74	70
4	100	94	85	80	76	72
5	100	84	81	76	70	63
6	100	90	82	78	74	70

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, çoxdəfəli yuyulmadan sonra parçanın üst səthinin arıcı görünüşü, ərş və arğac sapları naziklənir. Bundan başqa parçanın üz hissəsinin səthi tiftikli astar hissəsi isə nisbətən hamar görsənir. Yuma zamanı liflər zəiflənir, parçanın sıxlığı doldurma əmsalı azalır. Parçanın üz və astar hissəsinə çıxmış lif qalıqları qopub düşdüyündən parçanın çəkisi də azalır. Yuma zamanı çoxdəfəli sürtünmə ilə birləşən amillər nəticə etibararı ilə onu dağılmasına səbəb olur.

Parçaların istehlak xassələrindən biri də onların istismar zamanı deformasiyaya uğramasıdır. Deformasiyanın tərkib hissələri relaksometr 1m 2 ilə təyin olunur.

Tədqiq olunan parçaların havakeçirməsi

Variant	Nisbi sıxlıq		Havakeçirmə ml/sm san. P-5 mm
	Əriş	Arğac	
1	42,5	46,5	49,4
2	56,2	44,9	64,9
3	41,6	63,2	40,5
4	60,4	51,5	27,2
5	58,0	54,2	79,8
6	66,0	47,5	82,7

Cədvəldən görüldüyü kimi müxtəlif variantlara havakeçirmə müxtəlif olmuşdur. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, parçaların havakeçirməsi 27,2 ilə 88,3 ml/sm san-ə bərabərdir; ən çox havakeçirmə polotno toxunuşu ilə olan parçalarda müşahidə edilir.

II.2.TƏDQIQAT OBYEKTİNİN KEYFİYYƏTİNİN TƏYİNİ METODLARI

Tədqiqat obyektində göstərilmiş bütün variantların keyfiyyəti məlum standart metodu ilə təyin olunmuşdur. Parçaların istehlak xassələrinin təyini metodları normativ texniki sənədlərdə, yəni standartlarda öz əksini tapmışdır. Dissertasiya işində bu metodlardan istifadə olunmuşdur.

1) DÜST 3810-47 parçalar. Laboratoriya sınaqları üçün nümunələrin seçilməsi metodu;

2) DÜST 1090-41 parçalar. Sınaq metodları;

3) DÜST 3811-47 Süni ipək parçalar. Xətti ölçülərin təyini metodları;

4) DÜST 3812-47. Süni ipək parçalar. Sıxlığı təyini metodları;

5) DÜST 12023-66. Toxuculuq materialları. Qalınlığın təyini metodları;

6) DÜST 812-57. Toxuculuq materialları. Möhkəmliyin təyini metodları;

7) DÜST 8512-57. Toxuculuq materialları. Sürtünməyə davamlılığın təyini metodları;

8) DÜST 6068-51. İpək parçalar. İstilik saxlama xassələrinin təyini metodları;

9) Yerdə qalan istehlak xassələri də müvafiq standart metodları vasitəsilə təyin olunmuşdur ki, bunlar da öz əksini dissertasiya işində tapmışdır.

II.3. SINAQ NƏTİCƏLƏRİNİN RİYAZİ STATİSTİK ÜSULLARLA HESABLANMASI

Malların keyfiyyətini qorunub saxlanmasına kömək edən amillərin xassələri bircinsli olmadıqda və ya ölçmə üsullarında kənarlaşma çox olduqda seçmənin miqdarının artırılması lazım gəlir. Buna görə də seçmənin miqdarının riyazi-statistik üsullarla əsaslandırılması zəruridir.

Dissertasiya işində nəticələrin hesablanması aşağıdakı qaydada aparılmışdır:

1. Xassə göstəricilərinin orta hesabı qiyməti /X/
2. Tədqiq edilən göstəricilərin mütləq dəyişməsini xarakterizə edən orta kvadratik uzaqlaşma /S/ aşağıdakı düsturla hesablanmışdır:

$$S = \sqrt{\frac{\sum d^2}{n-1}}$$

Burada d-x-dən ayrıca kənarlaşma;

n- paralel sınaqların sayını ifadə edir.

3. Xassə göstəricilərinin nisbi dəyişməsini xarakterizə edən variasiya əmsalını /V/ %-lə aşağıdakı düsturla hesablanmışdır:

$$v = \pm \frac{S}{X} \cdot 100$$

4. Seçmə sayı aşağıdakı düsturla hesablanmışdır:

$$n = \frac{t^2 \cdot v^2}{p^2}$$

Burada t – etibarlılıq ehtimalı;

P – dəqiqlik dərəcəsini göstərir.

5. Təcrübənin xətası (m) başqa sözlə, seçmənin qiymətinin (x) baş orta qiymətdən (Mx) kənarlaşmasının böyüklüyü aşağıdakı düsturla hesablanmışdır:

$$m = \frac{t \cdot S}{\sqrt{n-1}};$$

6. Müşahidə nəticələrinin anormallığı (V_n) aşağıdakı düsturla hesablanmışdır:

$$v_n = \frac{x_n - \bar{x}}{S};$$

X_n – ölçülən kəmiyyətin ən böyük qiymətdir.

V_n –in alınan qiymətini β kəmiyyəti ilə müqayisə edirlər.

7. İki orta seçim arasındakı təsadüfi fərq qiymətləndirilərkən aşağıdakı düsturdan istifadə edilmişdir:

$$t = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{\sqrt{m_1^2 + m_2^2}};$$

\bar{x}_1 – birinci seçim üçün alınan qiymət;

\bar{x}_2 – ikinci seçim üçün alınan qiyməti göstərir.

III TƏDQIQATIN NƏTİCƏLƏRİ

III.1. TOXUCULUQ, GEYİM MALLARI VƏ TRİKOTAJ MALLARININ KEYFİYYƏTİNİN QORUNUB SAXLANMASINDA MARKALANMA, QABLAŞDIRMA, DAŞINMA VƏ SAXLANMANIN ROLU

Parçaların bükülməsi. Hamı parçaları müəyyən formada toplara bükürlər. Parçaların bükülməsi bir neçə növə bölünür: burada ştab, sarğı, təkqat və cütqat bükmə üsullarını göstərmək olar.

Ştab şəklində bükəndə parça qabaqca 1 m laylarla o tərəf bu tərəfə sərilir; sonra həmin laylar bükülüb son top şəklinə salınır.

Sarğı üsulunda parça bir tikə fanerə, yaxud kartona salınır.

Təkqat bükmədə parça bütün eni boyu bükülüb top təşkil edir. İkiqat bükmə üsulu enli parçalar üçün tətbiq edilir; burada parça uzunluğunu boyu ikiqat və bəzən isə dördqat edilir.

Topda parçanın metr miqdarı əsas etibarilə onun enindən asılıdır, məsələn, pambıq parçaların eni 100 sm-dən az olanda topun uzunluğu ən azı 35 m, eni 100 sm və daha çox olanda isə toaun uzunluğu ən azı-25 m miqdarında götürülür.

Parçanın topu bir neçə tikədən ibarət ola bilər. Bu tikələrin sayı və habelə bir tikənin ölçüsü isə standart üzrə normallaşdırılır.

Standartda göstəriləndən qısa olan parça tikələrinə ölçü loskutu yaxud çəki loskutu deyilir.

Hər parça topu, möhkəm olsun deyər, iplə sarınır yaxud kənarlarında tikilir.

Markalanma. Parçalar ya damğa yaxud da yarlıq vasitəsilə markalanır. Damğada fabrikanın adı və çıxdaşçının nömrəsi yazılır. Damğa parçanın astarında olmaqla, topun hər tikəsinin uclarına vurulur. Damğanın boyağı asanlıqla yuyula bilməli və parçanın üzünə keçməməlidir.

Yarlıqlar ya parçanın üstünə yapışdırılır yaxud da tikilir. Yarlıqlarda müəssisənin adı və parçanın tam xarakterizə edən məlumat (parçanın adı, artikulunun nömrəsi, bəzək xarakteri, eni, sortu, topun uzunluğu, tikəsinin

sayı) göstərilir. Yarıqda həm də parçanın pərakəndə qiyməti parçanın keyfiyyətini yoxlayan çıxdaşçının nömrəsi göstərilir.

Qablaşdırma. Parçaları dəmir yolu, avtomobil və qoşqu nəqliyyatı vasitəsilə daşımaq üçün taxta və faner yeşiklərə, kiplərə və tyalara qablaşdırmaq lazım gəlir.

İçinə kağız sərilməmiş yeşiklərə aşağıdakı qiymətli parçalar qablaşdırılır:

a) natural ipəkdən olan parçalar, süni ipək və təbii ipəklə süni ipək qarışıq parçalardan krep xarakterli eşilmiş olan parçalar, tiftikli parçalar və ədədi məmulat;

b) kamvol yaylıqlar və brtükələr;

v) kəsmə tiftikli pambıq parçalar;

q) tiftikli kətan parçalar və ədədi məmulat və i.a.

Bütün yerdə qalan parçalar və ədədi məmulat, bobrikdən, süni xəzdən və tiftikli ədyallardan başqa kiplərə qablaşdırılır.

Bobrik, süni xəz və tiftikli ədyallar taylara qablanır.

Hər bir qablama üçün kip kartı tərtib edilir, həmin kip kartında parçanın adı, boyanmasının növü və davamlılığı, peçatının növü və seriyası, sortu, eni, tikələrinin və metrin miqdarı göstərilir. Kip kartının arxa tərəfində parçaların naxış və rənglərinin nişanəsi yapışdırılır. Kip kartı malverən təşkilat tərəfindən hesabnamə və nəqliyyat sənədlər ilə birlikdə mal alan təşkilata göndərilir.

Hər yeşiyin, yaxud kipin üzərində sabit və malı xarab etməyən boyaqla peçatlı şrift vasitəsilə qablamanın nömrəsi yazılır; həmin nömrənin qabaqki iki rəqəmi ambarının nömrəsini göstərir, burada, habelə malın brutto çəkisi, artikul nömrəsi, kipinin, yaxud yeşiyin içində olan tikələrin və bağlıların sayı əks etdirilir.

SAXLANMASI. Parça saxlanan anbar binaları təmiz quru və birqaydalı təbii, yaxud süni işıqlı olmalıdır. Bu binalarda havanın nisbi rütubəti ən çox 60-65% olmalıdır. Parça saxlamaq üçün ən əlverişli temperatur 12-15⁰-dir. Ambarda havanın ciddi tərəddüd etməsinə yol verilməməlidir.

Ambarda saxlanan parçalar taxta üzərinə yığılmalı və divardan bir az aralı yerləşdirilməli, tozdan, kirdən və düz düşən gün şüalarından qorunmalıdır. Parça dolu yeşiklərin ən çox 4-5 ədədi bir-birinin üstünə qoyulmalı, kiplər isə 4 sıradan artıq yığılmamalıdır. Parça saxlanan zaman güvə və gəmiricilərə qarşı mübarizə məsələsinə ciddi fikir verilməli və habelə yanğına qarşı tədbirlər nəzərdə tutulmalıdır.

PARÇALARIN MARKALANMASI VƏ QABLAŞDIRMASI. Toxuculuq materialları firmalardan bərk taralarda (yeşiklərdə), yarımberk (karton yeşiklərdə, plastmas və ya dəmir lentlərlə çəkilmiş taylarda) və yumşaq taralarda (rulonlar, şpaqatla tikilmiş taylar) gəlir.

Bağlanmış müqavilələrə görə firmalar qablaşdıraraq nəql edərkən baş verə biləcək artıq yüklənmələri nəzərə alaraq malın saxlanılmasını təmin etməlidir.

Hər bir yeşiyə, taya, rulona firma qablaşdırma vərəqəsi qoymalı və ya yapışdırılmalıdır.

Yoxlama zamanı ekspert həmin vərəqənin salamat olmasına, açılıb-açılmadığına, metal və plastmas lentlərin bağlanmasına, qablaşdırma metallarının möhkəmliyinə, tayaların tikilişinə, tikişlərin sökülməsinə və s. diqqət etməli.

Parçanın bir tərəfinə yuyulmayan rənglə markirovka vurulmalıdır. Həmin markirovkada tayın, yeşiyin, rulonun nömrəsi, müqavilə və nəqliyyat nömrəsi, materialların adı və ya artikulu, brutto və netto miqdarı olmalıdır.

Yoxlama zamanı taranın zədələnməsini təyin edən ekspert bu işdə maraqlı olan şəxsləri xəbərdar etməli. Bütün aşkar edilmiş çatışmazlıqlar ekspertiza aktında öz əksini tapmalıdır.

XALÇALARIN QABLAŞDIRMASI VƏ MARKALAMASI. Tara, qablaşdırma və markalama müqavilənin şərtlərindən asılı olaraq təyin edilir.

Xarici xalça və xalça məmulatlarının qablaşdırılması üsulu nəqletmə zamanı malın göndərilən yerə çatmasını, onun müxtəlif atmosfer təzyiqlərindən qorunmasını təmin etməlidir.

Xalça və xalça məmulatları tay və rulonlara qablaşdırılır. Tay və rulonların çəkisi 50 kq-dan artıq olmamalıdır.

Hər tay rulonun üstündə yuyulmayan rənglə yaxşı oxuna bilən yazı olmalı və ya dəqiq markirovka kağızı yapışdırılmalıdır.

Markalanmanın məzmunu aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

- müqavilənin nömrəsi, alıcının adı, tayın nömrəsi (partiyalarda nömrələr təkrar olunmamalıdır), satıcının adı, taydakı məmulatların sayı, məmulatın ölçüsü, məmulatın artikulu, kq-la brutto, netto çəkisi.

Hər bir taya (yeşiyə) göstərişli qablaşdırma vərəqəsi qoyulmalıdır:

- xalçalar üçün: tayın nömrəsi, mal istehsalçısının adı, artikulu, ölçüsü, xalçaların sayı, xalçaların ölçüsü, rəngi, naxışı, materialın tərkibi.

- ensiz xalçaların (dorojka) rulonları üçün: rulonların nömrəsi, mal istehsalçısı, artikulu, eni, uzunluğu, naxışı, materialın tərkibi.

Xalça və xalça məmulatlarına arxa tərəfdən marka yapışdırmaqdan başqa, hər rulona izahedici vərəqlər də qoyulur.

Malın üstündəki markalarda aşağıdakılar qeyd olunur: mal istehsalçısı, xalçaların (tayların) nömrəsi, artikulu, ölçüsü, sahəsi (eni, uzunluğu), rəngi, naxışı, malın tərkibi.

Xalça və xalça məmulatlarının saxlanma şəraiti. Xalça və xalça məmulatlarının saxlanma şəraiti xüsusi olmalıdır. Onlar quru, təmiz, yaxşı ventilyasiya şəraiti olan, nəmliyi təxminən $65 \pm 5\%$ və temperaturu $20 \pm 5^{\circ}\text{C}$ olan ambarlarda saxlanılmalıdır. Xalçaları stellajların üstündə, qızdırıcı sistemdən azı 1 m aralı saxlamalıdırlar.

Mallara hava dəysin deyə, onları döşəmədən 0,15 m-dən az olmamaq şərti ilə hündürdə saxlamalı. Əl xalçalarını açıq şəkildə saxlamaq lazımdır. Stellajların üstündə 50 ədəddən artıq olmamaq şərti ilə xovlu, 60 ədəddən artıq olmamaqla isə xovsuz xalça saxlamaq olar. Maşınla toxunmuş xalça məmulatlarını rulon şəklində bükülmüş, üz hissəsi içəri olmaq şərti ilə saxlayırlar. Xalça və xalça məmulatları saxlanılan ambarlarda azı hər 6 aydan bir güvəyə qarşı preparatlarla işlənməli və ya emal edilməlidir.

III.2. TİKİLİ VƏ TRİKOTAJ MALLARININ KEYFİYYƏTİNİN QORUNUB SAXLANMASINA KÖMƏK EDƏN AMİLLƏR

Markalanma. Dövlət Standartının tələbinə əsasən bütün tikili və trikotaj məmulatı iri, yaxud xırda formalı kağız etiket yapışdırılması (asılması) vasitəsilə markalanmalıdır. İri məmulatın (dəyişək, üst trikotajı, yaylıq və s.) markalanması üçün tətbiq olunan iri formatlı etiketlərdə xalq təsərrüfatı şurasının adı, fabrikin adı və onun yeri, məmulatın artikul nömrəsi, ölçüsü, sortu, boyağının məhkəmlik qrupu (adi, möhkəm, xüsusilə möhkəm), məmulatın buraxılış tarixi və standart nömrəsi, yaxud texniki şərt nömrəsi göstərilir.

Tikili və trikotaj dəyişəkdə etiketlər, neçə bir qayda olaraq, məmulatın yuxarı hissəsinə, üst trikotajında isə aşağı hissəsinə yapışdırılır.

Corablarda xırda formatlı etiket burnunun üst tərəfinə və iri formatlı etiket isə corabın yuxarı hissəsinə yapışdırılır və həmin etiket məmulatın içərisinə qatlanır.

Qablaşdırma. Bütün məmulat qablanmazdan qabaq Ümumittifaq Dövlət Standartındakı qaydalara əsasən bükülür. Qadın corabları burnundan, dabanından, yaxud bortundan, kişi corabları burnundan, lastikindən, yaxud dabanından, əlcəklər və vareckalar isə bilərziyindən bir-birinə cütləşdirilir.

Xalis yun trikotaclarının və kotton maşınında hörülmüş corab məmulatının üstünə yamaq üçün ən azı 5 metr kartona sarınmış iplik qoyulur.

Bir artikulda, bir ölçüdə və sortda bükülən məmulat paçkalara yığılır.

Yüksək keyfiyyətli, başlıca olaraq ipəkdən hazırlanmış bir sıra məmulat büküldükdən sonra sellofan, yaxud kağız paketlərə qablanır. Bu məmulat kişilərə məxsus ipək köynəklərdən, qadınlara məxsus ipək köynəklərdən, kombinasiyalardan, qarniturdan və s. məmulatdan ibarətdir.

Bu qayda hazırlanmış eyni artikulda, ölçüdə və sortda olan məmulat sonra aşağıdakı qayda üzrə paçkalara yığılır:

- a. dəyişək (qarniturdan başqa) – 10-20 ədəd;
- b. üst trikotajı (qadınlara məxsus yun və ipək kostyumlardan, picamalardan və xalatlardan başqa) – 5-10 ədəd;
- c. dəyişək qarnituru – bir komplekt;
- d. qadınlara məxsus yun və ipək kostyumlar, picamalar və xalatlər – 1-5 ədəd;
- e. corab, əlcək və vareckalar – 5-10 süt;
- f. yaylıq, şarf və papaqcıq – 10 ədəd.

Paçkalar lentlə sarınır, yaxud banderol şəklində kağıza bükülür (jorab, əljək, varecka) və sonra qutulara, yaxud kağıza qablanır. Bütün ipək və yun dəyişək, üst trikotac məmulatı, yarımıyun üst məmulatı (sviterdən, reyruzdan və tfitikli polotnodan olan məmulatdan başqa), yun corablar, kaprondan, təbii və süni ipəkdən qadın üçün uzunboğaz və qısaboğaz corablar, paltar və merserizə edilmiş daraqlı iplikdən olan jorablar, kişilərə məxsus naxışlı corab (merserizə edilmiş pambıq və platir jorablar) və habelə, bütün ağardılmış məmulat qutulara yığılır.

Daşınan zaman trikotac taxta, faner, yaxud içinə kağız sərilmış mürəkkəb quruluşlu yeşiklərə qablanır.

Həmin yeşiklərin içinə qablaşdırma vərəqəsi (kartı) qoyulur.

Tikili və trikotaj mallarının saxlanması. Tikili və trikotaj malları təmiz, quru, havası yaxşı dəyişilən və nisbi rütubəti ən çox 65% olan binalarda saxlanılır.

Tikili və trikotaj malları rəfli və şəbəkəli qəfəslərdə yerləşdirilir, lakin açıq məmulat burada mütləq tozdan və işıqdan qorunmalıdır. Trikotac məmulatı döşəmədən və divarlardan ən azı 20 sm, elektrik lampalarından 50 sm və isidici cihazlardan isə 1 m aralı yığılmalıdır.

Uzun müddət saxlanan mallar arabilir nəzərdən keçirilməli və yaprıxmasın deyə, yeri dəyişilməlidir. Yun və yarımıyun məmulat yay-yaz fəslində güvədən qorunmalıdır.

Tikili və trikotaj məmulatı yeşiklərdən, qutulardan və paçkalardan çıxarılan və yenidən qablaşdırılan zaman, habelə qəfəslərə yığılan zaman onların altına

qalın kağız sərilməsi məsləhət görülür. Beləliklə, tikili və trikotaj məmulatın ilmələri qəfəslərin çıxıntı yerlərinə ilişməkdən mühafizə edilmiş olur.

Tikili və trikotaj məmulatına qulluq edilməsi. Prinsip etibarilə trikotaj məmulatına edilən qulluq tikili məmulata edilən qulluqdan fərqlənir.

Pambıqdan olan trikotaj məmulatı adi qyada üzrə yuyulur, qurudulur və ütülənir.

Süni ipəkdən olan məmulat isti sabunlu suda yuyulmalı, lakin bunu qaynatmamalı, sürtməməli və sıxmamalıdır. Çünki belə olduqda ipək liflər qırıla bilər. Süni ipəkdən olan iri məmulat mələfəyə bükülüb qurudulmalıdır, çünki bunlar asılan zaman qeyri-bərabər qaydada dartıla bilər. Süni ipəkdən olan məmulat hamıdan yaxşı ağ təmiz pambıq parça altında, nəm vəziyyətdə və az isti ütü ilə ütülənməlidir.

Yun və yarımıyun məmulat isti suda neytral sabun, məsələn, uşaq sabunu ilə, yaxud sintetik yuyucu vasitələrlə yuyulmalı və sürtülməlidir. Çünki sürtülən zaman yunun lifləri keçəlləşə bilər. Bu məmulat yayılmış halda qurudulmalıdır. Yaylıqlar və şarflar çox yığışmasın deyə, çərçivədə dartılıb qurudulmalıdır.

Sintetik liflərdən olan məmulatın sabunlu isti suda yuyulması məsləhət görülür, lakin belə məmulat yuyulanda sıxılmamalı və açıq sərilib qurudulmalıdır. Bunları ütüləmək məsləhət görülmür.

III.3. GÖN-AYAQQABI MALLARININ KEYFİYYƏTİNİN QORUNUB SAXLANMASINA KÖMƏK EDƏN AMİLLƏR

Tara və qablaşdırmanın ayaqqabının keyfiyyətinə böyük təsiri vardır. Tara və qablaşdırma ayaqqabının nəqli zamanı onun saxlanılmasını təmin etməlidir. Taranın görünüşü və ona qoyulan tələblər ayaqqabının çatdırılması üzrə müqavilə şərtlərində konkret olaraq göstərilir.

Ayaqqabının hər bir tayı kağıza bükülüb sütləndirildikdən sonra ayrısı qutuya qoyulmalıdır.

Dəniz nəqli zamanı polietilen paketlərdən istifadə edilir. Fərdi qutular beşi və ya onu birlikdə bağlanır və ya müqavilənin şərtinə uyğun yeşiklərə yığılmalıdırlar.

Ən çox yayılmış qablaşdırma üsulu 5, 10, 20, 25 və ya 50 jüt ayaqqabının karton yeşiklərə yığılmasıdır. Yeşiklərin bağlanan yerlərini çox vaxt yapışqanlı lent vasitəsi ilə yapışdırırlar (kağızdan, tekstildən, polivinilxloriddən) və ya metal mötərizələrlə bağlayırlar. Yeşiyin eninə metal və sintetik lent kəsilir və onların da usları “cəftə”də bağlanılır. Bəzi hallarda qutular iplə bağlanır və onların da ucları möhürlənir.

Tara və qablaşdırma ayaqqabını anjaq mexaniki təsirdən deyil, həm də onlara müdaxilənin qarşısının alınmasını təmin etməlidir.

Tara və qablaşdırmanın vəziyyəti ekspertin işçi dəftərində ətraflı əks etdirməli və ekspertiza aktında olmalıdır. Ayaqqabı sayının yoxlanılması zamanı yeşiklərin vəziyyəti nəzərdən keçirilməlidir. Əzik, qopuq, açılmış, deformasiya olunmuş yeşiklər, açılmış lentlər, yeşiklərin açılması halları, firma “nişanlarının” pozulması: lentlərin (metal, sintetik) açılması halları; mıxların çıxarılması halları dəqiq yoxlanılmalıdır.

Taranın üstündə dəqiq markalanmanın olması vacibdir: hər bir ayrıja qutuda və ayaqqabının üstündə.

Bir qayda olaraq hər bir yeşiyin bir tərəfində marka olur, onun da üstündə mal satan, mal alan firmaların, mal alanın ünvanı, müqavilənin

nömrəsi, malın adı, artikulu, ölçüsü və sayı, NETTO və BRUTTO kütləsi göstərilir.

Fərdi qutunun da üstündə çox vaxt markalanma aparılır, burada istehsalçı haqqında məlumat verilir: firma, artikul və ayaqqabının ölçüsü göstərilir.

Markaların vurulması ayaqqabının növündən, astarın və zəncirbəndin olmasından asılıdır. Astarsız yay ayaqqabılarında markalanma pəncə qayışlarından birinə vurulur. Qış və payız ayaqqabılarında isə ayaqqabı astarına və yaxud zəncirbəndin altındakı qayışa vurulur. Markalanma xüsusi köbənin üstündə də vurula bilər.

Tara və ayaqqabı üzərindəki markaların məzmunu ekspertiza aktının tərtibi və eləcə də ekspertiza nəticələrinin ekspert tərəfindən işçi dəftərə köçürülməsi üçün vacibdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Magistr dissertasiya işinin nəzəri və təcrübi hissəsini yekunlaşdıraraq, aşağıdakı nəticə və təklifləri vermək olar:

1. Parça toxuculuq sənayesində müxtəlif təbiətli liflərin mürəkkəb texnoloji emalı yolu ilə əldə edilən daha yararlı və davamlı istehlak malıdır. Lakin bu o demək deyildir ki, texnoloji emal yolu ilə parçalara verilən yeni və yararlı istehlak xassələri ömürlükdür və ya dəyişməz qalır. Əksinə, bütün digər xalq istehlakı mallarında olduğu kimi toxuculuq malları da, o cümlədən parçalar onların bir yerdən başqa yerə hərəkət etdirilməsi, saxlanması və istehlakı zamanı olduqca müxtəlif amillərin təsirinə məruz qalır və bir istehlak neməti kimi onlara verilən zəruri istehlak xassələrini tədricən və ya sürətlə itirə bilirlər. Müşahidələr göstərir ki, toxuculuq malları, xüsusilə parçalar, təkcə onların markalanması, bükülməsi, qablaşdırılması, daşınması, saxlanması və onların istismarı şərtlərinə düzgün əməl edilməməsinə və bu işə diqqətin zəifləməsinə görə bütövlükdə istehsal edilən toxuculuq mallarının və parçaların 9-16%-ə qədərini istehlakçıya çatdırılmadan yararsız hala düşməsinə, qismən və ya tamamilə itirilməsinə səbəb olur. Bu hal baza və anbarlarda, nəqliyyat təşkilatlarında, ticarət müəssisələrində parçaların saxlanması, hərəkəti və satışının təşkili ilə əlaqədar çalışan işçilərin ciddi maddi-məsuliyyətinə, həmin təşkilatların isə bu məqsədlə ayırdığı maddi və pul vəsaitlərinin iri məbləğlərdə itirilməsinə səbəb olur. Təcrübə göstərir ki, bu cür maddi ziyanlar nəticə etibarlı ilə haradansa cəmiyyətin əsas aparıcı qüvvəsinin, yəni istehsalçıların və istehlakçıların hesabına ödənilir. Belə itkilərin 50%-dən çoxu isə ancaq ticarət müəssisələrində bu sahə üzrə buraxılan səhvlərin nəticəsində əmələ gəlir. Bu deyilənlərdən göründüyü kimi, malların keyfiyyətinin mühafizə edilməsi onların istehsalının artırılması qədər və üstəlik olaraq yaranan pərtliyin və itkilərin, təkrar fəaliyyətin aradan qaldırılması qədər əhəmiyyətli bir işdir. Söz yoxdur ki, hər bir məhsulun ictimai təkrar

istehsalında bu və ya başqa formada itkisiz keçinmək olmaz. Lakin bu sahəyə diqqət artırılarsa, bütövlükdə mal itkilərinin həcmi onun təbii itki normaları səviyyəsinə qədər azaldılmasına nail olmaq və hətta təbii itki mənbələrinin özlərini də müxtəlif elmi əsaslarla, yaxşı təcrübəli iş üsulları ilə aşağı salaraq mənfəət də götürülməsinə nail olmaq mümkündür. Buna görə də malların keyfiyyətinin mühafizə edilməsi məsələlərinə ən mühüm xalq təsərrüfatı əhəmiyyəti olan problemlər kimi baxılır. Bu sahəyə həm dövlətin və həm də ümumxalq qayğısının yüksəldilməsi, bu sahəyə xidmət edən işçilərinin məsuliyyətinin və marağının artırılması vacib sayılır. Malların və materialların keyfiyyətinin mühafizə edilməsi işinin düzgün təşkil edilməməsi keyfiyyəti aşağı olan, yararsız məhsulların istehsalına şərait yaratmaq, xammal və materiallardan israfçılıqla istifadə edilməsinə meydan vermək, cəmiyyətə daha böyük maddi və həm də mənəvi ziyan vurulmasına yol vermək deməkdir. Söz yox ki, əksərən aşağı keyfiyyətli və yararsız məhsul istehsal edən müəssisənin, məhsulu qorunmayan, onu yüksək səviyyədə qablaşdırılmış, mühafizə edilmiş halda, yaxşı bədii tərtibata salmadan alıcıya təklif edən ticarət təşkilatının, işçilərin, habelə onların fəaliyyətinə meydan verən ölkənin də cəmiyyət qarşısında hörməti ola bilməz və onların ləyaqətinə istehlakçılar tərəfindən yüksək qiymət verilə bilməz. Buna görə də müəyyən alıcıya xidmət edən, alıcı qarşısında layiqli öhdəlik götürən hər bir vətəndaş, müəssisə və təşkilat bu şin mənəvi cəhətini də nəzərdən qaçırmamalı, gələcəkdə öz sifarişçiləri qarşısında daha layiqli və yüksək səviyyəli öhdəliklər götürə bilməsi üçün əsaslı zəmin yaratmalıdır.

2. Unutmaq olmaz ki, yun, ipək, kətan, pambıq və sintetik parçaların demək olar ki, böyük əksəriyyəti onların daşınması, saxlanması, çıxış edilməsi, satışının təşkili proseslərində çoxlu miqdarda və müxtəlif təbiətli təsirlərə məruz qaldığından onların keyfiyyətinin mühafizəsi şərtlərinin gözlənilməməsindən vaxtından tez xarab olurlar, nöqsan alır və istehlak üçün yararsız hala düşürlər. Yaxşı bükülməyən və yaxşı emal edilməyən məmulatı qat kəsir, rütubət kifləndirir, onların üzərində düşən işıq, rütubətli və dəyişən

hərarətli hava təsiri bu malları solğunlaşdırır, çodlaşdırır, xüsusilə zülal mənşəli yun və ipək liələrindən olan parçaları ziyanvericilər (kəsəyən, güvə və s.) tez dağıdır və sıradan çıxarır. Əgər tək-cə yun parçaların istehsalı, satışı və saxlanması əməliyyatları ərəfəsində baş verən itkilərini hesablasaq təqribən bütün buraxılan yun və ipək parçaların 12-18%-dən az olur. Yəni bu materiallarda itkilərin arması imkanları digər parçalara nisbətən daha çox olur. Buna görə də parçaların markalanmasının düzgün aparılmaması, nöqsanlı parçaların satışa göndərilməsi, qablaşdırma və bükmənin, həm də saxlanma şəraitinin aşağı keyfiyyətli olması və onların standart tələblərinə cavab verməməsi çoxlu parça itkisinə səbəb olur. Bu heç də az əhəmiyyət daşıyan məsələ deyildir. Təklif edirik ki, istehsalçı müəssisələr, sonra isə nəqliyyat təşkilatları və alıcı təşkilatlar parçaların markalanması, bükülməsi, qablaşdırılması, daşınması və saxlanması şərtlərini yüksək səviyyədə təşkil etməlidirlər.

3. Bizə elə gəlir ki, parçaları bükən zaman onların hər rulonunda olan parçanın miqdarını bərabərləşdirmək üçün müəyyən kriteriya seçmək lazım gəlir. Bizcə bu göstəricini sahə və ya çəki üzrə, ya da sahə və çəki üzrə optimallaşdırmaq olar. Təhlil göstərir ki, hər rulonda olan parçanın ümumi miqdarının 55 kv.metr ətrafında normallaşdırmaq daha yaxşı olar. Bunun üçün 55 rəqəmini sahə əmsalına bölməklə bir rulon üçün optimal olan parça kəsiyinin poqon metrə uzunluğunu təyin etmək olar. Məsələn, parçanın eni 72 sm-dir. Deməli, onda bu parça üzrə sahə əmsalı $72:100=0,72$ olacaqdır. Onda belə parçanın hər bir rulonu üçün kəsiyin optimal uzunluğunun $55:0,72=76,4$ poqon metr olacağını yəqin etmək olar.

4. Müşahidələr göstərir ki, məişətdə tam (bütöv) əşyalar hazırlamaq üçün ən çoxu 6 metr (məsələn, pərdəlik parçalarda) parça lazım gəlir. Sənaye emalı üçün də QOST 8737-77-də bu belə nəzərdə tutulur. Bu da hər bir rulonda kəsiyin minimum uzunluğunu və miqdarını daha səmərəli optimallaşdırmağa imkan verir. Bu qayda ilə hər bir rulon üçün «sahəsi 12 kv.metrədən az olmayaraq ən çoxu üç kəsikdən ibarət olmalıdır» şərtini standart kimi qəbul

etsək bu daha əlverişli hesab edilə bilər. Beləliklə, biz hər bir parça rulonunun həcm etibarını ilə də daha çox standart olmasını təmin edə bilərik.

5. Qeyd etmək lazımdır ki, parçaların keyfiyyətinin saxlanmasına və mühafizə edilməsinə kömək edən standartlaşdırma metodlarının və qüvvələrində olan standartların müvəffəqiyyətlərindən və bir çox, həm də elmi-texniki təcrübənin sınağından keçmiş, əsasi həyati normalara çevrilmiş, ümumiyyətlə, beynəlxalq standartlaşdırma təcrübəsinə, habelə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafına zidd olmayan, əksinə bu işdə kömək edən cəhətləri də atmaq olmaz. Belə standartlarda verilən mütərəqqi normaları, qaydaları, təlimatları və şərtləri yeni şəraitə uyğun surətdə yenidən işləməklə yeni hazırlanıb, yeni təsis edilən standartlara daxil etmək vacibdir. Hər şeydən əvvəl parçaların qablaşdırılması, daşınması və saxlanması QOST 7000-66-nin müəyyən etdiyi tələblərə uyğun olmalıdır. Bu standart bütün növlərdə liflərdən hazırlanan parça materiallarına, o cümlədən hazır parçalara, ədədi məmulatlara, toxunmamış parçalara və xalça məmulatlarına aid edilir. Burada parçaların qablaşdırılması üsulu, tarasının növü və bükmə materiallarına qarşı tələblər xüsusi cədvəl şəklində verilmişdir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bəzən yeri gəldikcə texniki və xüsusi təyinatlı parça mallarının qablaşdırılması, markalanması, daşınması və saxlanması şərtlərinə dair əlavə tələblər ancaq bu standartı əsas götürməklə ayrıca standart və ya texniki şərtlər şəklində hazırlanır, müzakirə edilir və təsdiq edildikdən sonra qüvvəyə minir. Ona görə təklif edirik ki, parçaların qablaşdırılması, onların daşınması və saxlanması rahatlığını təmin etmək və bu malları xarici mühitin gözlənilməz fiziki-mexaniki və bioloji təsirlərdən mühafizə etmək, istehsal prosesində parçalara verilən yararlı xassələri olduğu kimi saxlamaq şərti ilə onların istehlakçıya çatdırılmasını təmin etmək məqsədə uyğun sayılsın.

6. Parçalar daşınarkən yuxarıda göstərilən qablaşdırma tiplərində, konteynerlərdə, qapalı vaqonlarda, su nəqliyyatı, avtomobil və digər nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilir. Göstərmək lazımdır ki, daşınma şərtlərinə düzgün əməl edilmənin parça mallarının keyfiyyətinə həlledici təsiri vardır. Bu

məqsədlə adətən QOST 158460-40 standartın tələblərindən istifadə edir. Hər şeydən əvvəl parça materialları daşınan nəqliyyat vasitəsi, konteynerlər, vaqonlar lazımi tələblərə cavab verməlidir. Belə ki, vaqonlar, konteynerlər, avtomobillərin kuzovları qapalı, germetik, su və yağış keçirməyən olmalıdır ki, parçaların nömrələnməsi və islanması təhlükəsi baş verməsin. Şəhərdaxili daşınma zamanı parçalar ilkin qablaşdırma növündə daşındığından bu yuxarıda göstərilən təsirlərdən parçaların ciddi qorunması çox vacibdir. Parçaların daşınması zamanı bəzən su nəqliyyatından da istifadə edilir. Belə şəraitdə təklif edirik ki, parça kipləri və rulonları əlavə olaraq sukeçirməyən kağızla da örtülməlidir. Çünki, parçaların əksəriyyət növləri hiqroskopik xassəli olduğundan onlar həddən artıq rütubət götürə bilər. Bu isə parçaların keyfiyyətinə, xüsusilə onlarda yaradılmış naxışların pozulmasına və solğunlaşmasına səbəb ola bilər.

7. Qeyd etmək lazımdır ki, şəxsi sorğu əsasında parçaların daşınması və saxlanması zamanı baş verən nöqsanlar haqqında məlumat əldə edilməsə də, pərakəndə ticarət təşkilatlarında aşkar edilən bəzi fikirlər göstərir ki, daşınmada topdan bazanın anbarlarında mövcud olan nöqsanlar nəticəsində parçaların keyfiyyətində qusurlar, xüsusilə ləkələr, rəng solğunluğu, kiçilmə kimi yerli zədələr baş verir. Buna görə də parçaların daşınması və saxlanması şəraitinin də müşahidə və nəzarət altına alınması, onların özünün müasir tələblərə uyğunluğunun təmin edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Lakin müşahidələr göstərir ki, ticarətə göndərilən parçaları və məmulatları «yaxın məsafəyə daşıyırıq» bəhanəsi ilə açıq bağlamalar şəklində və ya möhkəm olmayan kağızlara bükməklə yola salırlar. Bu da parçaların götürülüb qoyulması zamanı mal köynəyinin, sonra isə parçaların özünün zədələnməsinə və çirklənməsinə səbəb olur. Bundan əlavə yadda saxlamaq lazımdır ki, parçalar ticarətdə tədricən və ləng satılır. Çünki, onlara qarşı əhali tələbi mövsümi xarakter daşıyır. Buna görə də onların mal köynəyinin möhkəm olması tələb olunur. Mal köynəyinin zədələnməsi parçanın saxlanma zamanı korlanmasına səbəb olur. Ticarətdə parçaların kipi, rulonu və ya yuku

açıldıqdan sonra onları saxlamaq üçün müvəqqəti mal köynəkləri olmur. Bu da işi çox çətinləşdirir. Bundan əlavə markalanma zamanı yarlıqlar parçanın ancaq bir, yəni axırını ucuna vurulur. Bu da rulonu, kipi və i.a. açdıqdan sonra qırılır. Nəticədə satış prosesində itir, həm də parça üzərinə daimi plomblanmış olmur. Deməli, bir tərəfdən parça satışı və qalınlığının uçotu çətinləşir, digər tərəfdən isə bəzi satıcılar bir parçanın yarlığını ona oxşar digər parçanın üzərinə qoyub malı sata bilir. Bu da alıcıların aldadılmasına və haqlı narazılığına şərait yaradır. Bu haqda müəssisəyə dəfələrlə məlumat verilməsinə baxmayaraq müvafiq standartın dəyişdirilməsi üçün lazımi tədbirlər görülmür.

ƏDƏBİYYAT

1. Ə.P.Həsənov, T.R.Osmanov N.N.Həsənov və başqaları. «Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası». I hissə. Dərslik. Bakı. 2006.
2. Ə.P.Həsənov, T.R.Osmanov N.N.Həsənov və başqaları. «Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası». II hissə. Dərslik. Bakı. 2006.
3. Ə.P.Həsənov, T.R.Osmanov N.N.Həsənov və başqaları. «Gön ayaqqabı və xəz mallarının ekspertizası». Dərslik. Bakı. 2006.
4. Ə.P.Həsənov, T.R.Osmanov N.N.Həsənov və başqaları. «Toxuculuq, geyim, ayaqqabı və xəz mallarının laboratoriya praktikumu». Dərslik. Bakı. 2006.
5. Ə.P.Həsənov, T.R.Osmanov N.N.Həsənov və başqaları. «Mədəni-məişət və təsərrüfat mallarının laboratoriya praktikumu». Dərslik. Bakı.
6. Н.М.Чечеткина, Т.И.Путилина. «Экспертиза товаров». Москва. 2000.
7. С.В.Семенко. «Экспертиза товаров». Белгород. 1999.
8. Н.М.Чечеткина. «Управление качеством продукции и экспертиза». Ростов-на-Дону. 1998.
9. М.А.Николаева. «Товарная экспертиза». Москва. 1998.
10. «О защите прав потребителей» (с изменениями и дополнениями, принят 5 декабря 1995 г.).
11. «Об информации, информатизации и защите информации» (20 февраля 1995 г. № 24-ФЗ).
12. «О санитарно - эпидемиологическом благополучии населения» (19 апреля 1991 г.).
13. «О ветеринарии» (14 мая 1993 г. № 4979/1-1).
14. «Об экологической экспертизе» (23 ноября 1995 г. № 174-ФЗ).
15. Бешелев С.Д., Гурвич Ф.Г. «Математико-статистические методы экспертных оценок». М.; Статистика. 1974. 159 с.

16. Вольпер И.М., Гримм А.Н., Зайцев В.Н. и др. «Органолептические методы оценки продовольственных товаров». М.; Экономика. 1967.
17. Воронов Ю.П., Ершова Н.П. «О моделировании принятия решений в группе экспертов. Социологические исследования». Материалы 1-ой научной конференции молодых экономистов и социологов Сибири и Дальнего Востока. Вып.8. Новосибирск. 1986.
18. Горбунова В.П., Тесля Э.П. «Порядок и сроки приемки товаров по количеству и качеству». М.; Экспертное бюро. 1998.
19. Колесник А.А., Елизарова Л.Т. «Теоретические основы товароведения продовольственных товаров». М.; Экономика. 1990.
20. Малюгин В.Д. «Оценка компетентности эксперта в процедурах принятия коллективного решения». Международный симпозиум по проблемам организационного управления и иерархическим системам. Баку. 1971.
21. Николаева М.А. «Товароведение потребительских товаров. Теоретические основы». М.; Норма. 1997.
22. Николаева М.А., Карташова Л.В., Положишникова М.А. «Средства информации о товарах». М.; Экономика. 1997.
23. «Правовые основы деятельности санитарно-эпидемиологической службы в Российской Федерации». М.; Ось-89. 1995.
24. Райхман Э.П., Азгальдов Г.Г. «Экспертные методы в оценке качества товаров». М.; Экономика. 1974.
25. Елена Васильевна Жиряева. «Товароведение» Москва, Харьков, Минск. 2002
26. «Современный словарь иностранных слов». М.; Русский язык. 1992.
27. Стенрзат М.С. «Метрологические приборы и наблюдения». Л.; Гидрометрологическое издательство. 1968.
28. Федоров В.П. «Товароведческие экспертизы». М.; Международные отношения. 1968.

29. Федько В.П., Альбеков А.У. «Маркировка и сертификация товаров и услуг». Ростов-на-Дону. РГЭА. 1997.
30. «Экспертиза потребительских свойств новых товаров». Валицкий С.П., Заденесец Е.Е., Зотова И.А. и др. М.; Экономика. 1981.
31. Р.А.Фатхутдинов, д.э.н., проф. «Инновационный менеджмент». Москва. 2000.

**Исследование факторов способствующих сохранению качества
непродовольственных товаров.**

Р Е З Ю М Е

В работе даны актуальность, цель и задачи диссертации, объект и методы исследований, а также исследованы и изложены правила маркировки способы упаковки, требования к транспортным организациям и их ответственность правила складского хранения.

**Study of factors maintaining quality of non-food
products.**

S U M M A R Y

The work includes relevance, goal and objectives of the dissertation, subject and methods of the research.

Marking regulations, packing techniques, requirements to transportation agencies and their responsibilities, storage regulations are also studied and stated in the work.